

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

9-11. YÜZYILLAR ARASINDA ENDÜLÜS EMEVİLERİ VE FATİMİ
DEVLETİ İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS

ZEYNEP NUR ÖZMEN

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN

GAZİANTEP
AĞUSTOS 2019

T.C
GAZİANTEP UNIVERSITY
İNSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

RELATIONS BETWEEN ANDALUSIAN Umayyad and Fatimid
STATED IN 9-11, CENTURY

MASTER'S OF ART THESIS

ZEYNEP NUR ÖZMEN

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Fatma ÇAPAN

GAZİANTEP
AĞUSTOS 2019

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

9.-11.Yüzyıllar Arasında Endülüs Emevileri ve Fatımi Devleti İlişkileri

Zeynep Nur ÖZMEN

Tez Savunma Tarihi: 29.08.2019

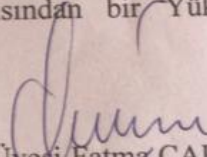
Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Erol ERKAN
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Ahmet GÜNOLU
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN

Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak oybirliği/ oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

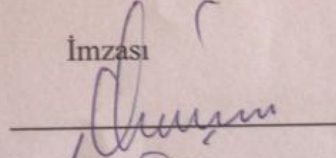
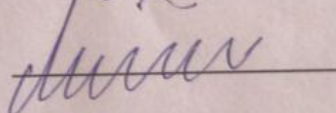
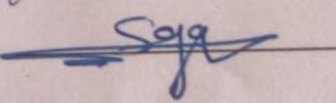
Jüri Üyeleri:

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN (Tez Danışmanı)

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ÜNÜVAR

Dr. Öğr. Üyesi Sezgin GÜÇLÜAY

İmzası

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

Bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

ZEYNEP NUR ÖZMEN

2019

ÖZ

9-11. YÜZYILLAR ARASINDA ENDÜLÜS EMEVİLERİ VE FATİMİ DEVLETİ İLİŞKİLERİ

ÖZMEN, ZEYNEP NUR

Yüksek Lisans Tezi, Tarih ABD,

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN

Ağustos-2019

Endülüs Emevileri zaman içerisinde Dünya siyasetine yön veren önemli bir noktada yer almıştır. Endülüs Devleti yalnızca İslam tarihinde değil Dünya tarihinde de önemli bir medeniyet seviyesine ulaşmıştır. Tarihçiler ve araştırmacılar Endülüs Medeniyetinin gelişimine ayrı bir önem vermektedirler. Zira Emevi kıyımından kaçıp İspanyol topraklarına ayak basan Halife III. Abdurrahman Nasır yeni bir topluluk ve refah ortamı sağlamış bir ülke meydana getirmiştir. Onun bu girişimi ülkede yaşayan diğer etnik grupların da etnik milliyetçilikten kopmasını sağlamıştır. Endülüs'te ki iç çatışma ve kargaşa ortamı sonlandırılıp, huzur sağlandığında özellikle II. Hakem Mustansır ve Amiriler soyundan gelen Halife Mansur devrinde dış politikada devletin gücü tesis edilmiştir. Endülüs Emevileri Kuzeydeki Krallıklar ile pek çok kez savaşmış ancak esas mücadelesini Doğuda yeni bir güç olarak beliren Şii Fatımiler üzerinde gerçekleştirmiştir. Endülüs Emevileri'nin buradaki amacı verimli topraklara sahip Mağrib (Tunus, Fas, Cezayir) üzerinde hâkim güç olmak ve Fatımiler'in kabileler üzerindeki propagandalarına engel olmaktır. Özellikle 9. Yüzyıl sonlarına doğru Mağrib ve Endülüs üzerinde ki hâkim olma mücadelesi kabileler üzerinden sağlanan siyaset ve kabilecilik anlayışıyla tesis edilmekteydi. Fatımiler Şii İsmaili akideyi benimsemiş ve yayılmacı siyasetleriyle ele geçirdikleri bölgelerde halkın mezhepsel değişimini beklemekte ve istemekteydiler. Bu durum Endülüs Emevileri'nin ve Fatımilerin sadece toprak bütünlüğü koruma, yayılma siyasetlerinin yanı sıra kendi mezhep ve dini anlayışlarının da yayılması konusunda yeni bir çatışmanın kaynağını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, İspanya, Mağrip, III. Abdurrahman, II. Hakem, Mansur, Fatımiler, Şiilik, İsmailik, Sünnilik.

ABSTRACT

RELATIONS BETWEEN ANDALUSIAN Umayyad and Fatimid STATED IN 9-11. CENTURY

ÖZMEN, ZEYNEP NUR

Master's dissertation, Department of History

Supervisor: Assist. Prof. Dr. FatmaÇAPAN

Ağustos-2019, 115,pages

In course of time, Caliphate of Cordoba took place at an important point to lead world politics and had reached to an important level in not only in islamic history but also in world history. Historians and researchers give importance to development of Andalus Civilisation. Khalifa 3. Abdurrahman Nasır who escaped from Andalus massacre and arrived to Spanish land, generated a new community and a country that is in easy circumstances. His attempt had lead the other ethnic groups to diverge from ethnonationalism. When the internal conflict and disturbance in society has been ended and tranquility provided in Andalus, especially in era of 2. Arbiter Mustansır and Khalifa Mansur, the states power in foreign policy has been established. Caliphate of Cordoba has fought a lot of times against kingdoms in North but its major fight was against shiah Fatimid Empire in east. The purpose of Andalus was to dominate over Maghreb who has rich soil and also to prevent Fatimid's propagandas over clans. Especially towards end of 9. Century, dominating over Maghreb and Andalus was occurring with policy over clans. Fatimids adopted religious faith of "İsmaili" shiah and with their expansionist politics, they wanted the societies in the regions they captured, to change peoples their communions. This situation has lead to a conflict between Fatimids and Andalus about their politics over not only their expansionist politics, but also communions and religious beliefs.

Key Words: Andalus, Spain, Maghreb, 3.Abdurrahman, 2. Arbiter Mansur, Fatimids, Shiah, "İsmaililik", Sunnism.

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezi olarak "Endülüs Emevi Devletinin 9-11. Yüzyıllarda Fatımi Devleti ile olan mücadelesi konusu ele alınmıştır. Bu konunun ele alınmasındaki amaç, Endülüs Emevi Devletinin toprak sınırlarının korunması ve en uzak noktaya ulaşması esnasında Doğu da yeni bir güç olarak beliren Fatımi Devleti'nin Kuzey Afrika üzerindeki emelleri hatta Endülüs ülkesine dahi uzanmaya çalışmasına propagandist ve Dailer aracılığı ile gerçekleştirdiği faaliyetlere bir açıklık getirmektir. Bahsi geçen yüzyıllarda iki devlet arasında pek çok çatışma meydana gelmiştir. Amaç bu bağlamda Endülüs'ün içinde yaşanan olayları ve dışından gelen tehditleri tanımak ve bilimsel olarak ortaya koymaktır.

Tez kaynaklarının araştırması gerçekleşirken pek çok yöntem kullanılmıştır. Olaylar vasıflandırılmış analizleri yapılmaya çalışılmıştır. Birinci elden İslam tarihi kaynaklarından, konuyla alakalı Türkçe eserlerden faydalanılmıştır. Olayların daha açık bir şekilde anlaşılması ve görsel olarak ortaya konması için haritalar kullanılmıştır. Birinci el kaynaklar Arapça yazılmış olduğu için öncelik bu kaynaklara verilmiştir. Araştırmamızı yaparken bir takım zorluklarla karşılaşmışır. Bu zorluklardan biri de konunun yerinde incelenememiş olmasıdır. Diğer yandan Endülüs tarihine ait bazı kaynakların günümüze kadar ulaşmamış olması da önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Endülüs'te Mansur Dönemi'nde kurulan Amiri Devleti ile ilgili yazılmış olan El-Measir El-Amiriyye-Ahbar El-Devle El-Amiriyye kitaplarının kayıp olması nedeniyle bilgilere ulaşılmasında sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sebeple Ziya Paşa'nın Endülüs Tarihi adlı eserinden sıklıkla faydalanılmıştır. Yukarıda adı geçen İki kitap elimizde olmadığından Endülüs'te Halife Mansur'un siyasi politikalarının yanı sıra ulus içi ve ulus ötesi faaliyetlerini inceleyemedik. Bu nedenle Halife Mansur'un Hıristiyan Krallıklar ve Fatımi Devleti üzerindeki etkisini daha detaylı göremedik.

Araştırmamız üç bölümden oluşmaktadır. Olayların bir bütün olarak anlaşılması için iç olaylar ve dış olaylar ayrı ayrı incelenmiştir. Birinci bölümde

kaleme alınan konular; Endülüs adı ve coğrafyası, Müslüman hâkimiyetinden önce İspanya. Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethi, valiler dönemi. Endülüs'te toplum yapısı. Emir I. Abdurrahman dönemi siyasi olaylar. Emir I. Hişam dönemi siyasi olaylar. Emir I. Hakem dönemi siyasi olaylar, hanedan mensupları arasındaki meseleler, Maride, Baje ve Tuleytula isyanları. Emir II. Abdurrahman dönemi siyasi olaylar. Emir Muhammed dönemi siyasi olaylar. Emir Münzir dönemi siyasi olaylar. Emir Abdullah dönemi siyasi olaylar. Emir III. Abdurrahman dönemi siyasi olaylar, Endülüs'ün sınır bölgelerinde meydana gelen isyanlar, Endülüs Emevileri'nin Hilafet makamı ile buluşması, dış siyaset. II. Hakem dönemi siyasi olaylar. II. Hişam dönemi siyasi olaylar, Hişam ve El- Mansur'un iktidar ortaklığı hakkında bilgiler verilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde Fatımi Devleti'nin ortaya çıktığı Kuzey Afrika bölgesinin genel durumu ve küçük devletçikler (Midrariler, Rüstemiler, İdrisiler, Ağlebiler) hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Kuzey Afrika'da Fatımi egemenliğinin kurulması ile ilgili bilgi verilmiştir. III. Abdurrahman Döneminde Endülüs Emevi Devletinin Fatımi Devleti ile olan mücadeleleri, meydana gelen isyanlar (912-961). Endülüs Emevi iktidarının Halifelik makamı ile buluşması hakkında bilgi verilmiştir. II. Hakem Mustansır'ın Fatımi Devleti ile ilişkileri, Fatımi Devleti'nin desteklediği isyan hareketleri ile mücadeleler, II. Hakem 'in veziri Hacib Cafer'in idaresi döneminde Fatımiler ile ilişkiler hakkında bilgi verilmiştir. Halife II. Hişam Dönemi (H.366/ M.976-1009), Halife Hişam ve El- Mansur'un iktidar ortaklığı El- Mansur'un yönetimi ele geçirmesi yer almaktadır. II. Hişam ve Mansur birlikte kaleme alınmıştır. Zira bu dönemde adı geçen kişiler olayların çoğunda birlikte yer aldıklarından birbirinden ayrı ayrı incelemek mümkün olmamıştır.

Tezin üçüncü bölümde ele alınan konular, 11.yy'da Kuzey Afrika'nın genel durumu ve 11. yy' da Fatımilerin Kuzey Afrika politikası doğrultusunda Kabilelerin Kuzey Afrika da başlattıkları ayrılıkçı hareketler hakkında bilgi verilmiştir. Endülüs Emevi hanedan üyesi Ebu Rakve'nin isyanı ve Fatımi devleti ile mücadelesi hakkında bilgi verilmiş günümüze ışık tutması amaçlanmıştır. Endülüs Hilafeti bu dönemde güç kaybetmiş ve siyasi olaylar genel hatları ile analiz edilmiştir. Siyasi

çalkantılar neticesinde Tavaif-i Mülûk dönemi başlamış, hanedan değişikliği yaşanmış ve Murabıtlar devletinin kuruluşu anlatılmıştır.

Yüksek lisans eğitimim ve tez çalışma süresince çalışmalarım sırasında her türlü bilgi, yardım ve desteğini benden esirgemeyen değerli Tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Fatma Çapan'a şükranlarımı sunarım. Bana yardımcı olan meslektaşım ve dostlarım Meltem Fıstıkçı, Jawad Dwaima ve Abdurrahman El-Rawi'ye Arapçasından İstifade ettiğim değerli büyüğüm Ali Zengin'e, her zaman yanımda olan desteğini esirgemeyen annem Keziban Tüter'e ve eşim Turgut Özmen'e teşekkürü borç bilirim.

2019

Zeynep Nur Özmen

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLO VE RESİM LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	10
10.YY’A KADAR ENDÜLÜS VE ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİNİN FAALİYETLERİ.....	10
1. ENDÜLÜS ADI VE COĞRAFYASI	10
2. MÜSLÜMAN HAKİMİYETİNDEN ÖNCE İSPANYA	11
3. ENDÜLÜS’ÜN MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN FETHİ VE VALİLER DÖNEMİ	14
4. ENDÜLÜSTE TOPLUM YAPISI	21
5. EMİR I. ABDURRAHMAN DÖNEMİ (756-786)	23
6. I.HİŞAM B. ABDURRAHMAN DEVRİ (788-796)	30
7.EMİR HAKEM B. HİŞAM DÖNEMİ VE İÇ MESELELERİ(796-822)	35
7.1.Tahta Çıkışı	35
7.2 . Hanedan Mensupları Arasındaki Meseleler	36
7.3. Maride, Baje ve Tuleytula İsyanları	38
8. EMİR II. ABDURRAHMAN B. HAKEM B. HİŞAM B. ABDURRAHMAN DÖNEMİ (822-852)	40
9. EMİR MUHAMMED B. ABDURRAHMAN DÖNEMİ (852-886)	41
10. MÜNZİR B. MUHAMMED B. ABDURRAHMAN(886-888) DÖNEMİ.....	43
11. EMİR ABDULLAH B. MUHAMMED DÖNEMİ (888-912)	45
12. EMİR III. ABDURRAHMAN DÖNEMİ (912-961).....	47
12.1. Emir Abdurrahman Dönemi’nde Endülüs’ün Sınır Bölgelerinde Meydana Gelen İsyan Hareketleri.....	50
12.2. Endülüs Emevi Emirliği’nin Hilafet Makamı ile Buluşması	52
12.3. III. Abdurrahman Dönemi’nde Dış Politika.....	54
13.HALİFE II. HAKEM MUSTANSİR DÖNEMİ (961-976).....	56
14. HALİFE HİŞAM EL-MÜEYYED- BİLLAH DÖNEMİ (976-1009)	58
14.1. Halife Hişam Ve El- Mansur’un İktidar Ortaklığı El- Mansur’un Yönetimi Ele Geçirmesi	61
II. BÖLÜM.....	64

10. YÜZYILA KADAR ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİ VE FATİMİ DEVLETİ İLİŞKİLERİ.....	64
1. KUZEY AFRİKA (MAĞRİB) COĞRAFYASI VE SİYASİ DURUM.....	64
1.1. Midrariler(772-909)	66
1.2. Rüstemiler(777-909)	67
1.3. İdrisiler(789-985)	68
1.4. Ağlebiler(808-909).....	69
2. ŞİA İSMAİLİK İNANCI VE FATİMİ EGEMENLİĞİNİN KURULMASI ..	70
2.1. Şia İsmailik İnancı.....	70
2.2. Fatimi Egemenliğinin Kurulması Davet ve Devlet.....	72
3. HALİFE III. ABDURRAHMAN DÖNEMİ (912-961) ENDÜLÜS EMEVİLERİ-FATİMİ DEVLETİ İLİŞKİLERİ	76
4. ENDÜLÜS EMEVİLERİNİN FATİMİLERE KARŞI BİZANS İMPARATORLUĞU İLE İTTİFAKI.....	94
5. HALİFE II. HAKEM MUSTANSİR DÖNEMİNDE (961-976) ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİ VE FATİMİ İLİŞKİLERİ	100
6. HALİFE II. HAKEM DÖNEMİNDE FATİMİLERİN DESTEKLEDİĞİ İSYANLAR İLE MÜCADELELER	104
7. HALİFE II. HAKEM'İN VEZİRİ HACİB CAFER B. OSMAN B. EL-MUSHİFİ'NİN İDARESİ DÖNEMİNDE FATİMİ DEVLETİ İLE İLİŞKİLER	108
8. HALİFE MANSUR DÖNEMİNDE ENDÜLÜS FATİMİ İLİŞKİLERİ (981-1002) VE SONRAKİ DÖNEMLERDE MEYDANA GELEN HADİSELER.....	109
8.1. Mansur'un İbn Kenun İle Mücadelesi Ve Kenun'un Öldürülmesi	112
9. 10.YY'DA ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİNİN FATİMİLERE KARŞI KULLANDIĞI YÖNTEMLER.....	114
9.1. Maliki Fakihlerinin Fatimiler'e Karşı Kullanılması	115
9.2. Casusların Kullanılması	116
III. BÖLÜM.....	118
10. YY. ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİ'NİN GÜÇ KAYBETMESİ ENDÜLÜS EMEVİLERİ'NİN VE FATİMİ DEVLETİ'NİN KUZEY AFRİKA'DAN ÇEKİLMESİ.....	118
1. 11.YÜZYILDA KUZEY AFRİKA'NIN GENEL DURUMU.....	118
2. 11. YÜZYILDA FATİMİLER'İN KUZEY AFRİKA POLİTİKALARI VE KABİLELERİN ENDÜLÜS EMEVİLERİNDEN AYRILMASI	120
3. ENDÜLÜS EMEVİ HANEDAN ÜYESİ EBU RAKVE'NİN FATİMİ DEVLETİ İLE MÜCADELESİ.....	122
4. ENDÜLÜS EMEVİ HİLAFETİNİN GÜÇ KAYBETMESİ TAVAİF-İ MÜLÜK DÖNEMİ.....	124

5. 1032-1056 YILLARI ARASINDA KUZHEY AFRİKANIN GENEL DURUMU.....	128
6. MURABITLAR DEVLETİNİN KURULUŞU (1056-1147).....	131
SONUÇ.....	133
KAYNAKÇA	144
ÖZGEÇMİŞ.....	157
VITAE.....	157

TABLO VE RESİM LİSTESİ

1.Endülüs'ün Fetih haritası.....	147
2. Sicilya Haritası.....	148
3.Halife Mansur Dönemi Endülüs Haritası.....	149
4. Murabıtlar Dönemi Endülüs Haritası.....	150
5. Kuzey Afrika Haritası.....	151

KISALTMALAR

- B.:Bin
- B.:Bakınız
- C.: Cilt
- Çev.: Çeviren
- DİA: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- Haz.: Hazırlayan
- İA: İslam Ansiklopedisi
- MEB: Milli Eğitim Bakanlığı
- s.: Sayfa
- S.: Sayı
- TTK: Türk Tarih Kurumu
- Yay.: Yayınları
- Trans.: Translation

GİRİŞ

İslamiyet'ten önce Arap yarımadasında siyasi bir birliktelik ve istikrar belirli bölgeler haricinde olmamıştır. Yarımadanın kuzeyinde ve güneyinde devletler kurulmasına rağmen orta bölgelerinde coğrafyanın ve iklimin elverişsiz olması nedeniyle siyasi bir teşekkül kurulamamıştır. Dolayısıyla kabilecilik anlayışı ve kabile asabiyeti doğrultusunda toplumsal düzende bir takım aksaklıklar yaşanmıştır. Bu noktada kabile savaşları toplumu içinden çıkılmaz bir düzene sokmuş bir aileye mensup olmaktan çok bir kabileye mensup olmak daha önemli hale gelmiştir. Bu nedenle toplumsal kutuplaşma hat safhaya ulaşmıştır. Diğer yandan putperestlik dini toplumun ekonomik düzenine de tesir etmiş bazı kabilelerin sahip olduğu putların daha üstün görülmesi o kabilenin zenginleşmesine neden olurken toplum kast sistemine göre hürler ve köleler olarak ikiye ayrılmıştır. İşte Arap toplumu bu haldeyken toplumun daha yeni ve daha adil bir düzene kavuşmasını sağlayan İslam dini Hz. Muhammed (S.A.V) aracılığıyla tebliğ edilmiştir.

Hiz. Muhammed'in İslam dinini tebliğı sırasında toplumun bir kısmı onu desteklerken müşrikler olarak adlandırılan kısmı ise ona inanmamıştır. Dolayısıyla Mekke'de müminler ile müşrikler arasında kıyasıya bir mücadele başlamıştır. Bu mücadele devam ederken müminlerin huzurunu sağlamak isteyen Hiz. Muhammed onları Medine'ye hicret ettirmiştir. Hicretin gerçekleşmesi ile birlikte Medine'deki Müslümanlar için iyi olan gelişmeler Müşrikler tarafından hazmedilmedi ve bunun üzerine Müslümanları ortadan kaldırmak için taarruz planları yaptılar. Ayrıca Mekke'nin ileri gelenlerinden Ebu Süfyan ile Ubeyd B. Halef Ensar'a haber göndererek Hiz. Muhammed'i himaye ederlerse Mekkelilerin Medine üzerine geleceğini söylediler. Akabe bia1tı gerçekleşmeden evvel Hiz. Muhammed'e savaş için izin verilmemiş ve kan dökme helal kılınmamıştı. O zamana kadar sadece Allah'a sığınması dua edip işkencelere de sabretmesi emrolunmuştu. Ancak müşriklerin hicret eden Müslümanlara baskı yapması ile birlikte Allah (cc), Hiz. Muhammed'e (S.A.V.) Müşriklerle mücadele etmek için Hac suresi ayet 39- 41 ayeti ile izin vermiştir.¹

¹ El-ZEHABÎ, Muhammed b.Ahmed, Tarihu'l İslâm, C.I s.192, Thk, Omer Tedmirî, Daru'l Kutubu'l Arabî, Kahire 1990.

Dolayısıyla bundan sonraki süreçte Medine'deki Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında Bedir, Uhud, Hendek savaşları başta olmak üzere birçok savaş yaşandı. Bu savaşlar sonucunda 628 yılında yapılan Hudeybiye barış antlaşması ile Mekkeli müşrikler Müslümanlara karşı biraz daha ılımlı bir politika izlemeye başlamış 630 yılında Mekke'nin fethiyle birlikte de müşriklerin neredeyse tamamı Müslüman olmuştur. Böylece Hz. Muhammed Hicaz bölgesinde siyasi ve dini birliği sağlamayı başarmıştır. Bundan sonra yönünü Arap yarımadası dışına çevirerek İslam dinini diğer toplumlara yaymak için çalışmalarına başlamıştır.²

Hz. Muhammed (S.A.V)'e İslam dini tebliğ edildiğinde ona verilen emirlerden biri de İslamiyet'i olabildiğince çok insana ve geniş topraklara yayması idi³. Nitekim Hz. Muhammed (S.A.V) bu amaç doğrultusunda, Bizans imparatoru, Fars Kısrası, Habeşistan Kralı ve Mısır'a elçiler göndererek onları İslamiyet'e davet etmiştir. Bunlardan bazıları bu davete olumlu cevap verirken bazıları reddetmiştir. Bu süreçte dostane davranışların yanı sıra savaşların da gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Örnek vermek gerekirse Hz. Muhammed (S.A.V) döneminde, kendisiyle çağdaş olan ve güçlü İmparatorluklardan biri olan Bizans'a İslam'a davet mektupları gönderilmiş ancak Hristiyan topraklarından geçen Müslüman elçilerin öldürülmesi nedeniyle 629 yılında Bizans ile Mute savaşı yapılmıştır. Ancak Bizans ordusunun kalabalık olması nedeniyle İslam ordusu geri çekilmiştir. 630 yılında ise Hz. Muhammed (S.A.V) Bizanslıların kalabalık bir ordu topladığı haberi üzerine 30.000 kişilik bir ordu ile Tebuk üzerine harekete geçmiştir. Ancak karşısında herhangi bir düşman birliği göremeyince geri dönmüştür.⁴

Hz. Muhammed'in (S.A.V) vefatından sonra dört Halife döneminde de İslam'a tebliğ çalışmaları devam etmiştir. Hz. Ebu Bekir (632-634) döneminde Ridde (dinden dönme) vakalarından sonra Sasani'lerle bir takım savaşlar yapılmış, bunların hemen ardından, Suriye üzerine sefere çıkılmıştır. Hz. Ömer döneminde ise (634-644) Irak ve İran'da bir takım fetihler gerçekleştirilmiş olup ardından da Mısır fethedilmiştir. Bunu Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey

² El-ZEHABÎ, Tarihu'l İslâm, C.I s.192

³ ÇAPAN, Fatma. DWAİMA, Jawad., “III. Abdurraman ve oğlu Hakem El Mustansır Dönemleri'nde Endülüs'te İlim” (H. 300-366/M. 911-977)”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016 , sy.3, s.1.

⁴ ÇAPAN, Fatma, Jawad DWAİMA, III. Abdurrahman ve Oğlu Hakem El Mustansır Dönemlerinde Endülüs'te İlim s.1

Afrika'nın ve Büyük Sahra'nın fethi takip etmiştir. Bu coğrafyalar için İslam kaynaklarının zikrettiği şekilde Mağrib adı verilen bölgeler üzerine seferler düzenlenmiştir. Diğer yandan Bizans üzerine de bir takım seferler gerçekleştirilmiştir. Hz. Osman döneminin (643-655) ilk kısmında fetih hareketleri Kuzey Afrika ve Kıbrıs üzerine gerçekleşmiştir. Ancak İslam dünyası içerisinde Halifelik tartışmaları nedeniyle Hz. Osman'ın katledilmesi bundan sonraki süreçte iç karışıklıkların başlamasına neden olmuştur.⁵

Dolayısıyla Hz. Ali döneminde fütihat hareketleri durma noktasına gelmiştir. Şam Valisi Muaviye Hz. Osman'ın katledilmesini de bahane ederek Hz. Aliye biat etmedi ve Hz. Ali ile aralarında çıkan Sıffin Savaşı sırasında savaşı Hz. Ali kazanacak durumdayken Kur'an sayfalarını mızraklara takılarak uzlaşma istenmesi neticesinde bir hile ile Hz. Ali halifelikten azledilerek halifelığe Muaviye getirilmiştir. Böylece Dört Halife dönemi sona ererek Emeviler dönemi başlamıştır.⁶

Muaviye 661 yılında Şam merkezli Emeviler Devletini kurmuştur. Emevi saltanatının başladığı dönemde ise devletin sınırları Buhara'dan Kayrevan'a⁷ Yemen'den İstanbul sınırlarına, oradan Hicaz bölgesine, Şam'a, Cezayir'e, Irak'a, Ermenistan'a, Mısır'a, Fas'a, Anadolu ve İran'a, Horasan ve Ceyhun Nehrinin öbür yakasına kadar ulaşmıştır. Emevi saltanatının en büyük fetih faaliyetleri Velid Bin Abdülmelik (H.65-86/M.685-705) döneminde gerçekleşmiştir. Zira o İslâm tarihinin ikinci büyük fetih harekâtını başlatmıştır.⁸

Velid B. Abdülmelik'in dönemi Maveraünnehir fatihi Kuteybe B. Müslim'in fetihleri ile geçmiştir. Diğer taraftan Muhammed B. Kasım es- Sekafi Sind bölgesini ele geçirmiştir. Mesleme B. Abdülmelik Anadolu üzerine seferlere çıkmıştır. Ekonomik açıdan zenginleşen devletin sınırları İspanya'ya kadar ulaşmıştır. Tarık B. Ziyad ve Musa B. Nusayr gibi İslam tarihinin en ünlü kumandanlarının fetihleriyle dopdolu geçmiştir. Özellikle Musa Bin Nusayr ve Tarık Bin Ziyad Mağrib'in

⁵ HALİFE B. HAYYAT, *Tarihu Halife B. Hayyat* (Thk. Ekrem Ziya el-Ömeri), i. Riyad. 1985, s.203.

⁶ DEMİRCAN, Adnan, Haricilerin Siyasi Faaliyetleri, Beyan Yay. İstanbul-1996, s.79.

⁷ Kayravan: Ukbe B. Nafi tarafından kuruldu. Mağrib'te buradan daha büyük daha zengin daha mamur bir şehir yoktur. Kayravan Mağrib'in merkezi şehridir. Bkz; ÖZKUYUMCU, Nadir “ Kayravan”, DİA, Ankara-2002, C.25, s.88-90.

⁸ İBN ABDİRABBİH, el-İkdü'l-Ferid (Thk. Müfit Muhammed Gamiha ve ark.) I-IX, Beyrut, 1987, C.5, s.109. Bkz; HALİFE B. HAYYAT, *Tarihu Halife B. Hayyat*, s.203.

batısını ve bütün Endülüs'ü fethetmiştir.⁹ Bu ise ileride kurulacak olan ve Akdeniz'de önemli bir stratejik mevkiye sahip olup dönemin siyasi konjektürel yapısında etkin bir rol oynayacak olan Endülüs Emevi Devleti'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Endülüs Emevi Devleti doğu'yu ve batı'yı medenileştiren bir medeniyet olmuştur. Müslüman Arapların fetihleri ile birlikte İspanya topraklarında yeni bir toplum yapısı meydana gelmiştir. İber Yarımadası'nda yerleşik halk Hispano-Romen ve Vizigotlardı. Ancak Endülüs'ün fethini gerçekleştiren ordunun neredeyse tamamı Berberilerden oluşmaktaydı. Fetih haberinin alınmasıyla, Berberiler Kuzey Afrika'dan Endülüs'e göç etmeye başladılar. Araplar ve Berberiler yine bununla birlikte Mevaliden oluşan bazı gruplar Endülüs'ün halklarına eklenirken Kuzey Afrika'dan Endülüs üzerine Berberi göçleri zaman zaman devam etmiştir. Diğer taraftan Müslüman akınlarının Batı Avrupa içlerinde durdurulduğu Beladü's- Şehade yenilgisinin ardından Müslümanlar kendi içlerine kapanmıştır. Fetihlerin yavaşlamış olması ülke genelinde iç meselelerin meydana gelmesine neden olmuştur. Berberiler Endülüs'ün fethi konusunda Araplardan daha fazla paya sahip olduklarını düşünüyorlardı. Ayrıca, Berberiler ve Araplar arasındaki asabiyet problemi, iktisadi ve sosyal yaşamdaki eşitsizlikler çekişmelerin temelini oluşturuyordu. Araplar ve Berberiler arasındaki çekişme 742 yılında daha büyük olaylara neden olmuştur.

Diğer taraftan Endülüs coğrafyasına yakın bir noktada bulunan ve Kuzey Afrika yani Mağrib¹⁰ olarak adlandırılan bu coğrafya tarihsel süreçte Kaysi- Yemeni savaşlarının yanı sıra birçok Arap kabilesi ile Şiilik Sünnilik çatışmasının odak noktası olmuştur. Şam Emevi Devletinin yıkılması ve ardından Abbasilerin yönetimi devraldığı dönemlerden itibaren Abbasi Halifesi Cafer el- Mansur döneminde

⁹ BEKSAÇ, Engin "Emeviler", DİA, Ankara-1995, C.11, s.95.

¹⁰ Endülüs'ün sıkı yakınlık içinde olduğu Kuzey Afrika'ya (Mağrib) değinmek gerekirse, doğusunda Mısır ülkesi bulunmaktadır. Güneyde Sudan ülkesi, kuzeyinde ise Rum Denizi (Akdeniz) bulunmaktadır. Bölge çöllerle kaplıdır. Dağlar yüksek, halkı siyah ve esmerdir. Mısır dışındaki Kuzey Afrika ülkeleri, Mağrib olarak bilinmektedir. Klasik Roma döneminin ayrıntıları incelendiğinde bugünkü Fas ülkesinin Kuzey kesimleri ile Cezayir'in batı ve orta kesimleri Moritanya olarak isimlendirilmiştir. İngiliz dilinde kullanılan "Morocco" terimi Fas ülkesini veya onun Marakeş kentini nitelemektedir. Tarihçiler Mağrib ülkeleri veya Berberistan denilen bu toprakları üç coğrafi bölgeye ayırmışlardır. Birincisi; Kuzey Afrika'nın doğu kısmı yani Tunus ve Bicaie taraflarına Afrika (İfrikiye) denmektedir. İkincisi; kuzey Afrika'nın batı tarafına Tilimsan bölgesi de dâhil olmak üzere Orta Mağrib (Mağrib-i Evsat) adı verilmiştir ki, bugünkü Cezayir'dir. Üçüncüsü ise, Uzak Mağrib (Mağrib-i Aksâ)'dır ve Fas topraklarını içine almaktadır. Uzak Mağrib'e Berr'ül-Udue de denir ve ayrıca Cibâl-i Berber yani Berber dağları denen bölgeyi de Uzak Mağrib'e katmak gerekir. Bkz; EL-BEKRÎ, Ebû Ubeyd, el-Mesâlik ve'l-Memâlik, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1992, C.1, s.485.

Mağrib, Harici¹¹ Mezhebinin odak noktası haline gelmiştir. Abbasilerden kaçan Hariciler Mağrib'e geliyor ve buradaki direnişe katılıyorlardı diğer taraftan Harici kökenli bu isyanlar Endülüs içinde büyük bir tehlike arz etmekteydi. Endülüs'ün kuzey-batısına iskan edilen Berberiler kuraklık ve susuzluk sebebiyle tekrar Kuzey Afrika'ya dönmeye mecbur kalmıştır. Nitekim Endülüs'ün Kuzey Afrika'ya yakınlığı sebebiyle Berberiler soydaşları ile bağlarını hiç koparmamıştı. Kuzey Afrika Berberileri arasında yayılan Harici ve Şii düşünce, Endülüs Berberileri üzerinde de etkili olmuştur. Ancak bu etki Endülüs üzerinde kökleşmemiştir. Emir I. Hişam(788-796) döneminde ülke genelinde mezhep birliğinin sağlanması için bir takım çalışmalar yapılmıştır. Maliki Mezhebi Endülüs'te çok fazla taraftar bulmuştur. Berberiler Harici ve Şii düşünceye yatkın olsalar da Emir I. Hakem (796-822) döneminde Endülüs'ün en önemli Fakihi olan Yahya B. Yahya bir Berberi idi.¹²

Diğer taraftan doğu'da hüküm süren Abbasiler'in Mağrib kentlerine gönderdikleri valiler buradaki halk tarafından istenmiyordu, gelen valilerin Hariciler tarafından katledilmiş olması Abbasi iktidarının otorite kaybetmesine neden olmuştur. Başta Kayravan kenti olmak üzere yağma ve tahrip söz konusuydu. Sürekli isyanların meydana gelmesi sonucunda, 800'lü yıllarda Arap ve Berberi¹³ unsurların

¹¹ Harici: Harici, "çıkılmak, itaatten ayrılıp isyan etmek" anlamına gelmektedir. Hz. Ali ile Muaviye arasındaki anlaşmazlığın giderilmesi için başvurulacak hakemlik uygulamalarına karşı çıkarak Hz. Ali'den ayrılan ve her iki tarafa da muhalefet edenlerdir. Hariciler halifenin Kureyş kabilesinden olması gerektiği inancına pek uymazlar. Ayrıca imamın yanılmazlığı biçimindeki Şii inancına da karşı çıkarlar.

AYAR, Kenan, Haricilerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII, (2008) sy.1, s.45-49.

¹² ÖZDEMİR, MEHMET, Endülüs'te Muvelledun Hareketleri (180-320 /799-932), Ankara Üniversitesi, İslam Medeniyeti Ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara-1989, s.30.

¹³ Berberi: Asıl yurtları Kuzey Afrika'dır, etnik kökenleri ile olan bağlarını her zaman devam ettirmişler ve kültürlerini hiç kaybetmemişlerdir. Dini açıdan Afrika genelinde meydana gelen hareketlenmeler neticesinde Ukbe B. Nafi'nin 670 yılından sonraki akınları ile bölge İslam'a girmiştir. Bu durum Berberileri oldukça etkilemiştir. Arap komutanlar Berberileri ganimet karşılığında İslam'a girmeye teşvik etmişlerdir. Berberiler Tarık B. Ziyad gibi Berberi kökenli şeflerin idaresinde Endülüs'e kadar gitmişlerdir. Diğer taraftan Araplar ve Berberiler arasında asabiyet problemi baş göstermeye başlamıştır. Zira fethedilen yerlerde verimli arazilerin Araplara tahsis edilmesi ve verimsiz kurak arazilerin ise Berberilere verilmesi iki taraf arasında sorun yaşanmasına neden olmuştur. Ekonomik sıkıntılara sosyal problemlerde eklenince Berberiler Araplara karşı muhalefet etmeye başlamıştır. Diğer taraftan Kuzey Afrika ve Endülüs topraklarında yaşayan Berberiler, 10 ve 11. Yüzyılda Endülüs Emevileri ve Fatımi Devleti arasındaki mücadelelere taraf olmak zorunda kalmıştır. Fatımiler Sünni İslam'a karşı Şiiliğin kök salmasını amaçlamışlar ve Berberilerin dağlık kesimlerde merkezden uzak yaşantısını kullanmak istemişlerdir. Senhace ve Kütame kabilesinden faydalanan Fatımi Devleti Zenate ve Miğrave kabileleri üzerinde uygulamak istedikleri baskı ve etkiyi gerçekleştirememişlerdir. Bkz: YVER, G, "Berberiler", İA, MEB, İstanbul-1979, C.2, s.530-532.

yönettiği dışta Abbasiler gibi büyük devletlere bağlı ancak fiilde bağımsız davranan pek çok devlet ortaya çıkmıştır. Bu küçük devletçiklerden İdrisi Hanedanı Endülüs Emevi Devleti ve Abbasi Devleti gibi Sünni Devletlere karşı büyük bir güç olarak ortaya çıkan ve Sünniliğe karşı Şia'yı yayan Fatımilerin oluşumunda büyük rol oynamıştır. Bağımsız hareket eden diğer devletler ise Midrariler, Rüstemiler ve Ağlebilerdir.¹⁴

Midrariler, Sufriyye Haricileri tarafından Mağrib'in güneyinde İsa B. Yezid tarafından Sicilmase de kurulmuştur.¹⁵ Abbasilere bağlı gibi görünse de yarı bağımsız hareket eden Midrariler, çölde yaşayan Sufriyye Mezhebine¹⁶ mensup olan Miknase kabilesinin katılımı ile bağımsız bir varlık oluşturmuştur.¹⁷ Bu hanedan, Fatımiler onları ortadan kaldırıncaya kadar hâkimiyetini sürdürmüştür.¹⁸ Sicilmase de Fatımi davası ve Şii akideyi yaymak için Ubeydullah el- Mehdi ve oğlu Kaim, burada faaliyetlerini sürdürmeye başlamış ancak Midrari hükümdarı II. El-Yesa B. Midrar onları tutuklatmıştır. Bu devlet Ebu Abdullah el-Dai'nin Ubeydullah el- Mehdi ve oğlu Kaim'i kurtarmasına dek ayakta kalmıştır. Devlet 909 yılında yıkılmıştır.¹⁹

Kuzey Afrika'da Abbasilerin mezhepsel ve siyasi anlamda otoritelerini kaybetmeye başladıkları dönemde ortaya çıkan başka bir devlet ise, Rüstemilerdir. Bu evlet İbaziyye Haricileri²⁰ tarafından Orta Mağrib'te kurulmuştur.²¹ İbaziyye

¹⁴TAKKÛŞ, M. Süheyl, Tarihû'l- Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrıkıyye ve Mısır ve Biladi's- Şam, s. 19, Beyrut-2001.

¹⁵ ET-TALİBİ, Muhammed, ed- Devletü'l- Ağlebiyye: et- Tarihu's Siyasi (Arp. Çevr.Münci es-seyyadî), Beyrut-1985, s.61.

¹⁶ Sufriyye Mezhebi: Bu fırkaya adını Ziyad B. Asfar'dan aldığı için Asfariye veya Ziyaddiye'de denilmiştir. Harici fırkalar içerisinde İbaziyye'ye en yakın olanı Sufriyye Mezhebidir. Başlangıçta İbaziyye- Sufriyye mücadeleleri meydana gelse de bazı Sufriiler İbazileri desteklemiştir. Bu fırkanın mensupları, kendi mezheplerinden olmayan kişiler ile mecbur kalmadıkça savaşmamıştır. Kendi itikat sistemlerine göre suç kesin değilse ceza yoluna başvurmayı reddederler. Sorgulamadan ceza verilmesine karşı çıkmışlardır. Takiyenin amelde değil sözde aciz olduğunu savunmuşlardır. Bkz; ET-TALİBİ, ed- Devletü'l- Ağlebiyye: et- Tarihu's Siyasi, s.61, FIĞLALI, Ethem Ruhi, " Hariciler" DİA, C.16, İstanbul-1997, s.171. Bkz; DALKILIÇ, Mehmet, " Haricilerin İtidal Arayışı ve Sufriyye" İstanbul-2005, İÜİFD, C.12,s.19-47.

¹⁷ TAKKÛŞ, M. Süheyl, Tarihû'l- Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrıkıyye ve Mısır ve Biladi's- Şam, s. 20.

¹⁸ ET-TALİBİ, ed- Devletü'l- Ağlebiyye: et- Tarihu's Siyasi, s.61.

¹⁹ TAKKÛŞ, M. Süheyl, Tarihû'l- Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrıkıyye ve Mısır ve Biladi's- Şam, s. 21.

²⁰İbaziyye Hariciliği: İbaziyye Hariciliğın sert ve katı tutumunu yumuşatarak İslam'ın emir ve yasaklarını bir bütünlük içerisinde ele almayı başaran en Mutedil Harici fırkasıdır. Bu görüşü benimseyenler İman ve küfür üzerinde yoğunlaşmışlardır. Onlar için inanç bir amel bütünüdür. Teşbihe kesinlikle karşı çıkarlar. İbaziyye de imamet makamına gelecek kişinin vasfı özellikleri

Hariciliğinin yayılmasında büyük etkisi olan Ebu'l Hattab, Trablus'a üç günlük mesafede bulunan Cebel'ü Nefuse'yi kendisine merkez edinmiştir.²² Abbasiler Ebu'l Hattab'ın faaliyetlerinden rahatsızdı. Abbasi Halifesi Ebu Cafer el- Mansur 761 yılında Afrika üzerine göndermek suretiyle büyük bir ordu hazırlatmıştır. Meydana gelen savaşta Ebu'l Hattab öldürülmüştür.²³ Ancak bu dönemde İbaziye kolu kendi içinde ayrılığa düşmüş Tahert ve Nefuse kolu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 909 yılında ise bu devlet Fatımiler tarafından ele geçirilinceye kadar varlığını sürdürmüştür.²⁴

Kuzey Afrika'da hüküm süren ve Endülüs Emevileri'nin politikalarını etkileyen başka bir devlet ise İdrisilerdir. Abbasi kıyımından kaçarak Tanca şehrine gelen İdris Berberi halkın desteğini almış ve İdrisiler devletini kurmuştur. Başkenti Fas olan bu devlet Şiilerin kurmuş olduğu ilk devlettir. Ancak İdris kaçmayı başarsa da Abbasiler onun izini sürmüşler ve zehirlemişlerdir.²⁵ Şii düşünceye hâkim olan bu devlet Hariciler ilr pek çok savaşa girişmiş ve kazanmıştır.²⁶ II. İdris döneminde ülkesini oğulları arasında paylaştırmış ve devletin otoritesi sarsılmaya başlamıştır. Devlet Harici isyanları sebebiyle yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. İdrisiler, Fatımi komutan Mesale B. Habbus'un 917 yılında İdrisi topraklarını ele geçirmesine kadar varlığını sürdürmüştür.²⁷

hususunda diğer İslam ekollerinin aksine daha farklı bir yol izlemektedir. İmamların Kureyş'ten olması yolundaki tüm anlayışları yok sayarlar. İmametın serbest bir seçimle gerçekleşebileceği hususunda ortak bir yol kabul etmektedirler. İmamet için soy ve Neseb'in bir önemi yoktur. Onlar için imamın en önemli görevi Kur'an'ın hükümlerini harfiyen yerine getirilmiş olmasıdır. Adalet konusunda çok hassas davranmaktadırlar. İsti'raz kesinlikle caiz değildir. Kendilerinden olmayan bir kişiyi öldürtmek vb imtihanları kesinlikle kabul etmemektedirler. İbaziye, diğer Harici fırkalarına nazaran günümüze dek ulaşmayı başaran tek Harici fırkasıdır. Başlangıçtan itibaren diğer harici görüşleri yumuşattıkları için günümüze dek ulaşmaları kolay olmuştur. Bkz; Öz, Mustafa "İsti'raz", DİA, C. 23, s.374, Kutlu Sönmez, , *İslam Düşünce Ekolleri*, Ankuzem Yay., Ankara-2007, s.60-61. FİĞLALİ, Ethem Ruhi, *Günümüzde İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir-2011,s.182.

²¹El-BELAZURÎ, *Fütuhu'l-Büldan*, çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.337. Bkz; ÖZ, Mustafa "İsti'raz", DİA, Ankara-2001, C.23, s.374, TAKKÛŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l-Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrıkıyye ve Mısır ve Biladi's- Şam*, s. 62.

²² ET-TALİBÎ, ed- Devletü'l- Ağlebiyye: et- Tarihu's Siyasi, s.61.

²³ El-İBADÎ, Ahmed Muhtar, *Fi't-Tarihi'l- Abbasi ve'l Fatımi*, s.62 Beyrut.

²⁴ İBN HALDUN, *Mukaddime*, (Terc:Z. K. Ugan), C.1 s.497, MEB yay.İstanbul-1990 C.1, s.498-499.

²⁵ İBN HALDUN, *Mukaddime*, C.1 s.497.

²⁶ İBN İZARÎ, *Beyanu'l Mağrib Fi Ahbar Endelus Ve'l Mağrib*, (Thk. G, Kolan. L, Provença), Darü'l Sekafe, Beyrut-1980, s.82.

²⁷ İBN İZARÎ, *Beyânü'l Mağrib Fi Ahbar Endelus Ve'l Mağrib* s.6.

Endülüs Emevileri ve Bizans İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika ve Sicilya'daki siyasi durumunu etkileyen bir başka devlet ise Ağlebilerdir. Ağlebiler de görünürde Abbasi Devleti'ne bağlı ancak gerçekte bağımsız hareket eden bir devletti. Ağlebiler Devleti, Abbasi Halifesi Harun Reşid tarafından Afrika'ya vali olarak gönderilen İbrahim B. Ağleb tarafından kurulmuştur.²⁸ II. İbrahim döneminde devlet içinde bazı isyanlar görülmüştür. Bunlardan birisi olan ve "dirhem ayaklanması" adı verilen isyan çok geniş çaplı idi. Esnaf ve halk Ağlebi sarayına doğru harekete geçmiştir.²⁹ Ağlebiler, iç meseleler ile meşgul iken diğer taraftan hiç gerekmediği halde Sicilya seferine çıkmışlardır. Fatımiler Ağlebiler'in bu durumundan istifade ederek Şii olan ve Ağlebi topraklarında yaşayan Kütame kabilesi ile işbirliği yaparak 902 yılında bölgede ki önemli kaleleri ele geçirmişlerdir.³⁰

Kuzey Afrika coğrafyasında ekonomik açıdan verimli tarım arazileri bulunmaktaydı. Bu araziler Berberiler'in elindeydi ancak onlar bedevi oldukları için dağlık bölgelerde yaşamayı tercih ediyorlar bu verimli tarım arazilerini işlemiyorlardı. Romalıların ve Bizans'ın bırakmış olduğu şehir kültürü de kaybolmuştu. Diğer yandan dini anlamda da bir bütünlük söz konusu olmadığından ilk İslam fetihlerinin ardından bölgenin Araplaşma ve İslamlaşma süreci de kolay olmamıştır. Bölgenin ekonomik kalkınması ise siyasi istikrar ile ilişkili olduğundan uzun yıllar boyunca sosyal ve ekonomik sorunlar yaşanmıştır. Fetihlerin gerçekleştiği ilk dönemde iktisadi boşlukta büyük bir değişim olmamıştır. Emevi ve Abbasi idaresi döneminde ticaret hacmi geniş olan şehirlerin korunması için asker sevk edilmiş ve bölge halkı kalkındırılmıştır. Kuzey Afrika coğrafyası 8.yüzyıla kadar pek çok göç almıştır. Ancak Nüfusun temel unsurunu Berberiler oluştururken Araplar da oldukça kalabalıktı.³¹ Bunun yanında bölgenin önemli ve yerli kabilelerinden birisi olan Kütame kabilesinin Şii olması dengelerin değişmesine sebep olmuştur.³² Kütameliler her zaman Fatımileri desteklemiştir. Fatımilerin Kuzey Afrika'da kök salması üzerine sosyal dini ve hukuki bazı değişiklikler

²⁸ EI-İBADÎ, *Fi't-Tarîhi'l- Abbasi ve'l Fatîmi*, s.336. Bkz; İBN İZARÎ, *Beyânü'l Mağrib Fi Ahbar Endelus Ve'l Mağrib*, s.102-106.

²⁹ TAKKÛŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l- Fatîmiyyin Fi- Şimali İfrîkiyye ve Mısır ve Biladi's- Şam*, s. 27.

³⁰ ÇELİK, Aydın, *Fatîmi Devleti Tarihi (909- 1171)*, TTK, Ankara-2018, s.18.

³¹ İBN ABDÛLHAKEM, Ebu'l Kasım Abdurrahman B. Abdillâh, *Futuh'u- Mısır ve Ahbarûha*, (thk: Charkes Torrey), Kahire-1991, s.144; Bkz, İBN HALDÛN, Abdurrahman B. Muhammad, *Mükadima İbn-i Haldûn*, Daru'l Avda, Beyrut 1981 C.1 s.497

³² EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatîmiyye Bi El- Mağrib* (Fransızcadan Arapçaya terc: Hammadi el- Sâhilî, Beyrut-1994,) s.49-50.

meydana gelmiştir. Sünni düşüncenin yerini Şii düşüncenin alması ile Kuzey Afrikalıların Bağdat ile bağı kopmuştur. Siyasi teşekkülünü tamamlayan Fatımi Devleti bölgede Halifelik makamını kullanarak hızla taraftar toplamıştır.³³

Dolayısıyla tarihin en eski zamanlarından itibaren çeşitli din ve devletlerin savaşlarına sahne olan Kuzey Afrika ve İber Yarımadası 9 ve 10. Yüzyılda Şii-Sünni çatışmalarına ev sahipliği yapmıştır. Fatımiler Endülüs'ten çıkarılan Sakalibelere sahip çıkarak onları sarayda özel görevlere getirmişlerdir. Diğer taraftan 11. Yüzyıl başlarında Kuzey Afrika'daki kabileler Beni Ümeyye soyunun güç kaybetmeye başlaması ile başına buyruk hareket etmeye başlamıştır. Endülüs Emevileri'nin ve Fatımi Devleti'nin iç meselelerinden faydalanan kabileler ise Endülüs tahtına çıkacak kişileri dahi belirlemeye başlamıştır. Bu durum Kuzey Afrika'daki bu büyük devletlerin çekilmesi ile birlikte Murabıtlar Devletinin kurulmasına zemin hazırlamıştır.³⁴ Murabıtlar Devleti Mağrib bölgesinde yaşayan kabilelerin desteği ile kurulmuştur. Gefecum kabilesine mensup olan Ebu İmran El-Musa B. Fasi

Mağrib topraklarında kök salan Şia'ya karşı Endülüs Malikiliğinin yayılmasında etkili olmuştur. Maliki ekol bünyesinde yer alan ve Sünni olan kabileler Endülüs Emevilerinden kalan yerleşik yaşam ve şehir kültürünün getirmiş olduğu konforu beğenmekteydiler. Ancak Murabıtlar Devletinin kurucularından aynı hizmeti beklemiyorlardı. Özellikle Zenateliler, Murabıtları bedevi görüyorlardı. Nitekim Murabıtlar, kısa süre içerisinde diğer kabilelerinde katılımı ile Kuzey Afrika coğrafyasının yükselen ve tek gücü olmayı başarmıştır.³⁵

³³ İBN ABDÜLHAKEM, *Fututh'u- Mısır ve Ahbarüha*, s.144.

³⁴ EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib, s.49-50. Bkz; ÇELİK, Aydın, *Fatımi Devleti Tarihi (909- 1171)*, s.24.

³⁵ ED-DÛRÎ TAKİYYÜDDİN, Arif, Sıkilliye '*Alâkâtuhâ bi-Düveli'l-Bahri'l-Mutasavviti'l-İslâmiyye mine'l-Fethi'l-Arabî hatta Gazvi'n-Normandi*, (212-484/ 827-1091), Beyrut 1980, s.132.

BİRİNCİ BÖLÜM

10.YY'A KADAR ENDÜLÜS VE ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİNİN FAALİYETLERİ

1. ENDÜLÜS ADI VE COĞRAFYASI

İspanya denilince Pirene dağlarına kadar İber Yarımadası'nın tamamı anlaşılmaktadır. Arap tarihçileri ve coğrafyacıları bugün üzerinde İspanya ve Portekiz'in bulunduğu İber Yarımadasına Endülüs ismini vermişlerdir. Bu yarımada 600 km2 lik bir yüz ölçümüne sahiptir. Müslüman coğrafyacılar Endülüs'ü Atlas Okyanusu ve Akdeniz arasında üçgen şeklinde bir coğrafya olarak tarif etmişlerdir³⁶. Bu Yarımada Romalılara ve Franklara sınırdır. Daha sonraki kısımda ise Bask³⁷ bölgesi vardır.³⁸ İber Yarımadası ve Fransa arasında Pirene Dağları doğal sınır işlevi görmektedir. Ayrıca bu dağların yükseltisi de oldukça fazladır. Yağmur ve rüzgâr nedeniyle nehirlerinin akış istikameti bakımından Endülüs, Müslüman coğrafyacılar tarafından Batı Endülüs (el- Endelüsü'l - Garb'i) ve Doğu Endülüs (el-Endelüsü'l- Şark'i) olarak iki ana bölgeye ayrılmıştır. Endülüs'ün Kuzey Afrika/Mağrib ile olan bağlantısı, adını Endülüs'ün fethini başlatan Tarık B. Ziyad'dan alan Cebel-i Tarık Boğazı aracılığı ile sağlanmaktaydı. Müslümanlar tarafından yazılan coğrafya kaynaklarında İber Yarımadası ile alakalı kısmen günümüz coğrafi bilgileriyle de uyum arz eden oldukça ilginç yorumlarla karşılaşılmaktadır.³⁹

Örneğin, “Şam ve Yemenin havası gibi, Hindistan'ın güzel kokuları, İran'ın Ehvez bölgesindeki vergileri gibi, Çinin Yer altı kaynakları, Aden sahilleri gibi tarif edilmiştir”. Endülüs coğrafyasının adı ile ilgili olarak Müslüman Coğrafyacı Bekrî

³⁶ ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara-2016, s.19.

³⁷ Bask: İber Yarımadası etnik toplulukların bir arada yaşadığı önemli bir arazidir(Bugünkü katolonya). Basklar ise kendi ırklarını korumuş ve diğer unsurlar ile karışmamıştır. Hristiyanlığın Katolik koluna mensuplardır. Bağımsızlıklarına düşkünlükleri ile tanınmaktadırlar. Savaşçı oluşları ise onların kaderine ve Tarihsel gelişimlerine yön vermiştir. Endülüs'ü fetheden Araplar ile mücadele etmişlerdir. Basklar, önce Liyun ve Navarra Krallıklarına, sonra da 1202 yılında Kastilya Krallığına bağlanmıştır. Bkz; ÇÖKMEZ, Fatma Gül, Bask Bölgesi: Etnik Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi Ve İspanya'daki Devlet Politikalarının Etkisi, *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review* 8 (1) 2008: 355 – 371, s.356.

³⁸ ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, s. 20. Bkz; İBN HAVKAL, *10.Asırda İslam Coğrafyası*, Terc. Ramazan Şeşen, İstanbul-2014, s.102.

³⁹ MÜ'NİS, Hüsein, *Fecir El-Endülüs*, Dar'ülRaşad, Kahire-2005, s.263-265.

şunu ifade etmiştir; “İber kelimesi Endülüs’teki İbra vadisinden gelmektedir. Batika adı ise ”Bitki” vadisinden gelmektedir. Bu isim aynı zamanda Kurtuba’da bulunan bir nehrin adıdır. İşbinya ismi ise Endülüs’te hâkim olan İşben isimli bir krala dayanmaktadır... Endülüs ismi ise bu bölgede yaşayan Endeliş kabilesinden gelmektedir”⁴⁰. İspanya’nın “Endülüs ismi” araştırmacıların birçoğuna göre o yörede yaşamış olan Berberileşmiş kabilelerden kaynaklanmaktadır. Eskiden İberya (İberic, İberia, bariye) adıyla anılan ve Cebelitarık (Gibraltar) Atlas Okyanusu’ndan (el-Bahru'l-Atlas) Pirene Dağlarına (el-Bürt, el-Bürtat, Pirineos, Pyrenees) kadar uzanan bu bölgeye Yunanlılar tarafından "Baetica", "Hispania"⁴¹ (Spania, İspanya) adı verilmiştir.⁴²

Endülüs adının menşei konusunda her ne kadar ortak bir görüş belirlenememişse de bazı Müslüman coğrafyacılar "Endülüs" ismi, Nuh tufanından sonra İspanya’ya yerleşen "Ende-liş" kavminden gelmektedir demişlerdir.⁴³ Endülüs adı, Hispania’nın karşılığı olarak ilk kez İslam fethinden sonra 716 yılında basılmış bir sikke üzerinde görülmüş ve V. yüzyılda da İber Yarımadası’na Fandal veya Vandal isimli kabilelerden dolayı Fandalusiya adı verilmişti. Araplar bu telaffuzu kısaltmışlar ve Endülüs olarak benimsemişlerdir. Ortaçağ’da ise “Espana” olarak anılan bu adanın ismi İngiliz diline “Spain” olarak geçmiştir.⁴⁴

2. MÜSLÜMAN HAKİMİYETİNDEN ÖNCE İSPANYA

Kuzey Afrika’dan Akdeniz’in büyük bir kısmına kadar hâkim olan Fenikeliler tarafından Tunus sahilinde kurulan Kartaca Devletinin ticaret amaçlı koloniler kurduğu bilinmektedir. Tunus’ta Kartaca ve Sûs, Libya’da Sabratha, Fas’ta Tanca şehirleri bu koloniler için örnek teşkil etmektedir. M.Ö. 218’de Kartaca kralı Hannibal Romalılar ile gerçekleşen savaşlarda İspanya’ya giderek orayı merkez edinmiştir. Hannibal’ın M.Ö 146 yılında Romalılar ile yaptığı savaş neticesinde

⁴⁰ BEKRÎ, Abu Abdullâh b. Abdülaziz, Coğrafya El-Endülüs ve Avrupa. Thk, Abdulrahman Hacı, Dar’ülRaşad. Beyrut,1937 s. 257.

⁴¹ ZÜNÜN, Taha, *El-feth ve El-istikrar El-arabî El- İslamî fî Şemel Afrikyâ ve Endülüs*, Dar’ül El-raşid, Bağdat-1982, s.68.

⁴² ŞEYBAN, Lütfi, *Reconquista- Endülüs’te Müslüman Hristiyan ilişkileri*, İz Yayıncılık, İstanbul-2003.s.38.

⁴³ ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Sempozyumu (Ankara 1992)’da sunulan “Endülüs’ün Yıkılış Süreci üzerine Mülâhazalar*,

⁴⁴ ZÜNÜN, Taha, *El-Feth ve El-İstikrar El-Arabî El- İslamî fî ŞemelAfrikyâ ve Endülüs*, s.68.

Bkz; ŞEYBAN, Lütfi, *Reconquista Endülüs’te Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, Umut Matbaa Yay. İstanbul-2003, s.4.

Kartaca, Romalılar tarafından yok edilmiştir. Ayrıca Mağrib 439 yılına kadar Romalılar tarafından idare edilmiştir. Romalıların hâkimiyet tesis etmeleri ile birlikte yerli Berberiler arasında Hristiyanlık kısa sürede yayılmıştır. Bazı Berberiler üzerinde hâkimiyet tesis edilmiş olsa da Berberiler genellikle dağlık kesimde yaşadıkları için tam bir otorite sağlanamamıştır⁴⁵. Senhace ve Zenate kabileleri Mağrib'in Kuzey kesimlerine Romalıların idaresi döneminde yerleşmişlerdir.⁴⁶

Tıpkı, Kartacalılar gibi Yunanlılar da İspanya kıyılarına gelerek burada koloniler kurmuşlardır. Kolonilerin ve İber Yarımadası'nda yaşayan yerli halkın katkıları ile yeni bir uygarlık ortaya çıkmıştır. Nitekim Roma İmparatorluğu'nun İtalya Yarımadası dışına çıkma ve topraklarını genişletme politikaları neticesinde İspanya, M.Ö II. Yüzyıldan itibaren, Roma hâkimiyetine girdi. İspanya, Roma hâkimiyetinde iken, Frankların ve Afrika kökenli halkların işgaline uğramasına rağmen Roma hâkimiyeti altında kalmaya devam etmiştir. Ancak IV. yüzyılda, Roma İmparatorluğu iç ve dış saldırılar nedeniyle zaafa uğramış merkezi otorite iyice güç kaybetmeye başlamıştır. Bundan sonraki süreçte İspanya 409 yılında Alanlar ve sonrasında Vandallar, Süevler, Vizigotlar vB. Barbar kavimlerinin saldırı noktası olmuştur.⁴⁷

Vandallar, Alanlar ve Süevler ile birlikte İspanya'ya girerek ve burayı aralarında paylaşmıştır. Roma'nın İspanya'yı yeniden fethetmekle görevlendirdiği Vizigotlar, Alanları yenmiştir. İlk olarak İspanya üzerine harekete geçmişlerdir. Ülkenin kuzey doğusunu yani bir Roma eyaleti olan Terrakunensis'i ele geçirmeyi başarmışlardır.⁴⁸ Vandallar ise İber Yarımadası'ndan tamamen çekilmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Akdeniz korsanlarına dönüşen Vandallar yeni kral Geiserich tarafından Afrika'ya doğru savurulmuşlardır. Vandallar 429 yılında 80.000 kişilik bir kuvvetle Kuzey Afrika'ya geçmeyi başararak burada yeni bir devlet kurmuşlardır. 429'da Kartaca'yı ele geçirmişler ve Roma'yı tehdit etmişlerdir. Vandallar medeniyete aşina bir topluluk değildir. Onların amacı bulundukları ülkenin

⁴⁵ÇELİK, Aydın, Fatımi Devleti Tarihi (909- 1171), s.7. Bkz, ÖZDEMİR, Mehmet, Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih, TDV Yay, Ankara-2016, s.37.

⁴⁶ ÖZDEMİR, Mehmet, Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih, s.37.

⁴⁷ ÇELİK, Aydın, Fatımi Devleti Tarihi (909- 1171), s.7.

⁴⁸ WATT, W. Montgomery Pierre Cachia, Endülüs Tarihi, Çev. Cumhur Ersin Adıgüzel, Oiyas Şükürov, s.16, İstanbul-2015.

güzelliklerinden faydalanmaktadır. Bu yüzden İber Yarımadası'nda yaşayan halk onların gelmesinden bir hayli rahatsızlık duymuştu.⁴⁹

Roma İmparatorluğu'nun Barbar işgallerine karşı izlediği bu politikalar sonucunda Barbar kavimlerin kimi İmparatorluğa önce barışçıl bir tavır ile federal halk statüsünde yerleşmişti ki Vizigotlar da bu kavimler arasında yer almaktadır. Vizigotlar'ın yarımadağa geliş nedenleri, Roma ile yaptıkları ittifak çerçevesinde Germen kavimlerin ülkeden çıkarılmasını sağlamaktan ibaretti. Ancak bir süre sonra Vizigotlar merkezi otoritenin zayıflamasını fırsat bilerek bu bölgede etkinliklerini arttırmaya başladılar. Galia'nın güneyinde ve İber yarımadasına yerleşerek Roma İmparatorluğunun 476 da ikiye bölünmesiyle bağımsızlıklarını ilan ettiler. Dolayısıyla Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra İber Yarımadası'nda Barbar kavimler etkin rol oynamaya başlamışlardır. Çünkü coğrafyada herhangi bir otoritenin söz konusu olmaması nedeniyle Barbarlar bu dönemde ön plana çıkmışlardır. Öyle ki daha önce bölgede hürler tabakası içinde bulunanlar bile kendilerini köle gibi görmeye başlamışlar halk arasında memnuniyetsizlik hat safhaya çıkmıştır.⁵⁰

Roma İmparatorluğu'nun batı yarısı her ne kadar Barbar kavimler tarafından işgal edilmiş olsa da doğu yarısı varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Ancak bundan sonra Doğu'daki imparatorların en büyük hayali imparatorluğun kaybedilen Batı topraklarını ele geçirmek ve Büyük Roma İmparatorluğunu yeniden canlandırmaktır. Bu imparatorlardan biri de 527-565 yılları arasında hüküm süren İmparator Justinianos 'tu. İmparator Justinianos, Roma İmparatorluğu'nun Batı yakasının tümünü değilse de, en azından Akdeniz'deki belli başlı topraklarını almak istiyordu. Hilderich (523-530) İmparator I.' Justinianos 'un müşavirlerinin de tavsiyesiyle Vandal Kralı olmuş, anne tarafından Roma kanı taşıması suretiyle de savaş yerine diplomasi ile Kuzey Afrika'yı İmparatorluğa katmak istemiştir. Ancak 531'de diğer Vandal Kralı Gelimer'in zorbalığı Bizans'a Afrika'ya müdahale fırsatını vermiştir ve mükemmel ordusuna güvenen Justinianos Afrika Katoliklerini "Aryus esaretinden"

⁴⁹ TEZ, Zeki, İslam'ın Batı Cephesi, Mağrip, Endülüs, Sicilya ve Mısır, Hayy kitap, İstanbul-2014, s.15.

⁵⁰ ÖZDEMİR, Mehmet, Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih, s. 39.

kurtarmak ve Vandal Krallığını İmparatorluk birliği içine tekrar almak hususunda tereddüt etmemiştir.⁵¹

Bizans orduları Kartaca limanına yaklaştıklarında Vandallar ani bir baskın düzenledi fakat Bizans kumandanı Belisarius Hunlardan oluşmuş süvari birliklerini onların üzerine sürdü⁵². 535 yılında Belisarius, Sicilya'yı zapt ederek İtalya'ya girdi. 538'de Roma'yı da ele geçirdi ve böylece Got egemenliğine de son vermeyi başardı.⁵³ Ancak İmparator Justinianos'un kurmuş olduğu evrensel Roma İmparatorluğu'nun ömrü uzun olmadı. Çünkü bu İmparatorluğun siyasi, ekonomik, askeri temelleri sağlam bir şekilde atılmamıştı. Bu nedenle Justinianos'un ölümünden hemen sonra Doğu Roma hâkimiyeti Barbarlar tarafından tekrar ortadan kaldırıldı. Bu esnada İspanya'da ise istikrarlı bir yönetim söz konusu değildi. Çünkü Vizigotlar'ın uygulamaları halkın memnuniyetsizliğine neden olduğu gibi zenginlerin ve din adamlarının en üstte olduğu bir kast sistemi oluşturmuştu. Ayrıca dini birlik söz konusu değildi. Katolikler ve Ariusçular arasında ciddi bir çatışma yaşanmaktaydı. Vizigot idarecileri meydana gelen bu olayların önüne geçmek için Katolik olduklarını ilan ederek mezhep değiştirdiler.⁵⁴

589 yılından sonra tüm ülke genelinde Katolik Hristiyanlığında artış görülmüştür. Ancak Yahudiler Katolikler için bir engel görülmekteydi. Pek çok Yahudi Hristiyan olmadığı için İspanya'dan kovulmuştur. 694 yılında Yahudiler dinlerinden dolayı kölelik statüsüne indirildiler. Vizigot İspanyası bu iç karışıklıklar sebebiyle iyi bir ekonomiye sahip değildi. Sosyal yaşantıda meydana gelen sorunlar bu bölgenin işgale açık olmasına neden olmuştur.⁵⁵

3. ENDÜLÜS'ÜN MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN FETHİ VE VALİLER DÖNEMİ

Hz. Muhammed döneminden itibaren başlayan İslamiyet'i yayma yani cihat fikri ile başlayan fetih hareketleri hızla Arap Yarımadasının dışına çıkmaya başlamıştır. Dört Halife döneminden başlamak üzerine Emeviler ve Abbasiler döneminde devam

⁵¹ DIEHL, Charles, *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, Çevir: A. Gökçe Bozkurt, İstanbul-2014, s.36.

⁵² DİKİCİ, Radi, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul-2013, s.139.

⁵³ GOFF, Jacques Le Ortaçağ Batı Uygarlığı, Çevir: Hanife Güven- Uğur Güven, Doğubatu Yay. 2015- Ankara, s.39. Bkz; DIEHL, Charles, *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, s.36.

⁵⁴ ÇAPAN, Fatma., "Bizans İmparatoru I. Justinianos'un (527-565) Evrensel İmparatorluk Çabaları ve Sonuçları", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Kasım 2016, S.33, s.211-220.

⁵⁵ ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, s. 43.

eden bu fetihler Batı'da Suriye'nin kuzeyinden Anadolu içlerine hatta İstanbul'a kadar Doğu'da Horasan ve Maverâünnehir'e Güneydoğu'da ise Mısır ve Filistin'den başlamak üzere kuzey Afrika'ya oradan da batı Akdeniz sahillerinde çok önemli bir stratejik konumu olan İspanya'ya kadar uzamıştır. Müslümanlar 642 yılında Mısır'ın fethedilmesinin ardından Doğu Roma hâkimiyetinde bulunan Kuzey Afrika'nın ele geçirilmesinin stratejik açıdan önemli olduğu görüşüne kanaat getirmişlerdir. Müslüman komutan Amr B. As Mısır'ın Müslüman hâkimiyetine girmesinin ardından Kuzey Afrika'da karşılarına çıkacak herhangi bir gücün olmadığını görmüştür.⁵⁶

Böylece Müslümanlar İspanya'daki karışıklıkları da göz önünde bulundurarak fetih hareketlerine başlama fırsatı yakalamışlardır. Nitekim İspanya'nın stratejik konumunun yanında ekonomik açıdan zengin olması da fethinin en önemli gerekçelerinden biriydi. Aynı zamanda İspanya'nın fethi İslamiyet'in daha uç noktalara ulaşması ve İslam toplumunun genişlemesini sağlaması açısından da önem arz etmekteydi. İspanya'ya ulaşmak için önemli bir yol olan Kuzey Afrika'da ise her ne kadar Bizans hâkimiyeti olsa da, kesinleşmiş bir siyasi birlik yoktu. Amr B. As Kuzey Afrika'da ki fetih harekâtını başlatmadan önce bölgeye keşif için ilk olarak Ukbe B. Nafi'yi göndermiştir.⁵⁷

Nitekim 643 yılında Libya toprakları ele geçirilerek Endülüs'ün fethinin yolu açılmıştır. Müslümanların Endülüs'ün fethini ne zaman başlattıkları konusunda ise iki farklı görüş vardır.⁵⁸ Bunlardan ilki Hz. Osman döneminde 647 yılında Kayravan'a çıktıkları şeklindedir ikincisi ise daha çok bilinen fikri açıdan güçlü olan ve Tarık B. Ziyad emrindeki kuvvetlerin 711 yılında ilk kez karaya çıktıklarıdır.⁵⁹ Bu süreçte Akdeniz'in batı sahillerinin büyük kısmı Müslümanların eline geçtikten sonra, 705 yılına kadar Sardinya, Mayorka ve Minorka adaları fethedilmiştir. Diğer

⁵⁶ ÜNLÜ, Nuri, *İslam Tarihi*, İstanbul, İFAV Yay., İstanbul- 2014, s.47.

⁵⁷ ÖZKUYUMCU, Nadir, “ *Ukbe B. Nafi*”, DİA, İstanbul-2012, C.42, s.64-66.

⁵⁸ ÜNLÜ, Nuri, *İslam Tarihi*, İstanbul, İFAV Yay., İstanbul- 2014, s.47.

⁵⁹ TABERÎ, Muhammad b. Caîr, *Tarih El-Rûsul ve El-Muluk*, Thk, Muhammad Abu El-fedi, Darü'l Maarif, Beyrut, 1971, C.5, s.303-304-305.

tarafından Sicilya adasının alınması ise Batı Akdeniz’de bir garanti demektir. Sicilya adası Aynı zamanda, Kuzey Afrika fetihleri içinde bir üs niteliği taşımaktaydı.⁶⁰

Musa B. Nusayr’ın valiliği döneminde Sicilya’daki bazı şehirler alınarak donanma gücünün zayıflatılması yönünde adımlar atılmıştır.⁶¹ İbn Kuteybe’nin naklettiğine göre Sicilya adasının Syracuse şehri üzerine saldırıda bulunan Müslüman Araplar, şehirden çok büyük ganimetler elde ederek geri dönmüşlerdir. Halife B. Hayyat ise Arapların Sicilya üzerine yaptıkları seferlerin fetih amacından ziyade ganimet amacı taşıdığını belirtmektedir.⁶² Şam’daki Emevi Devleti’nin Mağrib valisi Musa B. Nusayr bu arada müstahkem bir şehir olan Tanca’nın⁶³ valiliğine öncü birliklerinin kumandanı Tarık B. Ziyad’ı getirdi ve emrine 17.000 Arap, 12.000 Berberî askeri verdi. Ayrıca 708 yılında yanındaki Berberilere Kur’an ve dini meseleleri öğretmek üzere din âlimleri bıraktığı bilinmektedir.⁶⁴

Tarık B. Ziyad, Tunus’ta büyük bir tersane yaptırmıştır. Güçlendirdiği bu donanma ile Kuzey Afrika sahilleri için bir tehdit olan Bizans üslerini etkisiz hale getirmek için deniz seferleri de gerçekleştirmiştir. Emevi halifesi Velid B. Abdülmelik döneminde Musa Bin Nusayr komutanlığında Kuzey Afrika ülkelerinin fethi gerçekleştirildiğinde Bizans valisi Julian Bizans İmparatorluğu’nun içine düştüğü çalkantılı durumdan faydalanarak Sebte şehrinde kendi bağımsızlığını ilan etmiştir.⁶⁵

Julian Müslümanların Mağrib’te ki askeri gücünün ciddiyetini gördü. Bu arada Tanca şehrin de vali olan Tarık Bin Ziyad’a giderek İspanyanın karışık durumu hakkında bilgiler verip fetih için onu teşvik etmeye çalışmıştır. Bu fethi kolaylaştırmak için Müslümanlara yardım edeceğini de söylemiştir ancak Tarık B.

⁶⁰ PRYOR, John, H. Akdeniz’de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş, (Çev: Füsün Tayanç- Tunç Tayanç), s.110, Kitap yayınevi, İstanbul-2004, Bkz; El-BELAZURÎ, Fütuhu’l-Büldan, s.337

⁶¹ İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah B. Müslim, *el- İmame ve’s Siyase*, Biblioteca Arbo-Siculo, M. Amari, Lipsia- 1857, s.163. Bkz; PRYOR, John, H. Akdeniz’de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş, s.110. El-BELAZURÎ, Fütuhu’l-Büldan, s. 337.

⁶² HALİFE B. HAYYAT, *Tarihu Halife B. Hayyat*, (Çev. Abdülhalik Bakır), s.390-415, Ankara-2001.

⁶³ Tanca: Fas sınırları içinde bulunan ve Sebte ’ye 60 km mesafede bulunan eski bir şehirdir. Bkz. EL-HİMYERÎ Abu Abdulallah b. Muhammad, *El-Tavd El-Miatar fi Habari'l Aktar*, Talif ve Tercame, Kahire-1937, s.395.

⁶⁴ ULUÇAM, Abdüsselâm, ” MUSA B. NUSAYR ” DİA, Ankara- 2006, C.31, s.224.

⁶⁵ Sebte: Fas’ta bulunan bir şehir olup Akdeniz kıyısındadır. Fas şehriyle arasında yürüme mesafesi on gündür. Tarık b. Ziyad Avrupa’ya buradan geçmiştir. Bkz. HAMEVÎ, Şihab El-din Yakut b. Abdulallah. *Mucem El-Buldan*, Darü’İsâdir, Beyrut-1977, C.3, s.182-183. Bkz; İBN BATUTA, *Seyahatname*, Çev: A. Sait Aykut, İstanbul-2004, C.2, s. 94.

Ziyad Musa B. Nusayr'a danışmadan ona net bir cevap vermemiştir.⁶⁶ Musa Bin Nusayr aldığı haberler neticesinde Halife Velid Bin Abdülmelik'e mektup yazarak Kuzey Afrika'da Fas bölgesinin genel siyasi durumuyla ilgili olarak ön bilgi vermiş, Endülüs'ün fethi ve yine oradaki toprakların verimliliği konusundaki görüşlerini aktarmıştır. Bölgedeki çeşitli karışıklıklardan dolayı da fethin son derece kolay olacağını söylemiştir. Halife Abdülmelik Endülüs topraklarının Araplar tarafından çok iyi bir şekilde bilinmesi için öncü birlikler gönderilmesi şartıyla fethine izin vermiştir.⁶⁷ Bunun üzerine Musa B. Nusayr Emevi Halifesi Velid B. Abdülmelik'ten izin aldıktan hemen sonra 710 senesinde Tarif B. Mâlik⁶⁸ kumandasındaki 500 kişilik bir keşif kuvvetini İspanya'nın güney sahillerine gönderdi. Komutan Tarif 'in adına nispetle kurulan bugün ise Tarifa (Cezire tu Tarif)⁶⁹ olarak bilinen yerde, karaya çıkan askeri birlik hiçbir kayıp vermemiştir.⁷⁰

Bu keşif birliği, görevini çok başarılı bir şekilde tamamlamış ve çok miktarda ganimetin yanı sıra kıymetli eşya ile geri dönmüştür. Tarif B. Malik sadece ganimet değil çok önemli bilgiler de getirmiştir. Musa B. Nusayr gelen iyi haberlerin ardından Endülüs'ün fethine daha fazla yoğunlaşmıştır. Musa B. Nusayr, 711 yılında Tanca Valisi Tarık B. Ziyad'ı, içinde 300 Arap asıllı askerin bulunduğu Berberilerden oluşan 7000 kişilik bir ordunun başında İspanya üzerine göndermiştir.⁷¹ Tarık B. Ziyad zaman kaybetmeden 711'de Sebte limanından

⁶⁶ HAMEVÎ, Şihab El-din Yakut b. Abdulallah, Mucem El-Buldan, C. 3, s. 182-183.

⁶⁷ ÜNLÜ, Nuri, *İslam Tarihi*, s.47.

⁶⁸ Araplar kabileler halinde yaşamaktadır. Tarif B. Malik bu gelenek içerisinde yetişmiştir. O, Yemenli Marif Kabilesine mensuptur. Cesur, yetenekli ve mahir bir askerdir. Bkz, HİMYERÎ. *Tavd El-Miatar*, s.108.

⁶⁹ ÖZDEMİR, Mehmet, Endülüs Müslümanları, Siyasi Tarih, s. 54.

⁷⁰ İBN KUTİYA, Abu Bekir Muhammed El-Kurtubi, *Tarih İftitah EL- Endelüs*, thk. Abdulallah El-tabaa, Darü'l El- Neşir Lilcamîayyin, Beyrut-1957, s.134.

⁷¹ ZÜNUN, Taha Abdulvahib, "*Musa B. Nusayr*", Daruşşu'un El Sakafiye, Bağdat 1989, s.99. Bkz; İBN KARDABUS, *Tarihü'l Endülüs*, Thk, Ahmed EL-İBADÎ. Meahed El-dirasât, Madrid 1971, s.45-46; İBN İZARÎ, *Beyânü'l Mağrib Fi Ahbar Endelus Ve'l Mağrib* s.6; İBN HALLİKAN, Şemseddin Ahmed B. Muhammed B. Ebi Bekr, *Vefeyat el-Â'yan ve Enbâ Ebnâ ez-Zaman*, Tah: Muhammed Muhiddin Abdülhamit, Matbaatu's Saade, Kahire 1948, C.4, s.403; EL- ZÂKRÛT, alil, "*Fatih El- Arap El- Müslimin Libiad El-Endülüs*", Dirasat El- Tarihiya ve El- Hadariya Dergisi, Tekrit 2012, sy.4, s.7.

Endülüs'e geçmiştir⁷² ve gemilerinin geçişinde Bizans valisi Julian'ın yardımcı olduğu bilinmektedir.⁷³

Her ne kadar Arapların Endülüs'e geçişi zor gibi görünse de bu seferler 4 gemi ile çok kısa bir sürede gerçekleşmiştir.⁷⁴ Bir rivayete göre ise Tarık B. Ziyad aslında Tarif B. Malik'in keşif harekâtına çıktığı andan itibaren hazırlıklar yapıyor hatta Endülüs'ün fethi için Tunus'ta gemiler inşa ettiriyordu. Bu hazırlıkların hepsi Endülüs'ün fethedilmesi içindi. Gemilerin yapımında en dayanıklı malzemeler kullanılmıştır. Endülüs akıllı bir strateji ve harekât ile ele geçirilecekti. Sebte 'den gemilerle İspanya'nın en güneyindeki Calpe bölgesine ulaşan komutan Tarık B. Ziyad fetihten sonra kendi adıyla anılacak olan Cebelitarık'ta (Gibraltar) bir karargâh kurmuştur. (5 Receb 92 / 28 Nisan 711). Bu dağa aynı zamanda Fetih Dağı'da denilmiştir.⁷⁵ Müslümanlara olası muhtemel saldırıları engellemek amacıyla Tarık B. Ziyad tarafından seçilen askerler sahil kenarından devam ederek Kartaca Kalelerine ulaşmıştır.⁷⁶

Bu kaleler düştükten sonra bütün askeri bölgeler de birer birer düşmeye başlamıştır. Böylece Cebel-i Tarık'ın etrafındaki tüm arazi Müslümanların eline geçmiştir.⁷⁷ Akabinde de yeşil adanın⁷⁸ yolu açılmıştır. Böylece Müslümanların lehine gelişen bu olayla Müslüman askerleri de kendilerini emniyete almakla kalmadılar aynı zamanda Kuzey Afrika ile önemli bir bağlantı sağlanmıştır. Tüm bu gelişmeler devam ederken Kut kralı Lazrik ise Güney Endülüs komutanı Tedmir'i Müslümanları geri püskürtmesi için görevlendirmiştir. Yeşil Ada'da karşı karşıya gelen iki tarafın mücadelesinde Tarık B. Ziyad komutasındaki Müslümanlar galip

⁷² İBN HABİB, Abdülmelik, "İftitahu'l Endülüs", Tahkik Mahmud Ali Mekki, "Mecelletu'l Mahed", Mısri Et- Deraset İslamiyye, El-Aded 1-2, s. 222, 1957.

⁷³ İBN ESİR, *El-Kâmil Fi't Târih*, C.4, s. 561.

⁷⁴ MÜKRİ, Şihab El- Dîn Ahmed B. Muhammed, *Nefh El- Tîb Min Gunus El- Ratîb*, Thk, Muhammad Abdülhamid, Seadet Matbaası, Kahire-1949, C.1. s.214; Bkz; İBN ABDÜLHAKEM, *Fütûhu Mısır ve Ahbaruha*, s.25, MÜKRİ, Şihab El- Dîn Ahmed B. Muhammed, *Nefh El- Tîb Min Gunus El- Ratîb*, Thk, Muhammad Abdülhamid, Seadet Matbaası, Kahire-1949, C.1. s.214.

⁷⁵ İBN ESİR, *El- Kâmil Fi't Târih*, C.3, s.562.

⁷⁶ İBN KUTİYA, *Tarih İftitah EL- Endelüs*, s.134.

⁷⁷ ZÜNÛN, *El-Fetih*, s. 68.

⁷⁸ Yeşil Ada: Güney Endülüs'te bulunan Cebeli Tarık Boğazı'nın yanında olan bölgenin adıdır. Bu bölge içinde Cezire şehri yer almaktadır. Müslümanların Endülüs'te fethettiği ilk şehirdir. Cebeli Tarık Boğaz'ına 3 km uzaklıktadır. Bkz. EL-HİMYERİ. *Tavd el-Miatar*, s.224.

gelerek zafere ulaşmayı başardılar. Kut askerlerine karşı elde edilen bu zafer Tarık B. Ziyad'ın ilk zaferi olarak kabul edilmektedir.⁷⁹

Bu yenilginin ardından Tedmir Kralı, Lazrik mektup yazarak önce durumu izah ederek Müslümanların Endülüs'e girdiğini bildirmiştir. Bu mektubun ardından Lazrik büyük bir ordu hazırlamaya başlamıştır. Bazı kaynaklarda bu ordunun 70.000 bazı kaynaklarda ise 90.000 askerden teşekkül eden bir ordu olduğu belirtilmiştir.⁸⁰ Ancak Bu hazırlıkların yapıldığını haber alan Tarık B. Ziyad, çok sinirlenmiş ve derhal Musa Bin Nusayr'a mektup yazarak durumu izah eden açıklamalarda bulunmuştur. Kendisine daha fazla asker ve iase göndermesini talep etmiştir.⁸¹ Musa B. Nusayr ise Tarık B. Ziyad ile görüşükten hemen sonra gemilerin inşasına başlamış, Endülüs'ün fethi için tüm hazırlık ve desteği sağlamıştır. Kut hükümdarlığının elindeki mevcut kuvvet ise orada bulunan İslam ordusunu yok edecek kadar kuvvetliydi. Bunun üzerine Musa B. Nusayr, Tarif B. Mâlik komutasında 12.000 kişilik bir orduyu yardıma göndermiştir.⁸²

Tarif B. Malik mevcut şartlarda gönderilecek en hızlı ve harp konusunda en maharetli komutandı. Her iki ordu 19 Temmuz 711 tarihinde Lekke Vadisi'nde⁸³ karşı karşıya gelerek şiddetli bir şekilde savaşmıştır. Böylece 8 gün süren zorlu bir mücadelenin ardından savaş Müslümanların zaferleriyle sonuçlanmıştır.⁸⁴ Müslümanlar Kut ordusunu dağıtarak Kral Lazrik'in de hayatına son vermişlerdir. Savaşın ardından Müslüman ordusu kaçan Kut askerlerini takibata uğratmıştır. Tarık B. Ziyad'da yanına aldığı birliklerle Kut şehirlerinin üzerine harekete geçmiştir. Şizone⁸⁵ (Sedonia), Kirmone⁸⁶ gibi yerler ele geçirilmiştir. Kısa zaman içinde önemli stratejik konuma sahip olan bu şehirler Müslümanların eline geçmiştir.⁸⁷

⁷⁹ EL-ZAKRÛT, Halil, ‘‘ Fatih El- Arap El- Müslimin Libiad El-Endülüs’’, Dirasat El- Tarihiya ve El- Hadariya Dergisi, Tekrit 2012, sy.8, s.7.

⁸⁰ İBN İZARÎ, *el-Beyânü'l*, C.2. s.11.

⁸¹ EL-HİMYERÎ, Tavd el-Miatar, s.168.

⁸² MÜKRÎ, *Nefh El- Tîb Min Gunus El- Ratîb*, C.1. s.214.

⁸³ İBN ABAR, Muhammad B. Abdullah, ‘‘El- Hüilletü'l Siyerâ’’, Thk: Hüseyin Munis, El Şirke El- Arabiyye, Kahire, C.2, s.334.

⁸⁴ EL- ZAKRÛT, ‘‘ Fatih El- Arap’’, s.14.

⁸⁵ Şizone: Endülüs'ün en güneyinde yer almaktadır. Müslümanlar ve İspanyollar arasındaki ilk savaş bu bölgede olmuştur. Bkz. İBN KUTİYA, *Tarih İftitah El-Endülüs*, s.32. ATÇEKEN, İsmail Hakkı, ‘‘ Tarık B. Ziyad’’ DİA, Ankara-2011, C.40, s.25.

⁸⁶ Kirmone: eski adı Karmoya olan bu şehir çok eskilere dayanmaktadır. Büyük vadi nehrinin üzerinde olup İşbiryâ'nın 32 km doğusunda yer almaktadır. Endülüs'ün en güzel yerlerinden biri olan

Tarık B. Ziyad elde edilen zaferlerin ardından yeni fetihler için ortamı ve şartları müsait görmüş asker ve iâşe temin etmek için Musa B. Nusayr'a bir mektup göndermiştir. 713 yılında Tarık B. Ziyad ile Musa B. Nusayr bir araya gelerek İspanya'nın kuzeyi ve güney Fransa içlerine kadar ilerlemiş ve İspanya'nın fethini büyük oranda tamamlamışlardır.⁸⁸ Böylece Müslümanların Batı'ya geçişi için çok önemli ve stratejik bir bölge olan İspanya üç yıllık bir süre içinde ele geçirilmiştir. Endülüs topraklarında idari işler genel anlamda Kayravan'da ikamet eden Mağrib genel valisinin emri altında çalışan bir vali aracılığı ile yürütülmekteydi. Ancak bazı durum ve olaylar göz önünde bulundurulduğunda bu valinin tayini doğrudan doğruya Dimaşk'taki Emevi Halifesi tarafından yapılmış ve Mağrib valisinin yetki ve sorumluluğuna bırakılmıştır.⁸⁹

Bu sırada Tarık B. Ziyad ve Musa B. Nusayr Endülüs'ün fethi sırasında aralarında çıkan üstünlük tartışmaları sebebiyle Halife Velid Bin Abdülmelik tarafından gönderilen bir mektup ile başkente çağırıldılar.⁹⁰ Musa Bin Nusayr oğlu Abdülaziz'i (714-716) Endülüs'e valilik vazifesi için bırakmış ve 714'te Tarık B. Ziyad ile birlikte fetih sırasında ele geçirilen ganimetleri de alarak zaman kaybetmeden Şam'a doğru yola çıkmıştır. 714 yılında Şam'a vardılar. Ancak onlar henüz Şam'a ulaşmadan iki aylık bir mesafe kaldığında, Halife Velid Bin Abdülmelik vefat etmişti. 716 yılından itibaren Endülüs, Emevi Hilafetine bağlı bir vilayet olarak varlığını sürdürmüştür. İdari görevler için Valiler direkt olarak Şam'dan atanmaktaydı. Endülüs'te 716 tarihleri kaynaklarda "Asr'ül El-Vilad" yani valiler dönemi olarak geçmektedir.⁹¹

21 valinin yönetimi döneminde Endülüs topraklarında özgür bir dini ortamı hazırlanmış ve bununla birlikte halk için refah bir yaşam da sağlanmıştır. Ayrıca İslam tarihinde ilk defa Müslüman orduları durmaksızın Fransa içlerine kadar sefere

Kirmone'de şehri çevreleyen eski bir sur da bulunmaktadır. Bkz. HAMEVÎ, *Mucem El-Buldân*. C.4, s. 330, ATÇEKEN, İsmail Hakkı, " Tarık B. Ziyad" DİA, C.40, s.25.

⁸⁷ HAMEVÎ, *Mucem El-Buldân*. C.4, s. 330-331.

⁸⁸ YAYLALI, Ahmet Nasır, *Endülüs Emevi Emiri Hakem B. Hişam B. Abdurrahman, (Siyasi ve Askeri Faaliyetleri)*Yüksek Lisans Tezi, Konya-2004, s.12.

⁸⁹ Ahbâru Mecmû'a, (müellifi meçhul), (Thk: İbrahim el-Ebyârî), Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, 1989, s. 18-19.

⁹⁰ İBN ESİR, *El-Kâmil fi El- tarih*, C.3, s. 565.

⁹¹ NÜVEYRÎ, Şihabuddin Ahmed, *Nihayetü'l- Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, (thk: Necib M. Fevvaz, K. Hikmet Fevvaz) Beyrut-2004, C.24, s.48

çıkmiş büyük ve geniş çaplı topraklar elde etmeyi başarmışlardır.⁹² 732 yılında “Muttaki ve Mücahit iyi bir asker”⁹³ olarak nitelendirilen Endülüs valisi Abdurrahman el- Gafiki ⁹⁴ 70.000 civarında çok büyük bir ordu ile harekete geçerek Kurtuba’dan yola çıkarak Frankların üzerine doğru harekete geçmiştir. Bordeaux şehrini ele geçiren İslam orduları durmak bilmeksizin ülkenin ikinci en önemli merkezlerinden birisi olan Tours’a ulaştılar. Dük Eudes bu aşamada Franklardan yardım istemeye mecbur kalmıştır. Charles Martel, eğer Galya Müslümanlar tarafından düşerse Frank Krallığına olacakları çok iyi bildiğinden derhal yardım göndereceğini bildirmiştir.⁹⁵

İki ordu arasında 732’de çok şiddetli savaşlar meydana geldi. Her iki taraftan da çok fazla zayıat verilmiştir. Abdurrahman el-Gafiki savaş meydanında atından düşerek şehit oldu.⁹⁶ Komutanlarını şehit veren Müslüman askerleri gece çokünce savaş meydanını terk ettiler. Buna rağmen Charles Martel onları takip etme cesaretini gösteremedi. İslâm kaynakları savaşın meydana geldiği ve bu olayların cereyan ettiği yere Belâtüşşehedâ (şehitler düzlüğü) adını vermiştir.⁹⁷ Batılı kaynaklarda bu savaş için bazen Tours Savaşı bazen de Poitiers Savaşı şeklinde isimler verildiği de bilinmektedir.⁹⁸

4. ENDÜLÜSTE TOPLUM YAPISI

Müslümanların Endülüs topraklarına ayak basması ve fethetmesiyle beraber İber Yarımadası’nda kültürel bir senkretizm meydana gelmiştir. Böylece kısa bir süre içerisinde farklı kültürlerin birleşmesiyle oluşan yeni bir toplumsal kurumsallaşma süreci başlamıştır. Müslümanlar İspanya’yı fethettikleri sırada burada, etnik olarak

⁹²ÖZDEMİR, Mehmet, "Endülüs’ün yıkılış sürecinde öne çıkan bazı hususlar", Ankara üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi, Ankara-1997, sy.36, s.235.

⁹³ ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, s.72, Ankara-2016.

⁹⁴ Abdurrahman el- Gâfiki: Yemen’de oturan Akk kabilesinin Gafik koluna mensuptur. Fetihlere katılmak için Kuzey Afrika’ya gitmiştir. Musa B. Nusayr ile birlikte Endülüs’e geçmiştir. Diğer taraftan Musa’nın oğlu Abdülaziz’in maiyetinde savaşlara katılmıştır. Daha sonra Endülüs’ün doğu sahillerini fethetmek üzere görevlendirilmiştir. 721 yılında Semh b. Mâlik’in Toulouse önünde şehit düşmesi üzerine iki ay kadar valilik yapmıştır. Onun yerine vali tayin edilen Anbeşe b. Sühaym ile arasının açılmasına rağmen kalabalık bir ordunun kumandanı olarak Arbune (Narbonne) taraflarında fetihlere devam etmiştir. BKZ. EL- ZAKRÛT, ‘‘ Fatih El- Arap’’, s.15. Bkz; HİTTİ, Philip, Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, C.3, s.786-788; YILDIZ, Hakkı Dursun, ‘‘ Abdurrahman el- Gâfiki’’ DİA, Ankara-1988, C.1 s.162.

⁹⁵ NÜVEYRÎ, *Nihayetü’l- Ereb fi Fünûni’l-Edeb*, C.23, s.400.

⁹⁶ YILDIZ, Hakkı Dursun, ‘‘ Abdurrahman el- Gâfiki’’ DİA, C.1, s.162.

⁹⁷ ÖZAYDIN, Abdülkerim ‘‘ Beladüşşeheda’’ DİA, ANKARA-1992, C.5, s.391-392.

⁹⁸ ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, s.73.

İberler Romalılar ve Vizigotlar'ın varlığından oluşan halklar yaşamını sürdürmekteydi. Dini gruplar ise daha önce ülkede yerleşik vaziyette bulunan Hristiyan çoğunluk Hispano – Romen ve yine Hristiyan olan Vizigotlar ile belli bir sayıya ulaşan Yahudi halklardan oluşmaktaydı. Daha sonra Araplar, Berberiler ve Mevali'den oluşan yeni Müslüman topluluklar Yarımada'ya gelerek burayı yurt edinerek bu etnik ve dini gruplara katılmışlardır. Diğer taraftan Endülüs topraklarına adım atarak, Arap ve Berberi halklarından sonra Endülüs toplumuna dışarıdan gelip katılan bir diğer topluluk ise Sakalibe'dir.⁹⁹ Sakalibeler, daha çocuk yaşlarda Endülüs'e getiriliyor, İslami bir terbiye ile eğitildikten sonra azat edilerek özgürleştiriliyordu. Sakalibeler, devletin önemli kurumlarında üst düzey görevler alarak Araplar ve Berberilerden sonra toplumda etkili üçüncü zümre olma özelliğine de sahiptiler.¹⁰⁰

Bununla birlikte dışarıdan getirilen diğer bir grup da Sudanlılardır. Bu grup daha ziyade halifelik döneminde Orta Afrika'dan getirilmişti. Bu topluluk "Abid" veya "Sudan" olarak adlandırılmaktaydı. Bu siyahi insanların erkekleri yola dayanıklı olduklarından daha çok uzun yol ve posta işlerinde ya da orduda görevlendirilmişlerdi. Kadınları ise sarayın veya aristokrat ailelerin hizmetinde çalışmışlardır.¹⁰¹ Endülüs'ün fethinden sonra ise bölgeye Araplardan 40-50.000 kişi gelmiş ve Berberilerin plansız yerleşimleri neticesinde doğudaki eyaletlerde olduğu gibi kabile yapısının devamını sağlayarak asabiyeti canlı tutarken gerekse içtimai gerekse de Endülüs'ün genel siyasetinde önemli derecede etkinlik göstermeye başlamışlardır.¹⁰²

756-929 yılları arası ise Endülüs, El-İmare El-Emeviyye (Emevi Emirliği) olarak bilinmektedir. Ancak Doğu'da Emevi Devletinin zayıflaması ve Abbasi ihtilalinin ortaya çıkışıyla birlikte Emevi ailesi mensupları Abbasiler tarafından kılıçtan geçirilmiş ve son şehzade El-Dâhil olarak da bilinen Abdurrahman B. Muaviye Abbasilerin kıyımından kurtulmayı başardıktan sonra Endülüs'e gelerek

⁹⁹ HAMEVÎ, el- Şihab El-din Yakut b. Abdullallah, "Mocem El-Buldân", Darü'l-Sâdir, Beyrut 1977, C.3, s.416. Bkz; MUHAMMED EL-MENÜNÎ "Sekâfetü's-Sakâlîbe bi'l-Endelüs", Evrâk, C. 5-6, s. 21-29, Madrid 1982-1983.

¹⁰⁰ MUTLU, Nuri Yücel, *Endülüs Gerçeği ve Türkiye'nin Geleceği*, İstanbul-2001, s.35-36. Bkz; Özdemir, *Endülüs Müslümanları Medeniyet Tarihi*, TDV yayınları İstanbul- 2012, s. 9.

¹⁰¹ ÖZDEMİR, *Endülüs Müslümanları Medeniyet Tarihi*, s. 10.

¹⁰² APAK, Adem, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*, İstanbul-2016, s.236.

burada kendi emirliğini ilan etmiş ve Endülüs Emevi Devleti'nin temellerini atmıştır.¹⁰³ Kurduğu emirlik ise onun döneminde ve kendinden sonra devleti yönetecek torunlarının hilafeti dönemine kadar sürmüştür. Torunlarından El-Nasır döneminde ise emirlik halifelğe dönüştürülmüştür. Bu dönem tam 929-1009 yılları arasında devam etmiştir.¹⁰⁴

5. EMİR İ. ABDURRAHMAN DÖNEMİ (756-786)

Abdurrahman B. Muaviye Abbasi ihtilal hareketinden kurtulup Endülüs'e geldiğinde bölgede dışarıdan gelen yeni toplumların getirdiği sosyal karmaşa ve yukarıda zikrettiğimiz şekliyle asabiyet problemlerinin yanı sıra siyasi çalkantılarla da mücadele içerisindeydi. 732 Puvatya yenilgisinden sonra Emevi akınlarının Batı Avrupa içlerinde durdurulmasının ardından, askeri faaliyetler kesintiye uğramış, Müslümanlar da kendi iç meseleleri ile meşgul olmaya başlamışlardır¹⁰⁵. Ülkenin çeşitli bölgelerinde meydana gelen isyanlar da bu buhranın en büyük faktörlerini oluşturmaktaydı. Bu isyanlardan ilki Berberi isyanlarıdır. Zira onlar Endülüs'ün fethi konusunda Araplardan daha fazla pay sahibi olduklarını düşünmekteydiler ve en az Araplar kadar gerek devlet kademesinde gerekse sosyal yaşamda yer almak istiyorlardı Ancak bununla birlikte Şam Emevi Devleti'nde de benzer sıkıntılar yaşanmaktaydı.¹⁰⁶

Bilhassa İslam ordularının Bizans İmparatorluğu üzerine gerçekleştirdiği seferler bir başarı getirmediğinden ganimet de elde edilmiyor ve bu savaşlar halk üzerinde baskı, endişe ve ekonomik sıkıntılara neden oluyordu. Aynı zamanda Emevi idaresini kimin üstleneceği de çeşitli tartışmalara ve taht kavgalarına neden olmuştur.¹⁰⁷ 720-749 yılları arasındaki çeşitli olaylar devletin merkezi otoritesini sarsmaya başlamıştır çünkü Şam Emevi Devleti'nin yıkılmasıyla Abbasiler Endülüs topraklarını kontrol altında tutmayı başaramadılar. Zaten Emevi iktidarının son

¹⁰³ EL-HACİ, Abdurrahman Ali, *Tarih El- Endülüs Min El Fethellslamî Hatte Sukut Gırnata*, Darü'l Kalem 2.Baskı, Dimaşk -1987, s.39.

¹⁰⁴ EL-HACİ, *Tarih El- Endülüs*, s. 39-40.

¹⁰⁵ APAK, Adem, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*, s.296, İstanbul-2016.

¹⁰⁶ MUHAMMED, EL-MENÛNÎ "Sekâfetü's-Sakâlîbe bi'l-Endelüs", C. 5-6, s. 21-29.

¹⁰⁷ İBN ABDÜLHAKEM, *Fututh'u- Mısır ve Ahbarûha*, s.220

yıllarında Endülüs'te Yemenli ve Mudari kabileleri arasındaki çatışmalar baş göstermişti.¹⁰⁸

Bu iki soy arasındaki anlaşmazlık neticesinde Ebu'l Hattar 743 yılında bölgenin idaresini ele geçirmişti. Ancak bu mücadele son bulmadı Ebu'l Hattar'a karşı bu kez, Mudarilerden yani Kaysi kabilesinden olan Sümeyl B. Hatem kendi kabilesine mensup kişilerin vali olmasını istediği için isyan faaliyetlerini organize etmeye başladı. Dolayısıyla Sümeyl B. Hatem, Süvabe B. Selâme'ye bir mektup yazarak onun Emirliğe yakıştığını söyleyerek onu kışkırtmıştır.¹⁰⁹ Nitekim bunun üzerine Süvabe B. Selâme ile Ebu'l Hattar arasında bir savaş yapılmış ve Ebu'l Hattar'ın orduları mağlup olmuştur.¹¹⁰ Bu dönemde Endülüs halkı fitne ve kargaşa ortamından oldukça bunalmıştı ve bu sebeple Kaysi Kabilesinden Yusuf El-Fihri'yi¹¹¹ başa getirmek için yoğun bir çaba içerisine girmişlerdi.¹¹²

¹⁰⁸ Muaviye B. Ebu Süfyan, ülkesinin sınırları büyürken dar bir asabiyet çerçevesi yönetimin mümkün olmayacağını görmüştür. Bu sebeple Şam'ın doğusunu Mudariler, geri kalan kısımlarında ise Yemeniler aracılığı ile yönetmiştir. Böylece her iki kabilenin de desteğini almış siyasi birliği sağlamıştır. Diğer taraftan Yemeniler elde ettikleri üstün güç ile Kaysiler'e karşı sert politikalar yürütmüşlerdir. Muaviye ise bu kargaşa karşısında Kaysiler'i kara seferlerine yollarken, Yemenileri daha tehlikeli seferlere göndermiştir. Böylece adaletsizliği ortadan kaldırarak Yemenileri cezalandırmıştır. Diğer taraftan Muaviye'nin veliahtı ve oğlu Yezid Yemenilerden destek görmüştür. Zira Yezid'in annesi Yemeni soyundan gelmektedir. Yemeniler yönetimde etkin rol üstlenmişler bu durum sonraki Emevi hükümdarları döneminde de devam etmiştir. Kaysiler ise sık sık isyan çıkarak bu duruma karşı çıkmışlardır. 741 yılında Şam Emevi Halifesi Hişam b. Abdülmelik, Kuzey Afrika'daki Berberi isyanlarını bastırmak için Suriye'den Külsum B. İyaz komutasında yardımcı bir kuvvet göndermiştir. Kuzey Afrika'da ki görevleri bitince Şam'a dönmesi beklenen bu askerler geri dönmemiştir. Endülüs valisi Abdülmelik B. Katan bu askerlerin Kuzey Afrika'dan Endülüs'e geçmesinden endişeleniyordu. Ancak isyan Endülüs'e sıçramış ve vali onlardan yardım istemek zorunda kalmıştır. Şam'dan gelen bu askerler sadece isyanı bastırıp geri döneceklerdi ancak onlar yeni bir isyan başlatıp vali Abdülmelik B. Katan'ı öldürmüştür. Endülüs'te kalıcı olmak isteyen Kaysi kökenli askerler ile Endülüs'e onlardan önce göç eden Yemeni Araplarına karşı sert tavırlar izlemiştir. Dolayısıyla Kaysi-Yemeni çatışmaları yaşanmıştır. Berberi isyanlarını bastırmak üzere gelen Kaysilere karşı İspanya'nın yerlileri ve Berberiler Yemeni Araplarına destek vermiştir. Bkz; İBN ABDÜLHAKEM, Ebu'l Kasım Abdurrahman B. Abdilllah, Fütûhu- Mısır ve Ahbarûha, s.220; TABERÎ, *Tarih El-Rûsul ve El-Muluk*, C.5, s.303-304-305; EL-MAKKARÎ, Nefhu't-Tib min Gusni'l-Endelûsi'r-Ratîb, C. 4, s.27; SELÎM, EL-Seyyid Abdülaziz Târîhu'l-Magrib fi'l-asri'l-İslâmî, İskenderiye 1982, s. 222-232; FERRÛH, Ömer, Tarihu- Sadri'l- İslam ve'd- Devletü'l-Emeviyye, Beyrut- 1976, s.19.

¹⁰⁹ HÂLİD ES-SÛFÎ, Târîhu'l-Arab fi'l-Endelûs (el-Feth ve asrû'l-vülât), Bingazi 1980, s. 239-269. Bkz; İBN ESİR, el- Kâmil, C.4, s. 291.

¹¹⁰ İBN ESİR, el- Kâmil, C.4, s.291.

¹¹¹ Yusuf El- Fihri: Valilik yaptığı dönemlerde Müslüman ve Hristiyan ahalî arasındaki adaletli yönetimiyle meşhur olmuştur. Onun Valilik olmasını sağlayan durum ise Mısır'dan Müslüman Gaziler ile Batının sonuna kadar gitmeye nail olmuş Ukbe gibi kudretli bir zatın torunu olmasıdır. Halk onun bu yönünü çok sevmiştir. Fihri sık sık tebdili kıyafet gezer, halkın şikâyetlerini dinlerdi, yol köprü çalışmalarına imkân tanırırdı, Zulûmün ve hukuksuzluğun karşısında yer almıştır. Bkz. Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, s. 61-62.

¹¹² EL-MAKKARÎ, Nefhu't-Tib min Gusni'l-Endelûsi'r-Ratîb, C. 4, s.28.

Nitekim Yusuf El-Fihri'nin Endülüs'e vali olmasıyla birlikte H. 147 / M. 747'de Kaysi ve Yemeni Kabileleri arasında bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmaya göre bir sonraki seçim hakkı Yemenli Araplara geçecek ve onlar kendi içlerinden vali olmasını istedikleri kişiyi başa getireceklerdi. Ancak buna fırsat olmadı zira Sümeyl B. Hatem Yemen kabilesinden birçok kişiyi öldürmüştür. Bu sebeple I. Abdurrahman'ın Endülüs'te yönetimi ele geçirme konusundaki mücadelesi başlamıştır. Bu esnada Abbasiler Ümeyye oğullarını takibata uğratıp kılıçtan geçirmiştir.¹¹³

Abbasilerin elinden kurtulup önce KuzeyAfrika'ya kadar giden Abdurrahman B. Muaviye Berberi kabilesinden Zenate kabilesi ile görüşmüş ancak Abbasilerin kendisinin peşine düştüğünü bildiğinden buradan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Abdurrahman B. Muaviye İspanya'ya geçerek orada yeni bir hayat kurmaya karar vermiştir. Onun bu düşüncesinin temelini oluşturan ise Endülüs topraklarının Şam arazisinden bir hayli uzak olması ve dolayısıyla kendisini burada tehdit edecek bir unsurun olmamasıdır. Ayrıca kendisinden önce Emevi ailesinden oraya kaçanların olduğunu da iyi bilmekteydi. Ayrıca Abdurrahman orada yeni bir saltanat kurmayı hedeflemişti ve bu düşüncesi de çok öteden beri gelmekteydi. Fas'ta kendisine yardım edecek akrabaları bulunuyordu.¹¹⁴

Abdurrahman'ın annesi Berberi asıllıdır. Abdurrahman bu nedenle pek çok kabile görüştüktan sonra Nefzave kabilesine gitmiştir. Nitekim onun dayıları da burada yaşıyordu. Ancak Abdurrahman'ın Endülüs'e ulaşması çok zor olmuştur. Abdurrahman Emevi'lerin önde gelen isimlerine mektup göndererek onları kendi tarafına çekmiştir. Yeni kurulacak olan bu devletten bahsetmiştir¹¹⁵. Bu sırada Endülüs'te valilik vazifesi Yusuf El- Fihri tarafından yürütülüyordu ve onun yönetimi sırasında Endülüs'te açlık ve kıtlık söz konusuydu Diğer taraftan çeşitli çatışmalar yaşanmaktaydı. Abdurrahman ise bu kargaşa ortamından faydalanarak Endülüs'e girmeyi başarmıştır. Abdurrahman'ın Kurtuba'yı¹¹⁶ ele geçirmiş ve

¹¹³ MÜ'NİS, Hüsein, Fethu'l- Endelüs, Cidde-1985, s. 226-227-228.

¹¹⁴ EL-MAKKARÎ, Nefhu't-Tîb, C. 4 s. 27- 28.

¹¹⁵ İBN ESİR, el- Kâmil, C.5, s. 494.

¹¹⁶ Kurtuba: İspanyolca adı Cordoba olan bu şehir Endülüs'ün en büyük şehridir. Atlas Okyanusuna 200 km uzaklıkta bulunmaktadır. Mağrib diyarında El- Cezire, Şam, Mısır'da onun gibi veya ona yaklaşan kalabalık, geniş, çarşıları rahat ve temizdir, camileri mamurdur, hamamları otelleri olan

Kurtuba Camiinde Endülüs Emiri ilan edilmiştir. 756 yılında Endülüs Emevi Devleti resmen kurulmuştur. Çok kısa bir süreliğine de olsa Abbasi Halifesi Ebu'l Abbas Saffah adına hutbe okunmasına müsaade etmiştir.¹¹⁷

Abdurrahman'ın emir olarak ilan edilmesi yeni bir durumun da ortaya çıkmasına neden olmuştu. “Emir” veya “komutan” ünvanı, şimdiye kadar halife tarafından atanmış olan eyalet valileri için kullanılmıştı. Ancak Abbasi Halifeleri Abdurrahman'ın tüm ailesini göz kırpmadan ve acımasızca katlettiği için Abdurrahman'ın bu makamı tanınması mümkün değildi. Ayrıca içine düştüğü bu çıkmaz durum sebebiyle Halife olduğunu da iddia edemezdi. Böylece İslam Dünyası'nda bir ilk gerçekleşti ve Abdurrahman siyasi mevcudiyetini herhangi bir otoriteye bağlı kalmaksızın ama meşru da olmayan bir şekilde ortaya koyarak kendini Emir ilan etmiştir.¹¹⁸

Abdurrahman Endülüs'te egemenliğini sağladıktan sonra ilk işi ülkenin çeşitli bölgelerinde Fihri ailesinin tehlikelerini ortadan kaldırmak oldu. Daha sonra iç isyanlara yöneldi ve bu isyanları Endülüs Hükümdarı sıfatıyla bastırdı. Bu dönemin en önemli muhalefet olaylarının ilkinin siyasi çalkantılar oluştururken, ikincisini ise hem siyasi hem de itikadi çatışmalar oluşturuyordu. Bu durumda Abdurrahman devrinde ortaya çıkan isyan hareketlerini şöyle tasnif etmek gerekir. Bunların ilki dış baskılar neticesinde ortaya çıkanlar yani Abbasi ve Franklardan kaynaklanan isyanlar, ikincisi de en az bu isyanlar kadar tehlikeli olan ülke içerisindeki, iç çatışmalar ve baş gösteren olayların neden olduğu isyan hareketleridir. İtikadi maksatla ortaya çıkan siyasi hareketlenmeleri göz önünde bulundurursak burada da Abbasiler ile alakalı olan ve onların meşru varlıklarını inkâr eden Şii Fatımî Devleti'nin ortaya çıkması Endülüs'ü tehdit etmektedir. Abdurrahman B. Muaviye'nin kurmuş olduğu Endülüs Devleti ise, Abbasi Halifeliğinin hâkimiyetini reddediyordu.¹¹⁹

Abdurrahman'ın Endülüs'te kısmen sükûneti sağladığı bir dönem içerisine girilirken Abbasi destekçisi bir isyancı olan Alâ B. Muğîs el-Yahsubî, Mağrib'den

başka bir şehir yoktur. Bkz; HİTTİ, Philip K. Capital Cities of Arab İslâm, Minneapolis 1973, s. 135-163.

¹¹⁷ ZEYDAN, Corci, *İslam Uygarlık Tarihi*, İletişim Yay. İstanbul-2012, C.1, s. 147.

¹¹⁸ WATT, W. Montgomery, Pierre Cachia, *Endülüs Tarihi*, s.34.

¹¹⁹ İBN KUTİYA Târîhu iftitâhi'l-Endelüs s. 31-32-39.

Endülüs'ün yakınlarındaki bir şehre gitmiştir. Abbasi Halifesi Cafer el- Mansur ile irtibat halinde olan bu şahsın yapacağı hazırlıklar için finans kaynağını da Halife Mansur sağlıyordu. İlk olarak Beca şehrini ele geçiren Alâ Kurtuba' ya ulaşmayı hedefliyordu. Genellikle siyah kıyafetler giyerek hareket eden isyancı kısa bir süre sonra etrafında birçok kişi toplayarak harekete geçti ve Halife El- Mansur adına hutbe okudu. Daha sonra Alâ, Endülüs sahillerinde lakant şehrine ulaşmayı başardı. Ancak yanında fazla kuvveti bulunmayan Abdurrahman onu başşehirin uzağında karşılamak düşüncesiyle Karmûne'ye gelerek beklemeye başladı. Alâ bir müddet sonra Karmûne'ye vardı ve şehri kuşattı.¹²⁰

Kuşatma iki ay kadar sürdü. Kuşatmanın uzamış olması Ala'yı destekleyenlerin isyanına sebep oldu. Bunu fırsat bilen Abdurrahman B. Muaviye, hücumu geçerek İşbiliye yakınlarında Alâ B. Muğîs el-Yahsubî de dahil olmak üzere destekçilerinden 7000 kişiyi öldürdü¹²¹. Ayrıca Abdurrahman tüccarlara bir emir vererek Alâ B. Muğîs el-Yahsubî'nin ve ileri gelen adamlarının kesik başlarını Kayravan şehrine götürmelerini emretmiştir. Bu esnada Halife Mansur ise Mekke'deydi. Abdurrahman'ın emrini yerine getiren tüccarlar bu kesik başlardan bir kısmını Mekke'ye götürdüler. Bunların yanı sıra tüccarların elinde siyah bir sancak ve Mansur'un Alâ'ya gönderdiği bir mektup da bulunuyordu.¹²² Abdurrahman B. Muaviye döneminde cereyan eden isyanlardan birisi de 779 yılında Tedmir bölgesinde çıkan Abdurrahman B. Habib isyanıydı. Abdurrahman B. Habib halkı Abbasilerin hâkimiyetine girmeye davet ederek Barselona Valisi Süleyman B. Yakzân ile iş birliği yaptı. Bunun üzerine Abdurrahman B. Muaviye Tedmir üzerine yürümüştür. Bir süre direnen Abdurrahman B. Habib, Tedmir'i terk ederek Valencia'ya kaçmıştır.¹²³ Ancak Abdurrahman B. Habib, Abbasilere bağlılığını bu aşamada sürdürmeye devam etmiştir. Ayrıca onun Frank Kralı Şarlman ile de işbirliği söz konusuydu.¹²⁴

¹²⁰ İBN KUTİYA Târîhu iftitâhi'l-Endelüs s. 31-32-39.

¹²¹ İBN İZARÎ, *El- Beyanu'l -Mağrib*, C.2, s.77.

¹²² İBN ESİR, *El-Kâmil Fi't Târih*, C.5, s.465-466.

¹²³ YILDIZ, Hakkı Dursun, ' Abdurrahman-I', DİA, C.1 s.148,

¹²⁴ HÂLİD ES-SÛFÎ, Târîhu'l-Arab fi'l-Endelüs, s.108.

Bu sırada Abdurrahman B. Habib'in bir Berberi tarafından katledilmesi ile de rahat bir nefes alındı¹²⁵. Kısa bir müddet sonra ise Abdurrahman B. Muaviye Saragossa üzerine harekete geçmiştir. Bu şehrin valisi olarak görev yapan Süleyman B. Yakzân barış istemiştir. Ancak, barış teklifi kabul edilmesine rağmen Süleyman B. Yakzân bir plan düzenleyerek bir baskın yapmıştır. Abdurrahman B. Muaviye'nin gönderdiği komutanı yakalamıştır. Bu olayın sonucunda Abdurrahman B. Muaviye Saragossa kuşatmasından başarısızlıkla dönmüştür. Bu esnada Frank Kralı Şarlman ile Süleyman B. Yakzân arasında bir işbirliği söz konusudur. Abdurrahman B. Muaviye döneminde cereyan eden bir başka isyan ise Endülüs'ün doğu kısmında bulunan Berberi Miknase kabilesinden olan Şakya el- Berberi'nin isyanıdır. Şakya el- Berberi, Şia kökenli bir devlet kurmak istiyordu. Özellikle Emeviler 'in hâkimiyetinden kurtulmak ve tüm önemli kişileri Fatımi çatısı altında toplamak için bir misyonerlik üstlenmişti.¹²⁶

Kısa bir süre sonra Berberiler arasında bu fikri yaymaya başlamıştır. Nitekim Araplar ve Berberiler arasındaki asabiyet ve eşitsizlik bu durumu fitillemişti. Bu ayaklanma on sene süren bir mücadeleden sonra bastırılmıştır. Bu isyanın bu kadar uzun bir süre bastırılamamış olması Abdurrahman'ın otoritesine ve prestijine gölge düşürmüştü. Ancak Abdurrahman Fatımilerin hâkimiyetinde olan bölgelere vali tayin ederek Şakya'nın ortadan kaldırılmasını istedi ve sonuç itibarıyla başarı elde etti. Böylece Abdurrahman B. Muaviye, otuz üç senelik Emirlik devresinin büyük bir kısmını bu isyanları bastırmakla geçirmiş ve yorucu bir siyasi hayatın ardından 788 yılında vefat etmiştir. Abdurrahman B. Muaviye Emirliği döneminde bir yandan bu isyanları bastırmakla uğraşırken diğer yandan hükümet merkezi olan Kurtuba'nın gelişmesini sağlamak ve yönetimini sistematik hale getirmek için çalışmalar yapmıştır. O şehirlerin başına birer vali tayin ederek yönetimi valiler arasında paylaştırmıştır. Endülüs halkı arasında biriken vergi borçlarını beş taksit halinde toplamıştır.¹²⁷

¹²⁵ İBN KUTİYA Târîhu iftitâhi'l-Endelüs s. 31-32-39. Bkz; İBN İZARÎ, *El- Beyânü'l – Mağrib*, C.2. s. 83.

¹²⁶ İBN HALDÛN, Abdulrahman B. Muhammed, *El- İber ve Divan El-Mübtede ve El- Haber*, Müasese Cemal, Beyrut-1979.C.4, s.124.

¹²⁷ İBN İZARÎ, *El- Beyânü'l – Mağrib*, C.2, s. 82; YILDIZ, Hakkı Dursun ,” *Abdurrahman-I*”, DİA, C.1 s.148.

Sanat ve eğitim alanında çok önemli gelişmeler gerçekleşirken imar konusunda da sıkı bir çalışma söz konusu olmuştur. Emir Abdurrahman Yollar, hamamlar, kanallar inşa ettirdiği gibi devlet saray hükümet binası vB. pek çok yapı inşa ettirmiştir. Başkent Kurtuba'da¹²⁸ yer alan Kurtuba Camii Emir Abdurrahman döneminde inşa edilmiştir.¹²⁹ Emir Abdurrahman şehrin batısında, el-Zehra denilen bir şehir yaptırmıştır.¹³⁰ Bu dönemde Endülüs halkı, Araplar, Franklar, Slavlar, Suriyeliler, Berberiler, Grekler, Gotlar, İspanyol Romanlar ve Batı Afrika kökenli zencilerden oluşmaktaydı. Ancak İber Yarımadası'nın bu şekilde farklı dil, din ve ırkların buluşma noktası olması bir takım avantajların yanı sıra dezavantajlara da neden oluyordu. Mesela bu toplumsal renkliliğin uzantısı olarak Endülüs pazarlarında dünyanın her yerinden gelen ürünlere ulaşmak mümkündü. Ancak diğer yandan bu durum Endülüs'te yaşayan Kabileler arasında asabiyet çatışmasına neden oluyor bu da iç çatışmaları alevlendiriyordu.¹³¹

Bunun yanı sıra Endülüs'ü fethetmek için gelen askerlerin buradaki yerli kadınlarla yaptıkları evlilikler İslam dini ve kültürünün yayılmasına katkıda bulunmuştur.¹³² Fakat bununla beraber Arap Yarımadası'nda başlayan ve daha sonra bir siyasi kine ve nefrete dönüşen Sünnilik ve Şiilik çatışmaları bu yolla Endülüs'e de sıçramış ve çeşitli siyasi, dini nitelikli çatışmaya neden olmuştur. Örneğin Abdurrahman B. Muaviye'nin Emirliği döneminde isyan etmiş olan Şakya El-Berberi Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın soyundan geldiğini iddia etmiştir. Onun sebep olduğu bu isyan hareketi Endülüs'te çok hızlı yayılmış, İsyan patlak verdiğinde Endülüs İslam inancı derinden sarsılmıştır.¹³³

¹²⁸İspanyolca adı Kordoba'dır. Kent Atlas Okyanusu'na 200 km. mesafede bulunmaktadır. Bu kent Fenikeliler zamanında kurulmuştur. Romalılar döneminde zengin ve soylu aileler burada yaşardı. Maden bakımından zengindir. Bereketli tarım arazilerine sahiptir. Hayvancılığa için çok uygun bir alandır. Latin şairi Martialis bu kentin anlatıldığı şiirler yazmıştır. Araplar için gözde bir kenttir. Onlar Kurtuba için Endülüs'ün gururu demişlerdir. Bkz: IRVING Thomas, "Kurtuba" DİA, Ankara-2002, C.26,s.452.

¹²⁹ BEKSAÇ, Engin DİA "Kurtuba Ulu Camii" DİA, Ankara-2002, C.26, s.453.

¹³⁰ Halife III. Abdurrahman'ın çok kıymet verdiği cariyesi Zehra adına yapılmış bir kenttir. Bu kent Kurtuba'ya 8 km uzaklıkta yer almaktadır. III. Abdurrahman'ın hiçbir masraftan kaçınmadan yaptırdığı bu saray için 10.000 işçinin çalıştırıldığı bilinmektedir. Bkz; NÜVEYRÎ, *Nihayetü'l- Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, s.60.

¹³¹ İBN KESİR, el- Bidâye ve'n- Nihaye, C.10, s.114.

¹³² HÂLİD ES-SÜFÎ, *Târîhu'l-Arab fî'l-Endelüs*, s. 240.

¹³³ İBN ESİR, el- Kâmil, C.4, s. 291.

Bu dini çatışmaların etkisiyle Endülüs halkı ilk zamanlar Evzai olmasına rağmen¹³⁴ kısa bir süre sonra Maliki mezhebine yönelmiştir. Maliki Mezhebinin Endülüs halkı arasında yayılması ise Abdurrahman B. Muaviye'nin yönetimi sırasında, El- Gazi B. Kays ve bir grup fakih'in vasıtasıyla olmuştur.¹³⁵

6. İ.HİŞAM B. ABDURRAHMAN DEVRİ (788-796)

Emir Abdurrahman'ın Süleyman, Abdullah ve Hişam adlı üç erkek evladı bulunmaktaydı. Süleyman ve Abdullah Şam'da Dünya'ya gelmiş, Hişam ise Emir Abdurrahman'ı Endülüs'ü geçtikten sonra destekleyen gruplar arasında bulunan Benî Zenate kabilesinden olan zevcesi Cevre isimli hanımdan dünyaya gelmiştir.¹³⁶ Emir Abdurrahman 788 yılında vefat etmeden önce, oğlu Hişam'ı veliaht tayin etmişti. Çünkü Hişam karakter ve huy bakımından her zaman Emir Abdurrahman tarafından takdir görmüştür. Nitekim Hişam dini vecibelere bağlı yaşayan Kur'an-ı Kerimi esas alan, yumuşak mizacından dolayı hem babası hem de çevresi tarafından takdir görmüş ve kendisine iyi huylu anlamına gelen Er- Radi lakabı verilmiştir.¹³⁷

Ancak Emir Hişam'ın veliaht tayin edilmesi ile ilgili bazı rivayetlerden bahsedilmektedir. Emir Abdurrahman, yanında bulunan oğlu Abdullah'a, Süleyman ya da Hişam'dan hangisi Kurtuba'ya önce varırsa onun emir olmasını vasiyet

¹³⁴ Evzailik: Ebu Amr Abdurrahman B. Amr B. Yuhmid tarafından yayılan dini bir görüştür. Bu şahıs çevresinde büyük bir âlim olarak tanınıyordu. Şam'da Evza mevkiinde ikamet ettiği için bu yerin adına nispetle o El- Evzai olarak tanınmıştır. Arap nesrinde üstün bir yeteneğe sahiptir. Bu sebeple Divanü'r- Resail'de görev almıştır. Yemâme'ye görev için gittiğinde bazı âlimler ile tanışma fırsatı yakalamıştır. Yemâme âlimlerinden en çok Yahya b. Ebu Kesîr'in bilgisinden faydalanmıştır. Hatta görevine bir müddet ara vererek onun yanında bulunmuştur.

Evzai Yahya b. Ebu Kesîr'den öğrendiği rivayetleri toplamış ancak büyük bir çoğunluğu yanmıştır. Daha sonra Irak, Mekke, Medine ve Beytülmakdis'e gitmiştir. Gittiği yerlerde Katâde b. Diâme, Atâ b. Ebû Rebâh, Muhammed el-Bâkır, gibi hocalardan ilim tahsil etmiştir. Zaman içerisinde Evzai'nin görüşleri Suriye'de yaygınlık göstermiştir. Birçok kez Hacca giden Evzai İmam Malikle karşılaşmış ve fihhi tartışmalar yapmıştır. Mezhep Şam'ın ardından Endülüs'e de ulaşmıştır. Talebesi ve Endülüs müftüsü olan Sa'saa b. Sellâm el-Endelüsi'nin çabaları ile gerçekleşmiştir. Diğer taraftan mezhebin Şam kaynaklı olması ve Endülüs Emevilerinin Şam Emevilerine saygı duyması vb. nedenler de etkili olmuştur. Zehabî, 844 yılına kadar kabul gören görüşün 845 yılından sonra yerini Malikiliğe bıraktığını nakletmiştir. Bkz; İBN KESÎR, İsmail B. Ömer, el- Bidâye ve'n- Nihaye Büyük İslam Tarihi, (Çev: Mehmet Keskin), İstanbul-1994-1995, C.10, s.115; Özdemir Mehmet, Endülüs Müslümanları, Kültür ve Medeniyet, TDV Yay., Ankara-2016, s.177; HİTTİ, Philip K. Târîhu Suriye ve Lübnan ve Filistin (trc. Kemâl Yâzîci), Kahire 1959, C.2, s.183-184.

¹³⁵ İBN KESÎR, el- Bidâye ve'n- Nihaye, C.10, s.115.

¹³⁶ Ahmed Fikrî, Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî: Târîh ve Hadâre, İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l Câmia, 1983, s. 36; Bkz; Ziya Paşa, Endülüs Tarihi, sadeleştiren: Yasemin Çiçek, Timaş Yayınları, İstanbul-2012, s.62.

¹³⁷ İBN KUTİYA Târîhu iftitâhi'l-Endelüs s.61.

etmiştir.¹³⁸ Emir Abdurrahman kendi yanında bulunan oğlu Abdullah’a şöyle demiştir; “Eğer Hişam önce gelirse, mührümü ona ver. Çünkü o dini yönden ve hitabet açısından daha üstündür. Eğer ki Süleyman önce gelirse mührümü ona verirsin, zira o yaşça daha büyüktür ve Şamlıların desteğine ve sevgisine sahiptir”.¹³⁹ Hişam babası Emir Abdurrahman’ın hastalığını haber aldıktan altı veya yedi gün sonra Kurtuba’ya gelmiştir. Kardeşi Abdullah onun emirliğini kabul ederek babasının mührünü ona teslim etmiş, 788 senesinin ilk gününde Hişam’a biat edilmiştir.¹⁴⁰

Emir Hişam halkına değer vermiş ve onların ihtiyaçlarını karşılamıştır. Nitekim adaletli ve dürüst bir kişiliğe sahip olması dolayısıyla sekizinci Emevi halifesi Ömer B. Abdülaziz’e benzetilmiştir¹⁴¹. Emir Hişam, babasının hemen ardından devlet yönetimine gelmiş, kendisini, ailesini ve iktidarını korumak amacıyla askerlerinin ve saray muhafızlarının sayısını arttırmıştır. Hişam Endülüs’te Dünya’ya gelmesi ve annesinin de Berberi asıllı bir cariye olması nedeniyle Endülüs’e sonradan gelen Arapların desteğini alamamıştır. Zira onlar Süleyman’ı destekliyorlardı. Babasının vefatı esnasında Hişam, vali olarak Mâride kentinde bulunuyordu. Süleyman ise Endülüs Emevi tahtına kardeşi Hişam’ın geçtiğini öğrenince¹⁴², Tuleytula’da kendi adına halktan biat aldıktan sonra 788 yılında askerleri ile birlikte başkent Kurtuba’ya doğru yola çıktı. Süleyman’ın ordusu ile gelmek üzere olduğunu öğrenen Hişam da hazırlıklara başlamıştır.¹⁴³

Ceyyan bölgesinde karşılaşan iki kardeş arasında meydana gelen savaşta Süleyman yenilmiş ve Tuleytula’ ya çekilmiştir. Savaşın gidişatı hususunda bir başka rivayet ise Hişam’ın Süleyman’ı Tuleytula’ ya geri dönmesi için ikna ettiği

¹³⁸ İBN ESÎR, el-Kâmil fi’t-Târîh, C. 5, s. 281. Bkz, İBN İZÂRÎ, el-Beyânü’l-Mağrib, C. 2, s. 61-62.

¹³⁹ EL-İBÂDÎ, Ahmad Muhtar, fi Târîhu’l-Mağrib ve’l-Endelüs, Daru’l Hürriyet, Bağdat-1977, s118.

¹⁴⁰ İBN İZÂRÎ, el-Beyânü’l-Mağrib, C. 2, s. 61.

¹⁴¹ İBN KÜTİYA, Târîhu İftitâhi’l-Endelüs, s.62.

¹⁴² Emir Abdurrahman’ın Endülüs emiri olması ile birlikte o da Endülüs’e gelmiş ve babasının saltanatı döneminde Maride’de valilik vazifesine getirilmiştir. Endülüs’e gelen ilk Araplar, sonradan gelen Araplar karşısında kendilerini Şâmiyyûn olarak tanımlıyorlardı ve Endülüs’te önemli bir nüfuza sahiptiler. Süleyman Şam’da büyüdüğünden Endülüs’e geldiğinde etrafında Şamlıları bulundurarak kendi kadrosunu oluşturmaya başlamıştır. Neredeyse Şâmiyyûn ’un Endülüs’teki en büyük temsilcisi olmuştur Bkz; Ziya Paşa, Endülüs Tarihi, s.78-79.

¹⁴³ SALİM, El- Seyyid, Abdülaziz, Târîhu’l-Müslimin ve Aşâruhüm fi’l-Endelüs, İskenderiye 1981, s. 213-219. Bkz; Ziya Paşa, Endülüs Tarihi, s.78-79.

yönündedir. Süleyman'ın çekilmesinin ardından Emir Hişam başkente geri dönmüştür. Bu esnada Abdullah diğer kardeşi Süleyman'la işbirliği yapmak için Tuleytula'ya gitti ve Hişam'a karşı ayaklandı. Abdullah'ın Hişam'ın emirliğine başlangıçta biat etmiş olmasına rağmen daha sonradan neden başkaldırdığı ve Süleyman ile işbirliği yaptığı ile ilgili olarak kaynaklarda bir bilgiye ulaşılamamıştır. Üstelik babasının ölümünden sonra Kurtuba'da Hişam'ın gelişini bekleyerek emirlik mührünü kardeşine veren de o idi¹⁴⁴. Bazı tarihçilere göre Hişam, kardeşi Abdullah'a çok iyi davranır ve onu herkesten üstün tutardı.¹⁴⁵ Hişam bir uzlaşma yolu arayarak kardeşi Abdullah'ı isyandan vazgeçirmek için uğraşmış olmasına rağmen başarılı olamamıştır. Emir Hişam hiç istemediği halde, ülkenin siyasi bütünlüğünü sağlamak için kardeşleriyle savaşmak zorunda olduğunu anlayınca derhal ordusunu hazırlayarak Tuleytula üzerine gitmek için başkentten ayrılmıştır.¹⁴⁶

Hişam'ın Tuleytula'yı ele geçirmek için ordu hazırlattığını öğrenen Süleyman farklı bir strateji izlemiştir. İlk olarak oğlunu ve kardeşi Abdullah'ı Tuleytula'da vekil bırakarak, büyük bir orduyla Kurtuba'ya saldırmak üzere yola çıkmıştır. Hişam, Tuleytula'yı muhasaraya başladığında Süleyman'ın Kurtuba'ya saldırdığını öğrenmesine rağmen, güvendiği adamlarının Kurtuba'yı koruyacağına inanmaktaydı. Bu arada da kendisi ile birlikte olan oğlu Abdülmelik'i, Süleyman'ın üzerine göndermiştir. Kurtuba halkı, şehrin savunulması için destek sağlamıştır. Süleyman, Kurtuba'da karşılaştığı direnişe ek olarak Abdülmelik B. Hişam'ın da üzerine geldiğini öğrenince, Kurtuba'yı almaktan ümidini kesmiş ve hedef değiştirerek Maride'ye yönelmiştir. Hişam devlet yönetimine geçmeden önce burada valilik yaptığı için şehir üzerinde etkinliği halen devam etmekteydi. Dolayısıyla Maride valisi onun şehri ele geçirme planlarını engellemiştir.¹⁴⁷

Diğer taraftan Hişam ise iki aydan fazla süren Tuleytula kuşatmasından bir sonuç alamamıştır. Zira şehir alınsa bile Süleyman şehirde yoktu, bu sebeple zaten

¹⁴⁴ Ahmed, Fikrî, Kurtuba fi'l-Ari'l-İslâmî: Târih ve Hadâre, İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, 1983, s. 36.

¹⁴⁵ KENNEDY, Muslim Spain and Portugal: A Political History of alAndalus, London: Longman Press, 1996, s. 38

¹⁴⁶ İBN ESÎR, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. 5, s. 284.

¹⁴⁷ İBN ESÎR, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. 5, s. 284.

yakalanmamış olacağını da hesaba katarak kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır.¹⁴⁸ Hişam'ın Emirliğini Abdullah B. Abdurrahman da kabul ederek kardeşleri arasındaki bu mücadelenin bir sonuca varmayacağını anlamıştır. Abdullah 790 yılı başlarında Emir Hişam'ın yanına giderek ona teslim oldu ve isyan etmedi. Süleyman ise yeni bir atak yaparak Mürsiye üzerine harekete geçmiştir. Her halükarda Süleyman aradığı desteği ve kuvveti bulamadığı gibi en büyük destekçisi ve kardeşi, Abdullah da Hişam'ın yanında yer almıştı. Bu sebeple artık istese de Endülüs topraklarını ele geçiremezdi.¹⁴⁹

Hişam ise isyanları bastırmanın rahatlığıyla onun sahibi olduğu tüm mülkü 60.000 miskal¹⁵⁰ altın karşılığında satın alarak Süleyman'ı İspanya topraklarından çıkararak onu ailesi ile birlikte Tanca'ya göndermiştir. Bu süreç işlerken Afrika'nın büyük bir kısmında da Abbasi etkisi azaldığından Hişam kardeşi Süleyman'ı gönül rahatlığıyla bu bölgeye göndermiştir.¹⁵¹ Abdurrahman B. Muaviye'nin iktidarı döneminde Hüseyin B. Yahya, Saragossa şehrinde isyan etmiş ve bu isyan bastırılmıştır. Ancak bu olayın üzerinden sekiz yıl geçmiş olmasına rağmen 788 yılında Hüseyin B. Yahya'nın oğlu Saîd, babasının intikamını almak için ayaklanmıştır. Saîd, babasının isyan ettiği Tartuşe şehrine gelerek burayı muhasara etmeye başlamıştır.¹⁵²

Emir Hişam, bu isyanı bastırmak amacıyla Musa B. Fortun komutasında bir ordu hazırlatmıştır.¹⁵³ Musa B. Fortun bölgeyi tanıdığı için bu isyanı bastırmakta zorlanmadı. Nitekim isyan bastırılmış ancak Saîd'de kaçmayı başarmıştır. Ancak bu olayın ardından asiler bir önceki başarısızlığı telafi etmek için tekrar birleşmişler ve yeni bir isyan başlatmışlardır. Saragossa'da meydana gelen iktidar hedefli bu isyanın bir benzeri de Barcelona'da yaşanmıştır. 789 yılında Matrûh B. Süleyman, bir

¹⁴⁸ İNAN, M. Abdullah, Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs, Kahire-1988, C.1, s. 223-230; Bkz, KAPLAN, Sena, *Endülüs Emevi Halifelerinden Hişam B. Abdurrahman Dönemi*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD), ss. 273 – 292 XIX, 2 (15 Aralık 2015), s.275-276.

¹⁴⁹ KENNEDY, Muslim Spain and Portugal: A Political History of alAndalus, s.39.

¹⁵⁰ Miskal: Sözlükte ağırlık manasına gelmektedir. Bu tanım Kur'an-ı Kerim'de de ağırlık olarak geçmektedir. Miskal, Altın, gümüş, gül yağı vb. kıymetli şeylerin ölçümünde kullanılmıştır. Miskal'in bir dinar karşılığı Endülüs Emevileri ve Fatımiler tarafından 4.25 kabul edilirken, Muvahhidler ve Eyyubiler'in ise 4,72 gram dinar olarak kabul ettiği bilinmektedir. Bkz; KALLEK, Cengiz " Miskal" DİA, İstanbul-2005, C.30, s.182-183.

¹⁵¹ Ziya Paşa, Endülüs Tarihi, s. 79.

¹⁵² İBNÜ'L-HATİB, Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye, s. 12.

¹⁵³ EL-MERAKİŞÎ, Muhammad b. Ali, *El-Muceb fi Telhîs Ahbar El-Mağrib*, Thk, Salah Havarî, Mekteba El-Asriya, Kahire-2006, s.16.

ayaklanma başlattı. Bu esnada Hişam B. Abdurrahman kardeşleri Süleyman ve Abdullah'ın isyanları ile meşguldü. Matrûh, Barcelona'da başlattığı isyanını herhangi bir müdahale olmadığı için genişletmişti. Barcelona'nın hemen ardından Huesca ve Sarakusta'yı da ele geçirmekte hiç zorlanmadı. Hişam ancak iki yıl sonra 175/791 yılında bu isyanla ilgilenme fırsatı bulmuş ve bir ordu hazırlatabilmiştir¹⁵⁴. Emir Hişam Ebu Osman Ubeydullah komutasında ki bir orduyu Matrûh B. Süleyman üzerine gönderdi. Bu ordu Tartuşe'ye ulaşınca orada karargâh kurdu¹⁵⁵.

Bu esnada Matrûh kendisine ihanet eden bazı yakın adamları tarafından öldürüldü. Onun kesik başının da komutan Ebu Osman'a ulaştırılmasıyla bu isyan nihayet bastırılmıştır.¹⁵⁶ Ebu Osman da Matrûh'un kesik başını Hişam'a teslim etmiştir.¹⁵⁷ Hişam'a karşı çıkan isyanlardan biri de 178/794 yılında Takoronna'da ve Runde'de gerçekleşmiştir. Bu isyan bu bölgede yaşayan Berberi'ler tarafından çıkarılmıştır. Hişam'ın emriyle Abdülkadir B. Eban B. Abdullah komutasındaki ordu bu Berberi isyanını çok kısa bir sürede bastırmış ve kaçan asiler Talavera ve Trujillo'ya kadar kovalanmıştır. Emir Hişam kendi döneminde bu isyanlar dışında başka isyanlarla karşılaşmamıştır. Bu durumun en önemli nedeni devleti olabildiğince adaletle yönetmesidir. Emir, ülkenin dört bir yanına devlet için çalışan gizli görevliler göndermiştir. Böylece idarecileri kontrol altında tutmayı başarmıştır.¹⁵⁸

Diğer taraftan da Emir Hişam'ın namazlarını cemaat ile birlikte kılması, camiye gitmesi, hastaları ziyaret ederek düşkünlerin muhtaçların ihtiyaçlarını devlet eliyle kontrol etmesi, cenaze merasimlerine katılarak halktan kimselerin acılarına ortak olması gibi davranışlarıyla halk ile iç içe olması onun açısından olumlu bir durum olmuştur. Kendisinin bir kabile ya da grubun değil, bütün halkın hamisi ve

¹⁵⁴ İBN KUTİYA, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, s.62. Bkz; İBN ESÎR, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C.5, s.285.

¹⁵⁵ NÜVEYRÎ, *Nihayetü'l- Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, C.23, s.210.

¹⁵⁶ *Ahbâru Mecmû'a*, s. 109.

¹⁵⁷ *Zikr'u Bilâdi'l-Endelüs*, (müellifi meçhul), thk. ve trc., Luis Molina, c.1, s. 121, Consejo Superior de Investigaciones Científicas Instituto Miguel Asin, Madrid 1983; Bkz; İBN ESÎR, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C.5, s.279.

¹⁵⁸ İBN İZÂRÎ, *el-Beyânü'l-Mağrib*, C.2, s.64.

devletinin huzuru refahı için çok mücadele eden bir hükümdar olmasının etkisi çok büyüktür¹⁵⁹.

Emir Hişam, ülke içinde huzur ve istikrarı sağladıktan sonra her yıl kuzeydeki Hristiyan krallıklar üzerine başarılı seferler düzenlemiştir. 791 yılında Ebu Osman komutasında bir orduyu Alava bölgesine göndermiş ve Ebu Osman buradan büyük bir zaferle dönmüştür. Aynı yıl Yusuf B. Buht komutasında bir orduyu da Cillikiye bölgesine göndermiştir. Asturias, Kralı I. Vermundo'nun tahtını kuzeni II. Alfonso'ya bırakmıştır¹⁶⁰. Emir Hişam bunu fırsat bilerek İslami cihat amacıyla 30.000 asker ile birlikte komutanlarından Habib Abdülvahit Muğis'i Asturias Hristiyanları üzerine göndermiştir¹⁶¹. 792 yılında Alava üzerinden Frank topraklarına doğru gidecek olan ordu, Hacib Abdülmelik B. Abdülvâhid B. Muğis komutasına verilmiştir. Hacib Abdülmelik, Frankların Gerona ve Cerende şehirlerini bir süre muhasara etti ancak sonuç alamadan buradan ayrıldı. Onun yerine Frank topraklarında Ârbûne'ye kadar ilerledi. Bu ordu H. 178'de / M. 794 Asturias Krallığı'nın yeni merkezi Oviedo'ya vardı ve 45.000 altın civarında çok önemli bir miktarda ganimet ele geçirmiştir.¹⁶²

7.EMİR HAKEM B. HİŞAM DÖNEMİ VE İÇ MESELELERİ(796-822)

7.1.Tahta Çıkışı

Tam ismi Hakem B. Hişam B. Abdurrahman B. Muaviye B. Hişam B. Mervan'dır. Künyesi ise Ebu'l- Asi olup 771 yılında Kurtuba'da doğmuştur.¹⁶³ Ümmi'l veled bir cariye olan annesi aslen İspanyol asıllıdır.¹⁶⁴ İleri görüşlü, korkusuz, cesaret sahibi, iyi bir hatip ve şairdir. Devlet idaresinde oldukça sert bir kişiliğe sahiptir. Emir Hakem'in tahta çıkışı ve biat tarihi ilgili olarak birkaç farklı tarih bulunmaktadır. Bunlardan ilki babasının ölümü ile aynı gün Emir olması yani Safer ayının 3. günü¹⁶⁵ sene 796, diğeri ise babasının ölümünün ardından Safer 14, Cuma günü 796 yılında Emir tayin edildiğidir. Diğer bir rivayet ise, Safer ayının 8.

¹⁵⁹ ÖZDEMİR, Mehmet, "Hişâm I", DİA, C18, İstanbul 1998, s. 145.

¹⁶⁰ İBN ESİR, *el-Kâmil fi't-Târih*, C.5, s. 279.

¹⁶¹ DABİ, Ahmad b. Yahya, Bûğya El-Mültemis fi Tarih Rical Ehil El-Endülüs, Rûhis Matbaası, Madrid-1884. C.1 s.13. Bkz; Ziya Paşa, Endülüs Tarihi, s. 79.

¹⁶² KAPLAN, Sena, Endülüs Emevi Halifelerinden Hişam B. Abdurrahman Dönemi, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD), XIX, 2 (15 Aralık 2015), ss. 273 – 292, s.275-276.

¹⁶³ SALİM, Seyyid Abdülaziz, Tarihu'l- Müslimin Âsâruhu'm fi'l –Endelüs, s.226.

¹⁶⁴ ÖZDEMİR, Mehmet, "Hakem I", DİA, İstanbul-1997, C.15, s.173.

¹⁶⁵ İBN ESİR, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. 5, s.308.

Günü 796 yılında henüz 26 yaşındayken Emir olmasıdır.¹⁶⁶ Bu dönemde iç mesele ve karışıklık had safhadaydı. Tüm bunlara rağmen Emir Hakem diğer haedan mensuplarına göre seferlere daha çok önem vermiş ve Emir Hakem B. Hişam, babası I. Hişâm'ın ölümü üzerine 3 Safer 180'de (17 Nisan 796) tahta çıkmıştır.¹⁶⁷

7.2 . Hanedan Mensupları Arasındaki Meseleler

Emir Hakem'in karşılaştığı ilk engel, babası tarafından Kuzey Afrika'ya sürgün edilen amcaları Süleyman ve Abdullah'ın Endülüs'e dönerek emirlik iddiasında bulunmaları olmuştur.¹⁶⁸ Süleyman ve Abdullah bulundukları yerlerde ki halkları isyana teşvik etmişlerdir.¹⁶⁹ Süleyman ilk olarak iş birliği yaptığı Berberiler ile İspanya topraklarına ayak basmıştı. Abdullah ise Tahert'te bulunuyordu. Abdullah İlk olarak Behlül B. Marzuk ile görüşmüştür. Ayaklanmaların ilki Saragossa, Tuleytula (Toledo), Mâride, Kurtuba gibi şehirlerde ortaya çıkmıştır. Ancak işler isyancıların planladığı gibi olmadı ve bu şehirler devletten yana tavır alarak taraflarını seçtiler. Daha sonra Abdullah 797 yılında, Kral Şarlman'dan yardım istemiştir.¹⁷⁰ Emir Hakem isyanların büyümesine engel olabilmek ve olası bir iç karışıklığı engellemek için bölgeye mühimmat ve asker göndermek zorunda kalmıştır¹⁷¹.

Nitekim Şarlman'ın Müslüman kuvvetler ile savaşa tutuşması kendi akıbeti için bir tehdit niteliği taşımaktaydı. Böyle bir riski göze alamayacağı için yardım konusunda net bir cevap veremedi. Bunun üzerine Abdullah Franklardan beklediği yardımı görememiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. 797 yılında, Behlül B. Marzuk'un başlattığı bir isyan devletin otoritesi için tehlike oluşturdu. Behlül B. Marzuk, umduğu yardımı görmeyen ve Veşga şehrine geri dönen Abdullah'ın durumunu fırsat bilmiş ve onunla çatışmaya girişmiştir. Behlül B. Marzuk, Veşga şehrini ele geçirmiş Abdullahı'da şehirden çıkarmıştır. Abdullah bu olay neticesinde Belensiye'ye gelmiş ancak halkın da galeyana gelmesini sağlamıştır. Bunun üzerine

¹⁶⁶ İNAN, M. Abdullah, *Devletü'l-İslam Fi'l- Endelüs*, Kahire-1988, C. 2, s.230; Bkz; ZİRİKLİ, *el - Â'lam Kamusu Terâcim*, Beyrut-1969, C.2 s.297.

¹⁶⁷ BEYDUN, İbrahim, ed- *Devletü'l Arabiyye fi- İspanya*, Beyrut-1986, s. 220.

¹⁶⁸ ÖZDEMİR, Mehmet “*Hakem I*”, DİA, Ankara-1997, C.15, s.172.

¹⁶⁹ MAKKARİ, C.1, Nefhu't-Tib s 339.

¹⁷⁰ İBN İZÂRÎ, *el-Beyânü'l-Mağrib*, C. 2, s. 109.

¹⁷¹ YAYLALI, Ahmet Nasır, *Endülüs Emevi Emiri Hakem B. Hişam B. Abdurrahman, (Siyasi ve Askeri Faaliyetleri)* Yüksek Lisans Tezi, Konya- 2004, s.14-16.

Emir Hakem ise amcası Abdullah'a bir mektup göndererek onu affettiğini hatta isterse Belensiye' de kalabileceğini bildirmiştir¹⁷². Pek çok kıymetli eşya yiyecek vs. göndererek hediyelerle ona ihsanda bulunmuştur¹⁷³. Abdullah'ın Belensiye'ye yerleşmesiyle birlikte, ona artık lakap olarak Abdullah el-Belensi de denilmiştir. Yine bununla birlikte aile içi sorunlar çözüme kavuşur kavuşmaz Emir Hakem amcası Abdullah'ı ordularının başına getirmiştir¹⁷⁴. Hatta bundan sonraki süreçte amcası ile birlikte Barcelona üzerine seferler düzenlemiştir.¹⁷⁵ Hakem'in tahta çıkışı ve Emir Hişam'ın vefat haberi üzerine Hakem'in diğer amcası Süleyman 798 yılında İspanya topraklarına ayak basmıştı. Amacı daha evvel Hişam'a kaptırmış olduğu tahtı ele geçirmekti. Süleyman daha Endülüs'e girer girmez kendine taraftar bulmuştu.¹⁷⁶

Her iki taraf hazırladıkları orduları ile birlikte "Hayta" adı verilen bölgede karşı karşıya geldiler ve Süleyman mağlup oldu. Süleyman yine de savaşmayı tercih etmiştir. Berberilerin de desteğini almak amacıyla onlarla irtibata geçen Süleyman İstece şehrine doğru yola çıkmıştır. 799'da iki taraf karşı karşıya geldi. Kanlı olan bu savaş tam üç gün sürmüştür. Ancak taraflar istediklerini alamamışlardı. 800 yılında bir savaş daha meydana geldi.¹⁷⁷ Süleyman, Ceyyan bölgesi ve Elbire'yi işgal etti. Ancak Süleyman'ın ordusu Emir Hakem'in ordusu gibi düzenli birliklerden oluşmuyordu. Emir Hakem bu savaşın kazanan tarafıydı. Süleyman daha sonra Maride bölgesine geçmiş ancak burada bulunan ve Berberi liderlerinden birisi olan Asbağ bu duruma karşı çıkmıştır. Asbağ, Süleyman'ı yakalayarak Emir Hakem'e teslim etmiş ve 800 yılında Süleyman katledilerek başı ibret olması için sokaklarda dolaştırılmıştır.¹⁷⁸

¹⁷² BEYDUN, İbrahim, ed- Devletü'l Arabiyye fi- İspanya, s. 219-220.

¹⁷³ İBN ESİR, el-Kâmil fi't-Târih, C.5, s. 325.

¹⁷⁴ BEYDUN, İbrahim, ed- Devletü'l Arabiyye fi- İspanya, s. 219-220.

¹⁷⁵ HÂLİD ES-SÛFÎ, Târihu'l-'Arab fi'l-Endelüs, C.2,s.163. Bkz; SALİM, S. Abdülaziz, Tarihü'l-Müslimin Âsâruhu'm fi'l-Endelüs, s. 253.

¹⁷⁶ SALİM, Seyyid Abdülaziz, Tarihü'l-Müslimin, Âsâruhu'm fi'l-Endelüs, s. 226,

¹⁷⁷ EL-MAKKARÎ, Nefhu't-Tîb, C. 4 s. 320.

¹⁷⁸ HÂLİD ES-SÛFÎ, Târihu'l-'Arab fi'l-Endelüs, C.2,s.165. Bkz; İBN ESİR, el-Kâmil fi't-Târih, C. 5, s.308.

7.3. Maride, Baje ve Tuleytula İsyanları

Asbağ nüfuz sahibi bir Berberi lideridir. Emir Hakem ile iletişimi oldukça iyiydi hatta Emir Hakem'in emri ile Süleyman'ı esir etmiş ve Hakem'e teslim etmiştir. Ancak Asbağ'ın anlaşmazlığa düştüğü vezirlerden bir tanesi onun isyan edeceği konusunda Emir Hakem'e bilgi vermiştir.¹⁷⁹ Nitekim bu bilgi doğru değildir. Emir'in Asbağ konusundaki sert tavrı neticesinde Asbağ, Maride şehrinde isyan etti. Maride şehri Berberiler'in çok olduğu bir şehirdi. Asbağ buradaki halktan yardım alacağını düşünmüştür ancak bu esnada Kurtuba'da da bir isyan meydana gelmiştir¹⁸⁰. Hakem'in uzun süren seferleri neticesinde, halk ona destek vermek yerine Kurtuba hükümetinin yanında yer almıştır. Asbağ umduğu yardımı göremeyince Emir Hakem' den eman dileyerek barış talep etmiştir. Böylece 813 yılında Maride isyanı bastırılmıştır. Diğer yandan Emir Hakem'in "en- Nebatî" olarak adlandırdığı Hazm B. Vehb isimli bir kişi arka arkaya Baje şehri civarında, isyan başlatmış kısa süre de pek çok taraftar toplamıştır.¹⁸¹

Hakem oğlunu, İsyanı bastırmak amacıyla göndermiş ve İsyan bastırılarak pek çok ganimet ile birlikte başkent Kurtuba'ya dönülmüştür¹⁸². Emir Hakem döneminde Maride ve Baje şehirlerinin ardından Tuleytula'da da bir isyan görülmüştür. Yakut el-Hamevî'ye göre Tuleytula, Endülüs Emevileri zamanında orta sınır bölgesinin (Sağrûlevsat) idarî merkeziydi.¹⁸³ Tuleytula halkı memnuniyetsizliklerden ötürü her zaman Emirleri işlerinden alıkoymuştur.¹⁸⁴ Tuleytula'da gerçekleşen isyanlar için her zaman mali kaynak bulunabiliyordu.¹⁸⁵

¹⁷⁹ İBN İZÂRÎ, *el-Beyânü 'l-Mağrib*, C. 2, s. 108.

¹⁸⁰ NÜVEYRÎ, *Nihayetü'l- Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, C.23, s.215.

¹⁸¹ İBN ESÎR, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. 5, s. 346.

¹⁸² YAYLALI, Ahmet Nasır, *Endülüs Emevi Emiri Hakem B. Hişam B. Abdurrahman, (Siyasi ve Askeri Faaliyetleri)* s. 49.

¹⁸³ ÖZDEMİR, Mehmet'' Tuleytula'' DİA, İstanbul-1997, C.41, s.364.

¹⁸⁴ İBN ESÎR, *el-Kâmil fi't-Târih*, C.5, s.346.

¹⁸⁵ İBN HALDÛN, *Tarihi İbn Haldûn*, thk: Halil Şehade Beyrut-1988,C.4. s.126.

Tuleytula'da meydana gelen büyük isyanlardan ilki, 181/797 yılında müvelledunlar¹⁸⁶ tarafından başlatılmıştır.¹⁸⁷

Hakem, aslen Tuleytulalı ve bir Müvelledun olan komutanı, Amrûs B. Yûsuf'u, Tuleytula' ya vali tayin etmiştir.¹⁸⁸ Tuleytulalılar'ın isyancı oluşundan ötürü, Amrus, Emir Hakem'in düşmanıymış gibi davranmıştır. Bölge halkına karşı Emevi boyunduruğundan kurtulması gerektiği gibi yaklaşımlarda bulunmuştur. Halk ise onun Emir Hakem düşmanlığını desteklemiştir. Amrus Emir Hakem'e karşı bir müstahkem kale yapılmasını, buraya asker ve mühimmat yığılmasını Tuleytula halkına anlatmıştır. Bunun üzerine bu müstahkem bina kısa sürede inşa edilmiştir. Amrus bir mektup aracılığı ile Emir Hakem'i durumdan haberdar etmiştir.¹⁸⁹

Bunun üzerine Emir Hakem ise oğlu Abdurrahman'ı Tuleytula'ya göndermiştir. Herşey planlandığı gibi ilerliyordu. Abdurrahman'ın şehre gelişiyle Amrus bir yemek ziyafeti vereceğini duyurdu.¹⁹⁰ Halkın önde gelen simaları Amrus'u Abdurrahman ile yapılacak görüşmelerde yalnız bırakmayacaklarını bildirdiler.¹⁹¹ Amrus, Tuleytulalılar'ın önde gelen liderlerini ortadan kaldırmak amacıyla da hepsinin katılımını sağlayacak zengin bir ziyafet organizasyonu yaptı. Ziyafete katılan davetlilerden pek çoğunun boynunu vurdurdu. 807 yılında meydana gelen bu olaylarda boynu vurulan bu kişilerin cesetleri açılan hendeklere doldurulduğu için bu olay kaynaklarda Hendek Vakası (Vak'atül hufre) olarak geçmiştir.¹⁹²

¹⁸⁶ Müvelledûn: doğmuş, doğurulmuş" anlamına gelmektedir. Müvelledûn kelimesi terminolojik olarak İslâm tarihinin ilk dönemlerinde Arap olmayan dışarıdan gelen veya Araplar arasında doğan ve Arap dilini sonradan öğrenen Müslümanlar için kullanılmıştır. Endülüs fethedildiğinde Araplar düzenli birlikler halinde bölgeye yerleşmiştir. Kısa zaman içinde de Araplar Endülüs'ün yerli kadınları ile evlenmiş ve akrabalık bağı oluşturmuşlardır. Diğer taraftan Yerli halktan İslamiyet'i kabul eden Müslüman olduktan sonra müsâlîme adı verilen ilk mühtedilerin çocuklarına müvelledûn denilmiştir. Endülüs'te çeşitli etnik unsur yaşamaktadır. Endülüs tarihinde pek çok isyan görülmüştür. Müvelledunların ön plana çıkaran olay ise 9. Yy da Endülüs Emevi yönetimine karşı meydana gelen isyan hareketidir. Bkz; İBN SAİD, Abdullah, *El- Mağrib fi Hüli El- Mağrib*, thk: Şevki Dayif, Daru'l Maarif, Kahire-1964, C.1, s.150. Bkz; İBN ABAR, el-Hulletü's-siyerâ, C.1, 55, 147-155.

¹⁸⁷ İBN ESÎR, *el-Kâmil fi't-Târih*, C.5, s.346.

¹⁸⁸ İBN HALDÛN, *Tarihi İbn Haldûn*, C.4,s.126.

¹⁸⁹ İBN ABAR, el-Hulletü's-siyerâ, C.1, 156.

¹⁹⁰ HÂLİD ES-SÛFÎ, *Târîhu'l- 'Arab fi'l-Endelüs*, C.2,s.165.

¹⁹¹ BEYDUN, İbrahim, ed- Devletü'l Arabiyye fi- İspanya, Beyrut -1986, s. 219-221.

¹⁹² İBN HALDÛN, *Tarihi İbn Haldûn*, C.4,s.128. Bkz; BEYDUN, İbrahim, ed- Devletü'l Arabiyye fi- İspanya, Beyrut -1986, s. 219-221. Özdemir Mehmet," Tuleytula" DİA, C.41, s.364, Bkz; Bkz: Watt, W. Montgomery, Pierre Cachia, ''Endülüs Tarihi'' s.38.

Bilindiği üzere Hendek Vakası kanla sonuçlanmıştır. Bu olayın etkileri Emir Hakem'e ve onun idarecilerine karşı beslenen nefreti genel bir Arap düşmanlığına dönüştürmüştür.¹⁹³

8. EMİR II. ABDURRAHMAN B. HAKEM B. HİŞAM B. ABDURRAHMAN DÖNEMİ (822-852)

II. Abdurrahman, 792 yılında Tuleytula da Dünya'ya gelmiştir. Çocukluğundan itibaren iyi bir eğitim görmüş çok genç yaşta idari ve askeri görevler alma imkânı bulmuştur. İsyanları bastırmakla görevlendirildiği dönemlerde Tuleytula Valisi Amrus ile iş birliği yapmış, Vak'atü'l-hufre adıyla bilinen bu isyanı bastırmıştır. Daha sonra 809 yılında Tartuşe'ye saldıran Frank Kralı Louis'i bozguna uğratmıştır. II. Abdurrahman devlet işleri ile meşgul iken, bu esnada babasının amcası Abdullah El- Belensi de isyan etmişti.¹⁹⁴ Buna mukabil, Araplar arasındaki asabiyet savaşları da yeniden alevlenmiştir. Nitekim Yemenliler ile Mudariler arasındaki rekabet 822- 823 yılında savaşa dönüşmüştü. Emir Abdurrahman bu iç savaşı durdurmak amacıyla Yahyâ B. Abdullah'ı görevlendirdi. Bu isyan ancak 828-829 yılları arasında bastırılmıştır. Ancak II. Abdurrahman döneminde 829 yılında Tuleytulalılar'ın Hâşim Ed-Darrâb'ın önderliğinde tekrar ayaklanmıştır.¹⁹⁵

Bu isyan 831 yılında Muhammed B. Rüstem kumandasında gönderilen bir ordu tarafından bastırılmıştır. Diğer yandan Mahmûd B. Abdülcebbâr adlı bir Berberî ile İspanyol asıllı Süleyman B. Martin de 828'de Mâride'de isyan ederek şehri ele geçirerek ve Vali Mervân el-Cillikî'yi öldürmüşlerdir. Bu olay üzerine 830 yılında Abdurrahman, Mâride üzerine yürüyerek şehri kuşatmıştır. Abdurrahman'ın bu seferleri karşısında Mâride'de tutunamayacaklarını anlayan asiler şehri terkederek Batalyevs'e kaçtılar.¹⁹⁶

Süleyman B. Martin kuzeye çekilerek Tercâle yakınında bir şatoya yerleşti ancak 834 yılında Kurtuba'dan gönderilen bir birlik tarafından yakalanarak idam edildi. Mahmûd B. Abdülcebbâr ise Vâdi Âne'ye (Guadiana) çekildiği halde sürekli

¹⁹³ ŞEYBAN, Lütfi, Derin Tarih Dergisi Özel Sayı 4, '' Ah Endülüs '' s.91, Küre yayınları, 2015.

¹⁹⁴ İBN HALDÛN, *El-İbar*, C.1 s.128. Bkz; Ziya Paşa, '' Endülüs Tarihi'', s. 86.

¹⁹⁵ ÖZDEMİR, Mehmet, '' Tuleytula '' DİA, C. 41, s.364.

¹⁹⁶ İBN HALDÛN, *El-İbar*, C.1 s.129.

olarak Abdurrahman'ın gönderdiği birliklerin hücumuna hedef olmuştur.¹⁹⁷ II. Abdurrahman devri Endülüs Emevi Devleti'nin parlak dönemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. O, ilk olarak içeride ki isyanları bastırarak sükûneti sağlamıştır. Yaptığı seferler ile Kuzeyde bulunan Hristiyan devletlere bölgede ki etkin gücün kendisi olduğunu kabul ettirmiştir. İdari teşkilatı Abbasilerin oluşturduğu teşkilât yapısına benzemektedir. Bazı kurumlar konusunda iyileştirmeler yapmıştır. Kurtuba Camii'ni genişletmiş ayrıca halkın faydalanabilmesi için bahçeler ve havuzlar yaptırmıştır. Endülüs'te ilk ipekli dokuma atölyesini o kurdurmuş ve ekonominin gelişmesine katkı sağlamıştır.¹⁹⁸

Emir II. Abdurrahman döneminde, sınırlar genişlemişti başkent Kurtuba ise oldukça uzakta kalıyordu. Haberleşme ağı ise büyük bir sorundu. Bu sebeple bir posta teşkilatının kurulması gerekmektedir. Dolayısıyla her şehir ve ona bağlı ilçelerine birer memur tayin edilerek bu memura Sahibü'l-Berid adı verilmiş ve böylece posta teşkilatı da kurulmuştur.¹⁹⁹ Diğer yandan Emir Abdurrahman, İmar faaliyetlerine de önem vermiştir. Normanların saldırılarından dolayı tahrip olan kentleri yeniden inşa ettirmiştir. Bunun yanı sıra Normanlar gibi kıyı denizlerini iyi bilen düşmanlara karşı gemiler inşa ettirmiştir. Kadis şehrinde de silah fabrikaları kurdurmuştur. Bu dönemde İç isyanlar, Franklar ve Normanlar gibi sorunların yanı sıra kuraklık ile de mücadele edilmiştir. Bu nedenle üretim yavaşladığı için de ülke genelinde ürün sıkıntısı ve pahalılık baş göstermiştir. Bu kıtlık ve pahalılık nedeniyle pek çok insan Fas bölgesine göç etmek zorunda kalmıştır.²⁰⁰

9. EMİR MUHAMMED B. ABDURRAHMAN DÖNEMİ (852-886)

Emir Muhammed B. Abdurrahman, 822 yılında Kurtuba kentinde doğmuştur²⁰¹. Güzel ahlaklı ve adalet sahibi bir hükümdardı. Tahta çıktığı dönemde Endülüs Emevileri, Hristiyan kuvvetler karşısında, oldukça güç duruma düşmüştü. Emirlerin İç meseleler ile meşgul olması sebebi ile Asturias Hristiyanları, diğer Hristiyan Krallıklar ile birleşmekte ve Endülüs Devleti'ne karşı güç toplamaktaydı. Bunun üzerine Emir Muhammed ise Franklar ve Normanlar ile gerçekleşen çarpışmalara karşı büyük hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Kuvvetli bir ordu

¹⁹⁷ İBN HALDÛN, *Tarihi İbn Haldûn*, C.4, s.129, Bkz; Ziya Paşa, "Endülüs Tarihi", s. 97.

¹⁹⁸ YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abdurrahman II" DİA, İstanbul-1988, C.1, s.151.

¹⁹⁹ Ziya Paşa, "Endülüs Tarihi", s. 97.

²⁰⁰ YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abdurrahman II" DİA, C.1, s.151

²⁰¹ İBN KUTİYA, Tarih İftitah El-Endülüs. s.80.

oluşturarak bu orduyu oğlu Münzir'e teslim etmiştir. Münzir başarılı bir şekilde düşman kuvvetlerini yenilgiye uğrattı.²⁰² Diğer taraftan başka bir ordu ile harekete geçen Emir Muhammed ise Cillikiye dağlarına kadar Asturias Hristiyanlarını takibata uğrattı. Emir Muhammed döneminde dışarıda yaşanan bu olaylara karşı içeride de devlete karşı bazı olumsuz hareketler söz konusuydu. Bunlardan biri Ömer B. Hafsun, isimli bir eşkıyanın hareketidir.²⁰³

Bu isyan Endülüs tarihindeki en önemli isyan olarak tarihe geçmiştir. O etrafta yönetim düşmanı kim varsa kendi mahiyetine alarak birlik oluşturma çabası içerisine giren bir hilebazdır. Emir Muhammed onun üzerine ordular göndermek amacıyla harekete geçince bunu duyan Ömer B. Hafs Emirden af dilemek suretiyle canının bağışlanmasını istemiştir.²⁰⁴ Ancak Hristiyanlara karşı İslam kuvvetleri ile birlikte hareket edeceğine söz verdiği halde sözünden dönmüş ve Emir'in ordusunu büyük bir kıyıma uğratmıştır. Bunun üzerine yeniden harekete geçen Emir onun ve tarafını tutanların hepsini perişan etmiştir.²⁰⁵ Bu arada Cillikiye limanı üzerine yapılan seferlerde, hava muhalefetine uğrayan İslam kuvvetleri büyük bir hezimete uğramıştır. Meydana gelen fırtına gemilerin tahrip olmasına neden olmuştur.²⁰⁶

Diğer yandan Asturias Krallığı ile Navarra Krallığı arasında evlilik akdine dayanan bir ittifak antlaşması söz konusu olduğundan Endülüs Emevileri'ne karşı güçlerini birleştirmişlerdir. Onlar Meride şehrine kadar gelmişlerdir. Ancak bu şehir Endülüs'ün güvenliği için oldukça stratejik bir öneme sahipti. Buradaki limana yapılacak saldırıların önlenmesi için Emir'in oğlu Münzir harekete geçmiştir. Yukarıda zikredilen eşkıya Ömer B. Hafsun ise Endülüs düşmanlığını ortaya koyabilmek adına Navarra Krallığına yardım ve destek vermekteydi. Emir Muhammed ve Melik Münzir, pek çok koldan asker ve birlik göndererek onları yenilgiye uğratmıştır. Yapılan savaşta Navarra Kralı yakalanarak öldürülmüştür.

²⁰² İBN ABAR, El-Hulletü'l-Siyerâ s.119-121.

²⁰³ Ömer B. Hafs'ın ailesinden olup İslamiyet'e Kabul etmiş ilk kişilerden birisi olan dedesi Cafer, ailesiyle birlikte Endülüs'ün güney bölgesine yerleştirilmiştir. Biştar dağı eteklerinde kendisine biat edenlerle birlik olup Kurtuba hükümetine karşı bir isyan tertip etmiştir. Ancak bu kişi M 917 (H.305) yılında vefat etmiştir. Bkz. ANAN, Muhammad Abdullah, *Devlet El-İslam fi Endelus*, El-medenî Yay., Kahire-1988, C.1, s.308.

²⁰⁴ İBN ABAR, El-Hulletü'l-Siyerâ, s.122.

²⁰⁵ İNAN, Muhammad Abdullah, *Devlet El-İslam fi Endelus*, C.1, s.308.

²⁰⁶ İBN İZARÎ, *el-Beyânü'l- Mağrib*, C.2. s.96-97.

Hristiyanlara karşı gerçekleşen bu girişimlerde başarıya ulaşan Endülüs Emevileri, pek çok ganimet elde ederek tekrar Kurtuba'ya dönmüşlerdir.²⁰⁷

Diğer taraftan Emir Muhammed Arapları destekleyen politikalar izlemiş ve bunun sonucunda Arapların kendilerini üstün görmesine neden olmuştur. Müvelledler bu durumdan rahatsızlık duymuşlardır. Nitekim Emir Muhammed devlet işlerini bizzat kontrol etmiş, vezirler arasındaki rekabete fırsat vermemiştir. Yönetiminde yabancılara yer vermiştir. İspanyol Gomez Antonio Emir'in kâtipliğini yapmıştır. Ordu III. Alfonso ve İbn Hafsun üzerine gönderilmişken, Emir I. Muhammed aniden rahatsızlanmış, 34 yıllık hükümdarlığın ardından 886 yılında vefat etmiştir. Oğlu Münzir Endülüs Hükümdarı sıfatı ile tahta çıkmıştır.²⁰⁸

10. MÜNZİR B. MUHAMMED B. ABDURRAHMAN(886-888) DÖNEMİ

Emir Muhammed'in vefat haberi geldiği esnada, Münzir, İbn Hafsun ile savaşmak için gittiği Reygo'daydı. Emir Muhammed'in hayatta bulunan, 32 oğlu olduğu bilinmektedir.²⁰⁹ Emir I. Muhammed Münzir'e oldukça kıymet veriyordu onu pek çok savaşta önemli görevlerle vazifelendirmiştir. 886 tarihinde, Kurtuba'da Münzir'e biat edildi. Endülüs Emiri Emir Münzir tahta çıktığı dönemde Ömer B. Hafsun'un isyanı devam etmekteydi. Hafsun'un elindeki yerlerde bir kadın yol boyunca rahatsız edilmeden, tek başına bir şehirden bir başka şehre gidebilirdi. Çünkü ciddi bir şikâyet olursa, Kadının sözüne güvenilir şahitlere gerek kalmadan suçu işleyen kişi doğrudan idam edilirdi.²¹⁰ Ömer B. Hafsun'un bu özelliği sebebiyle halk onun fikirlerini çok kısa zamanda kabullenmeye başladı. Ömer B. Hafsun halkın güvenini sağlayarak hâkimiyet alanını genişletmeye başlamıştır hatta Ceyyan'a kadar ilerlemiştir. İbn Hafsun, bu bölgelerde Abbasi propagandası yapmaya başlamış ve Abbasiler'in Tunus valiliğine getirdiği Ağlebilerle de, irtibata geçerek Endülüs'ün tümünü ele geçirme konusunda onlardan yardım istemiştir. Ancak o sırada Şii muhaliflerle ve Fatimiler'e mensup olan Mehdi ile bir takım çatışmalar içerisinde olan Ağleb Emiri, bu yardım çağrısına olumlu cevap verememiştir.²¹¹

²⁰⁷ Ziya paşa, Endülüs Tarihi, s. 97-98-99.

²⁰⁸ İBN İZARÎ, *el-Beyânü'l- Mağrib*, C.2. s.96-97

²⁰⁹ İBN KUTİYA, *Tarih İftitah El-Endülüs*, s.80

²¹⁰ NURETTİN Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul-2010, s.166.

²¹¹ İBN KUTİYA, *Tarih İftitah El-Endülüs*, s.80.

Ömer B. Hafsun, Endülüs'ün ele geçirilmesi konusunda başka bir çözüm arayışına girdi. Bu esnada Araplar ve Berberiler arasında ki çekişmelerden faydalanmak amacıyla Berberileri ayaklandırmayı düşünmüştür. Hafsun'un, bu kişilere oldukça iyi davranıyor olması ikinci sınıf vatandaş statüsündeki bu toplulukların onun tarafına geçmelerine neden olmuştur. Afrika topraklarından gelen Berberi Hristiyan ve Yahudi toplulukların isyanları bu dönemin en önemli siyasi olaylarından birisidir.²¹² Tuleytula dahil olmak üzere Endülüs ülkesi için önemli kabul edilen büyük şehirler neredeyse asilerin eline geçmekteydi. Emir Münzir İbn Hafsun komutasında harekete geçen bu kuvvetler üzerine derhal bir ordu hazırlamaya başlamıştır. Onlar Emir Münzir'in ordu gönderdiğinin haberlerini alınca Endülüs kuvvetlerine karşı başlattıkları bu girişimden pişmanlık duymaya başladılar. Eman dilediler ve geri çekildiler, ancak, Emir onlara güvenilmeyeceğini tüm komutanlarına bildirmiştir. Fakat asilerin üzerine gönderilen Hişam B. Abdülaziz, asilerin isteklerinin yerine getirilmesi halinde Endülüs topraklarından çekileceklerine dair, onlara itimat ediyordu. Ancak olaylar Emir Münzir'in tahmin ettiği gibi gelişmekteydi²¹³. Hilekâr bir şahıs olan Hafsun, Tuleytula şehrinin belli kısımlarına kendi adamlarının büyük bir çoğunluğunu sakladı. Kendisini destekleyen adamları ve talep ettiği hayvanları da alarak şehirden ayrılıyor görüntüsü vererek çekilmişlerdir.²¹⁴

Ancak Hafsun Emir Münzir'in ikna olduğunu gördükten hemen sonra, yönetimden aldığı ne kadar maddi kaynak varsa yine Endülüs iktidarına karşı kullanmış ve Bübeşter'e giderek isyan ateşini yeniden fitillemiştir. Emir Münzir Bübeşter Kalesi'ni daha şiddetli bir şekilde kuşatarak ele geçirmek için uğraştı. 888'de Endülüs iktidarının Hafsun'a karşı bir yıl süren bu kuşatmaları neticesinde, şiddetli savaşlar gerçekleşmiş ancak Emir Münzir bu sırada hayatını kaybetmiştir.²¹⁵ Cenazesi Kurtuba'nın batısında bulunan Münyetü'n-Nâûre sarayına getirilmiştir. Ölümünden kendisinden sonra devletin başına geçecek olan kardeşi Abdullah'ın sorumlu tutulduğuna dair rivayetler yanında hastalıktan öldüğüne dair rivayetler de

²¹² İBN ABAR, *El-Hulletü'l-Siyerâ*, s.119-121.

²¹³ NURETTİN Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 173- 174.

²¹⁴ İBN ABAR, *El-Hulletü'l-Siyerâ*, s.119-121.

²¹⁵ Ziya paşa, *Endülüs Tarihi*, s. 97-98-99. Bkz; NURETTİN Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi* s. 175.

vardır. Münzir'in cesur ve kararlı bir kişiliği vardır. Bu özelliklerinin ilmi teşvik etmiş, şairleri ve ilim adamlarını korumuştur.²¹⁶

11. EMİR ABDULLAH B. MUHAMMED DÖNEMİ (888-912)

888 yılında Münzir B. Muhammed'in ölümüyle Endülüs Emevi tahtına çıkmıştır. 25 yıl, on bir ay hüküm sürmüştür. Onun tahta çıkması için bazı devlet adamları destek sağlamışlardır. Tahta çıktığında ülke içerisinde ki problemler devam etmekteydi. Hafsun ve onun tarafını tutanlar hala Endülüs için tehlikeli bir durum arz ediyordu. Bu esnada Tuleytula ve Meride şehrinde isyan çıkmıştı. Emir Abdullah güvendiği devlet adamlarını isyanları bastırmak üzere görevlendirmiştir. İbn Hafsun, bu dönemde daha da güçlendi. Çünkü Hanedan içinde de bazı anlaşmazlıklar görülmekteydi bunun en önemli sebebi ise Emir Abdullah, oğulları içinde en çok Muhammed'e muhabbet besliyordu. Emir Abdullah'ın diğer oğlu Mutarrif ise bu durumu kıskançlık haline getirmişti. Muhammed, Mutarrif'e destek olan bazı devlet adamlarının ortadan kaldırılmasını istemiştir. Hızını alamayan Muhammed, İbn Hafsun ile temasa geçerek onunla da işbirliği yapmıştır. Ancak bu durum karşısında Emir Abdullah, oğlunu affettiğini duyurunca Muhammed'te geri dönmüştür.²¹⁷

İbn Hafsun Endülüs iktidarını ortadan kaldırmak için her yolu denemiş hanedan içi meydana gelen meselelerden dahi faydalanmıştır. İbn Hafsun Makama ve mala düşkünlüğü ile bilinmektedir. Emirlerle karşı direnirken Yahudiler, Hristiyanlar, Berberiler gibi grupları Araplar tarafından ikinci sınıf vatandaş kabul ettirildiğini dile getirmiş ve toplulukları kendisine katılmaya davet etmiştir. Hafsun önce Abbasilerin valiliği olan Tunus'taki Ağlebileri kendisiyle hareket etmeye çağırmıştı ancak Ağlebiler bu çağrıya kulak vermemiştir. Hafsun Endülüs Emevileri'ne karşı Abbasiler'in desteğini sağlamak için Endülüs'te Abbasiler adına propaganda yapmıştır. Fakat Abbasiler de ona istediğini vermemiştir. Emir Abdullah ile Hafsun arasında gerçekleşen savaşta Kurtuba iktidar ordusunun iyi bir strateji izlemesi sonucunda, Hafsun'un yönettiği ordunun sağ kanadı yenilmiş ve geri

²¹⁶ İBN İZARÎ, *el-Beyânü'l- Mağrib*, C.2. s.96-97 Bkz; KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, BİRSEL, “ Münzir B. Muhammed ”, DİA, , İstanbul-2016, EK-C.2, s.345.

²¹⁷ İBN ESİR, *El-Kamil Fi't Tarih*, C.8, s.66.

çekilmiştir. Sağ kanadı dağılan ordunun düzeni bozuldu askerleri kaçırmaya başlamıştır. Hafsun da yenilgiyi kabul ederek kaçtı.²¹⁸

Bulây adı verilen bu yenilgi neticesinde, ele geçirilemese de Hafsun'un taraftarı önemli ölçüde azalmıştır.²¹⁹ İbn Hafsun'un Bulây yenilgisinden sonra bir müddet geri çekilme politikası uyguladı. Endülüs'te kısa bir süre de olsa bir sükûnet ortamı oluşmuştur. Emir Abdullah ile birlikte pek çok Arap grubunun Hafsun'un faaliyetlerine engel olma çabası bu tehlikeyi ortadan kaldırmaya yetmemiştir.²²⁰ Ömer B. Hafsun, 899 yılında Hristiyan olmaya karar vermiş ve adını Samuel olarak değiştirmiştir. Bu şekilde müvelledunların ve Hristiyanların da desteğini alabileceğini düşünmüştür. İbn Hafsun daha önce Tunus'ta ki Ağlebilerden ve Fatımiler'den de yardım istemişti. Fatımiler, Mağrib Bölgesinde Hafsun'un en önemli destek kaynaklarından birisidir.²²¹

Nitekim Fatımiler, Endülüs Emevi Devleti içerisinde yönetime karşı isyan eden herkese her zaman destek, lojistik ve asker temin etmiştir. 902 yılında, Emir Abdullah'ın tekrar saldırılarına başlaması üzerine İbn Hafsun, İşbiliyye'nin liderinden olan İbrahim B. Haccac'dan²²² yardım istemiştir. Yardımın gelmesiyle yeniden harekete geçen İbn Hafsun, Emir Abdullah'ın gönderdiği ordularla savaşmış fakat yenilgiye uğramıştır. Bu çarpışmada çok sayıda destekçisi öldü.²²³ Bu esnada 910 yılında Fatımiler'in faaliyetleri görülmeye başlandı, onlar Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmını ele geçirmeye başlamışlardır. İbn Hafsun Fatımilerin desteğini alabilmek için Endülüs'te Fatımi propagandası yapmıştır. İbn Hafsun ve taraftarları güçlü orduların saldırıları ile yıpratılmaya çalışılmasına rağmen, onun isyanları ve insanları etrafında toplaması Endülüs Emevi iktidarını meşgul etmiştir. Emir Abdullah'ın Emirliği süresince pek çok kez İbn Hafsun ile karşı karşıya gelinmiş ancak bu orduların hiç biri onu ve faaliyetlerini ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Emir Abdullah bu girişimlerden net bir sonuç alamadan 912 yılında vefat etmiştir.²²⁴

²¹⁸ İBN HALDÛN, *El-İbar*, C.4, 132-140.

²¹⁹ NURETTİN Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 177.

²²⁰ İBN ABDİRABBİH, *El-Ikdü'l-Ferid*, C.4, s.510.

²²¹ HÂLİD ES-SÛFÎ, *Târîhu'l-'Arab fi'l-Endelüs*, s.262-280. Bkz; İBN İZARÎ, *El-Beyânü'l Mağrib*, C.2 s.192.

²²² İBN İZARÎ, *El-Beyânü'l Mağrib*, C.2, s.192.

²²³ İBN HAYYAN, *El-Müktebes*, C.5, s.87.

²²⁴ Emîn Tevfik et-Tîbî, *Dirâsât ve buhûş fi târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Trablus 1984, s. 120-150; Bkz; İBN İZARÎ, *El-Beyânü'l Mağrib*, C.2, s.175.

Emir Abdullah vefat etmiş ancak bu dönemde ” bitmeyen sevinç” lakabı verilen Sadun adında bir isyancı ve onun desteklediği İbn Mervan B. Cıllıkî'nin isyanları da Endülüs Emevi Devleti için yıpratıcı olmuştur. Endülüs Emevi Devleti tarihinde başa gelen hükümdarlardan Emir Muhammed (238-273/852-886), Emir Münzir (273-275/886-888) ve Emir Abdullah'ın (275-300/888-912) tahta çıktıkları devir “el-fîtnetü'l-kübra” olarak adlandırılır. Adı geçen bu Emirlerin dönemlerinin fitne ile dolu olmasında ülkenin dört bir yanında her sınıftan ve her topluluktan olan vatandaşların ayaklanmasının etkisi olmuştur. Ancak bu isyanların ne kadar tehlikeli olduğunu bilen Kurtuba hükümeti için daha tehlikeli olan ve yönetimin sert tedbirler almasını gerektiren isyan ise şüphesiz Ömer B. Hafsun'un isyanıdır. Emir Muhammed döneminde filizlenen bu fitne tohumu, dört emir dönemini de meşgul etmesine karşın III. Abdurrahman'ın tahta çıkmasıyla nihayet son bulmuştur.²²⁵

12. EMİR III. ABDURRAHMAN DÖNEMİ (912-961)

III. Abdurrahman'ın Künyesi Ebu El- Mütrif'tir.²²⁶ Lakabı ise El- Nasır-Lidinillah'dır.²²⁷ Abdullah B. Muhammed vefat edince yerine torunu Abdurrahman B. Muhammed geçmiştir. Onun hükümdarlığa getirilmesi başlangıçta çok uzak bir ihtimaldi. Hayatta olan amcalarının ve onların çocuklarının tahta geçişi daha mümkündü. Kendisinden yaşça büyüklerin olmasına rağmen varisliğine hiç kimse itiraz etmemiştir. III. Abdurrahman'ın hükümdar olmadan önce pek çok olaya şahit olmasının yanı sıra oldukça başarılı bir askeri geçmişi de bulunmaktadır. Askeri törenlerde ve bayramlarda Emir Abdullah'a vekâlet etmiştir. Emir Abdullah, III. Abdurrahman'ı kendisine çok yakın görmekteydi ve onun tahta çıkmasını çok istiyordu bu sebeple yüzüğünü III. Abdurrahman'a vermiştir.²²⁸

²²⁵ HAMEVÎ, Şihab El-din Yakut b. Abdulallah, *Mu'cem El-Buldân*, Darü'l-Sâdir, C. 4, s.116, Beyrut 1977.

²²⁶ MERAKAŞÎ, Muhammed B. Ali, *El- Mu'ceb fî Telhis Ahbaru'l- Mağrib*, Thk, Salahu'l-din Havvari, El- Muktebes El- Mısıryya, Beyrut -2006, s.57.

²²⁷ Jawad Dwaïma, (H.300/ M.912-1002) Yıllar Arası Endülüs'ün Karşılaştığı İç ve Dış Zorluklar, s.31.

²²⁸ İBN İZARÎ, *El- Beyanü'l Mağrib*, C.2, s.175.

III. Abdurrahman, 912 yılında Endülüs İktidarına geldiğinde ilk zamanlar Reygo bölgesinde bazı iç çatışmalar yaşanmıştır. III. Abdurrahman'ın hükümdarlığını Tuleytula'da kabul etmeyenler de bulunmaktaydı. Ülkenin her yanında isyanlar mevcutken onun dışındaki hiçbir hanedan mensubu bu kadar cesur davranmamıştır.²²⁹ III. Abdurrahman iktidara geldiğinde isyanları daha kısa sürede ortadan kaldırmak için, devlet mekanizmasında önemli görevlerde bulunan bazı devlet adamlarını ve din adamlarını İlbîre, İşbiliyye, Tuleytula, Karmûne şehirlerinde ki asilere göndermiştir. Nasihat yolu ile pek çok asiye devletin saflarına çekmeyi başarmıştır. Böylece isyancı gruplar ortadan kalkmasa da küçük parçalar halinde etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır.²³⁰

İtaatsizliği bırakıp devletin yanında saf tutanlar ise orduda hizmete alınmıştır. Buna örnek vermek gerekirse, El- Bira²³¹ Bölgesinde bulunan Şam askeri birliği Tuleytula'da ki isyanların bastırılmasında önemli bir katkı sağlamıştır²³². Emir Abdurrahman diğer yandan da isyan eden şehirlerin yakınlarında birer ordugâh oluşturmaya başlamıştır. Tuleytula yakınındaki Medinetü'l-Feth adındaki ordugâh, bu sebeple kurulmuştur.²³³ III. Abdurrahman tahta çıktığı sırada İbn Hafsun tecrübeli bir isyancı olmasına karşın oldukça yaşlanmıştı. III. Abdurrahman Onun en büyük destekçilerinden birisi olan Omar B. Eyyup'u yakalayarak esir etmiştir. Böylece Hafsun'un desteksiz kalması sağlanmıştır. Emir III. Abdurrahman, İbn Hafsun'a bağlılığını sürdüren 20'ye yakın isyancı ile birlikte işgal edilen 70 kaleyi ve 300 kadar da stratejik önem taşıyan burcu ele geçirmiştir.²³⁴ İbn Hafsun kaybettiği bu önemli yerleri geri alabilmek için el- Bira şehrine doğru yola çıkmıştır.²³⁵

²²⁹ ANAN, Hüseyin, *Devlet El-İslam fî Endelus*, C.2 s.38.

²³⁰ ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları*, s.91.

²³¹ EL-BİRA: Bu Şehir pek çok güzelliğe sahiptir. Şam Arap ordusu ve Mevali buraya yerleştirilmişti. Gözde bir kent olmasının yanı sıra başkente uzak olmasından dolayı burada isyanların görülmüş olması Kurtuba Hükümetini oldukça meşgul etmiştir. Bkz; HAMEVÎ, *Mu' cem El- Buldan* C. 4, s.116.

²³² EL-İBADİ, Ahmet Muhatr, *Fi Tarih El- Mağrib ve El- Endelus*, s.180.

²³³ ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları*, s.92-93.

²³⁴ İBN İZARİ, *El Beyanu'l- Mağrib*, C.2, s. 161; SALİM, El- Seyyid Abdülaziz, *Tarih El-muslimin ve Esarihim fî El-mağrib ve Endelus*, s.67. ÖZDEMİR, *Endülüs Müslümanları*, C.1, s.95.

²³⁵ İBN HAYYAN, El- Müktebes, C. 5. s.67.

III. Abdurrahman'ın orduları karşısında İbn Hafsun geri çekilmiştir. III. Abdurrahman Monte Leon Seferi olarak bilinen bu sefer ile başarıya ulaşmıştır. Ayrıca İbn Hafsun'a maddi manevi destek sağlayan doğudaki küçük gruplar ortadan kaldırılmıştır. Bir yıl sonra İbn Hafsun taraftarlarının bulunduğu İstece şehri de Emir Abdurrahman tarafından ele geçirilmiştir²³⁶. Emir Abdurrahman'ın orduları 914 yılında, Malagadan sonra Cezîretü'l-Hadrâ'ya kadar Akdeniz kıyısı hattında ne kadar bölge varsa yeniden itaat altına aldı. Bu kıyı hattında yapılan keşiflerde İbn Hafsun'a iase ve yardım sağlayabilmek için Mağrib'den yola çıkan gemilerde imha edilmiştir. İbn Hafsun Endülüs'ün güneyinde kalan sahillerini de kaybetmiştir. 915 yılında Endülüs'te büyük bir kıtlık ve veba salgını yaşanmış ve Kurtuba Hükümeti kıtlık ve salgının sebep olduğu ölümlerden dolayı İbn Hafsun isyanıyla ilgilenememiştir.²³⁷

İbn Hafsun 916 yılında Emirden barış istemiştir. Emir'in özel doktoru ve kendisinin de eski dostlarından olan Yahya B. İshak aracılığıyla Emir'e bir mektup göndermiştir. Yahya B. İshak III. Abdurrahman'ın huzuruna çıkarak ona mektubu taktim etti ve İbn Hafsun'un affedilmesini talep etmiştir. Yahya B. İshak, İbn Hafsun'un yakın çevresiyle irtibat sağladı ve her iki taraf arasında bir antlaşma hazırlandı. Antlaşmaya göre Hafsun, kendisine bağlı 162 kalenin yönetiminin kendisine bırakılmasını istemiş, Emir Abdurrahman ise ileri sürülen bu şartları kabul etmiştir. 917 yılında Hafsun'un ölümüyle birlikte, Endülüs Emevileri rahat bir nefes almıştır. Emir III. Abdurrahman, bu isyanın bastırılmasının ardından İşbiliye de meydana gelen isyan ile ilgilenmeye başlamıştır. Burada çıkan isyanların bazıları ise Benî Abde, Benî Haldun, Benî Haccac gibi ailelerce çıkarılmıştır. III. Abdurrahman'ın tahta yeni çıktığı sıralarda İşbiliye hâkimi İbrahim B. Haccac'ın ölmüş onun mirası ise oğulları arasında paylaşılmıştır.²³⁸

Özellikle büyük oğlu Abdurrahman B. İbrahim İşbiliye hâkimiyetini alıp yönetim ele geçirirken diğer oğlu Muhammed ise Karmûne şehrinin başına geçmiştir. Abdurrahman B. Haccac'ın ölümüyle İşbiliye halkı yine Beni Haccac ailesinden olan Ahmed B. Mesleme'nin İşbiliyye'nin yönetimini üstlenmesini istemiş ancak

²³⁶ HÂLİD ES-SÛFÎ, *Târîhu'l-'Arab fi'l-Endelüs*, s.285.

²³⁷ İBN İZARÎ, *El Beyanu'l- Mağrib*, C.2, s.164-165.

²³⁸ MERAKAŞÎ, *El- Mu'ceb fi Telhis Ahbaru'l- Mağrib*, s.58.

Muhammed bu fikre karşı çıkararak onlarla çatışmıştır.²³⁹ Muhammed yeteri kadar güçlü bir askeri kuvvete sahip değildi bu sebeple III. Abdurrahman ile temasa geçerek İşbiliyye'nin Ahmet B. Mesleme tarafından yönetilmesini istemediğini bildirmiş ve ondan yardım talep etmiştir.²⁴⁰ III. Abdurrahman ise derhal bir ordu hazırlayarak Muhammedin ihtiyacı olan askeri kuvveti göndermiştir. Ancak bir müddet sonra İşbiliye şehrinde meydana gelen olayları bastıran III. Abdurrahman İşbiliyye'yi kendi kontrolüne almıştır.²⁴¹

Muhammed İşbiliye şehrinin yönetimi konusunda kabileler ile defalarca çatışma yaşamıştır. Ancak Muhammed, III. Abdurrahman ile gerçekleşecek olan mücadeleyi göze alamamıştır. III. Abdurrahman, Muhammed'in kendisine itaat etmesi için adamlarını Karmûne şehrine gönderdi.²⁴² Muhammed bunu kabul edince III. Abdurrahman tarafından önemli vazifelere getirilmiştir. İşbiliye kenti devlet himayesine alındıktan hemen sonra Lakint şehrinde 924 yılında Ben-i Şeyh ailesinin isyanı çıktı²⁴³. Kısa bir müddet sonra bu isyan da bastırılmıştır.²⁴⁴

12.1. Emir Abdurrahman Dönemi'nde Endülüs'ün Sınır Bölgelerinde Meydana Gelen İsyan Hareketleri

III. Abdurrahman Tahta çıktığı dönemlerde, devlet isyanlar konusunda oldukça meşguldü. Ülke içi meselelerin yoğunluğu, sınır bölgelerinin orada yaşayan ailelerce ele geçirilmesine neden olmaktaydı. III. Abdurrahman bu duruma bilerek göz yummuştur. Zira merkezde ki isyanların bastırılmasından önce sınır bölgelerinde ki isyanların nasıl bir hal alacağı ve ailelerin kimlerle iş birliği yapacağı konusunda bir izlenim elde etmiştir. Suğur da yaşayan aileler genellikle sonradan Müslüman olmalarına rağmen Hristiyanlığın etkisinden de çıkamamış Muvelledunlar tarafından oluşmaktaydı. Muvelledunlar Arapların, kendilerini ikinci sınıf vatandaş olarak

²³⁹ MERAKAŞİ, *El- Mu'ceb fi Telhis Ahbaru'l- Mağrib*, s.58.

²⁴⁰ HÂLİD ES-SÜFÎ, *Târîhu'l- 'Arab fi'l-Endelüs*, s.286.

²⁴¹ MERAKAŞİ, *El- Mu'ceb fi Telhis Ahbaru'l- Mağrib*, s.58. Bkz; İBN HAYYAN, *El- Müktebes*, C.5, s.75.

²⁴² İBN HAYYAN, *El- Müktebes*, C.5. s.85.

²⁴³ Lakint: Doğu Akdeniz sahillerinde bulunan küçük bir şehirdi. Başkent Kurtuba ile 350 km lik bir mesafesi bulunmaktadır. Bkz; HAMEVÎ, *Mucem El- Buldan*, C. 4, s.21.

²⁴⁴ HAMEVÎ, *Mucem El- Buldan*, C. 4, s.21.

görmelerinden dolayı Endülüs Emevi yönetiminden ayrılarak bağımsız bir devlet kurma hedefindeydiler.²⁴⁵

Nüfus olarak sayıca fazla bir duruma sahip oldukları gibi savaş konusunda da arzuluydular. Onların bu arzusu bağımsız olma yolundaki en önemli silahlarını oluşturmaktadır. Ordu kurma konusunda da zorlanmamışlardır.²⁴⁶ Endülüs Emevileri'nin Hristiyan Krallıkları ile mücadelesinde Suğur da yaşayan ailelerin onlarla işbirliği yaptıkları görülmektedir. Ancak diğer taraftan işbirliği yaptıkları devletler ile araları açıldığında Kurtuba hükümetine maddi olarak iyi bir finans kaynağı da temin etmişlerdir. III. Abdurrahman ilk olarak Endülüs'ün aşağı sınır (Es Sağru'l Edna) bölgesine yönelmiştir. Bölge yaklaşık 40 yıl boyunca Suğur da yaşayan ailelerin himayesinde bulunmaktaydı. Burası Müvelledûn bir aileye mensup olan Beni Mervan Cilliki²⁴⁷ tarafından yönetilmekteydi.²⁴⁸

Ancak Cilliki ailesi Kurtuba hükümetinin yanında değil karşısında yer almıştır. Es- Sağru'l Edna bölgesi stratejik bir öneme sahipti. Bu sebeple Emir III. Abdurrahman uzun zamandan beri almayı hedeflediği bu bölge için 929 yılında ordularını hazırlayarak ve harekete geçmiştir. İlk olarak Batalyevs²⁴⁹ ardından da Bace²⁵⁰ şehrini ele geçirmiştir. III. Abdurrahman daha sonra Endülüs topraklarının orta kısımlarına yönelmiştir. Orta sınır bölgesinin en önemli kenti Tuleytuladır. Tuleytula halkı Kurtuba iktidarına karşı defalarca isyan etmiş ve devletin siyasi varlığına karşı gelmiştir. Tuleytula Kastilya Krallığına çok yakındı. Tuleytula da yaşayan aileler Kurtuba Hükümetinin Hristiyan krallıklarla mücadelesinde devleti desteksiz bırakmışlardır.²⁵¹

²⁴⁵ MÜ'NİS, Hüsain, *Fecir El-Endülüs*, Dar'ül Raşad, s.431.

²⁴⁶ ANAN, *Devlet El İslam*, C.2, s. 389.

²⁴⁷ Ben-i Mervan Cilliki, köken olarak Muvelledûndur. Çok eski zamanlardan beri Meride ve Batalyevs kentlerinde yaşamını sürdürmekteydi. Emir Muhammed Abdurrahman'ın hâkimiyeti süresince büyükbabası Mervan b. Yunus, Endülüs Hükümetine biat etmiştir. Mervan b. Yunus'un ardından gelenler onu tam aksine asice hareket etmişlerdir. Endülüs'ün Kuzeybatısında bulunan Cillikiye şehrinde yaşadıkları için onlara Cilikiler denilmiştir. Bkz; İBN HAYYAN, *El-Müktebes*, C.4, s. 15.

²⁴⁸ İBN HAYYAN, *El- Müktebes*, C.4. s.15.

²⁴⁹ Batalyevs: (Badajoz)Kurtuba'nın Batısında bulunmaktadır. Yine Kurtuba'nın batısında yer alan Âne nehrinin içinden geçtiği bilinmektedir. Meride kenti ile arasında bulunan mesafe 2kmdir. Bkz; Hamevi, *Mucem El- Buldan* C. 1. s.447.

²⁵⁰ Bace: Endülüs'ün en kadim kentlerinden birisi olmakla birlikte, müstahkem ve geniştir. Bugünkü Portekiz'in güneyinde yer almaktadır. Bkz. HİMYERÎ, *Tavd El-Miatar*, s.75.

²⁵¹ Anan, *Devlet El-İslam fi Endelus*, C.2, s.389.

III. Abdurrahman Suğur bölgelerinde yaşayıp devletin isyanlarla mücadelesi esnasında devletin yanında olmayan kabileleri cezalandırma yoluna gitmiştir. İlk faaliyetini Berberi asıllı Beni Zünun kabilesi üzerine yapmıştır. Emir III. Abdurrahman daha sonra 924 yılında Pamplone şehri 930 yılında ise Tuleytula'yı devlete bağlı bir bölge hale getirmiştir²⁵². III. Abdurrahman daha sonra Endülüs ülkesinin yukarı sınır bölgesindeki fitne faaliyetlerini sonlandırmak için harekete geçmiştir. Bu bölge Hıristiyan krallıklarına komşudur. III. Abdurrahman döneminde bu bölge Beni Tucibi ailesi tarafından yönetilmiştir. Ailenin en bilindik ismi ve lideri olan Muhammed B. Hişam El- Tucibi, Saragossa hâkimi olan Mütrif B. Münzir 'in yanı sıra, Liyûn Hıristiyan Krallığı ile işbirliği yapmıştır.²⁵³ Onlar, 935 yılında bu olaylar gerçekleşirken kendi içlerinde bir anlaşmaya yaptılar. Bu anlaşmaya göre, III. Abdurrahman Liyûn üzerine sefere çıktığı vakit onlar III. Abdurrahman ile değil Liyûn Krallığı ile işbirliği yapacakları gibi III. Ramiro'nun da hâkimiyetini tanıtacaklardır.²⁵⁴

III. Abdurrahman bunun üzerine harekete geçmiş Tucibi ailesinin bulunduğu bölgeyi abluka altına almıştır. Müstahkem bir kale olan Eyüp kalesini de kuşatmıştır. Tucibi ailesi ise Liyûn Krallığından yardım istemiştir. Liyûn kralı müttefiklerini kaybetmemek için onların istediği askeri kuvveti hazırlayarak göndermişse de III. Abdurrahman'ın şiddetli kuşatmaları neticesinde kuşatma kaldırılamamıştır.²⁵⁵ III. Abdurrahman Beni Tucibi ailesinin bertaraf edilmesinin ardından, Saragossa şehrine yönelmiş ve şehrin surlarının yıkımını istemiştir.²⁵⁶

12.2. Endülüs Emevi Emirliği'nin Hilafet Makamı ile Buluşması

III. Abdurrahman başa geçer geçmez isyanlar ile meşgul olmuş ve bu isyanları bastırmıştır²⁵⁷. Endülüs Emevi Devleti siyasi anlamda yükselişe geçerek altın çağını yaşarken büyük bir düşman olan ve Doğuda bulunan Abbasi Devleti

²⁵² Anan, *Devlet El-İslam fî Endelus*, C.2, s.400.

²⁵³ MÜ'NİS, Hüsain, *Mealim Tarih El-Mağrib ve El-Endelus*, Matbaa El-Müstakbel, Kahire-1980, s.313.

²⁵⁴ DWAİMA Jawad, (H.300/ M.912-1002) Yıllar Arası Endülüs'ün Karşılaştığı İç ve Dış Zorluklar, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep-2017, s.31.

²⁵⁵ İBN HAYYAN, El- Muktebes, C.5, s.399; Bkz; DWAİMA, Jawad (H.300/ M.912-1002) Yıllar Arası Endülüs'ün Karşılaştığı İç ve Dış Zorluklar, s.31.

²⁵⁶ El-HACİ, Abdulrahman Ali, *Endülüsiyet*, Daru'l El-irşad, Beyrut-1969, C.2, s.120.

²⁵⁷ SAMERAI, Halil Taha Abdulvahid Matlub, Natik, *Tarih El Arap ve Hadaratihim Fi El-Endelus* Daru'l Kitap Beyrut, s.157-158.

Halife El- Muktedir Billah zamanında devletin gücü gittikçe azalmaya başlamıştır. Bu durum Abbasi Devleti'nin elinde tuttuğu Halifelik makamını sembolik bir hale getirmiştir. Kendine dahi yetmeyen bu devletin gücü Bağdat ve çevresi ile sınırlı kalmaktaydı. Hatta bu makamın Türklere devredildiği kaynaklarda geçmektedir. Emir III. Abdurrahman, Abbasilerin elinde bulunan bu makamın haksızlık olduğunu düşünmekteydi, özellikle sık sık Türklerle ittifaka geçerek onlardan yardım alarak bu makamı korumaya çalışmaları konusunda bizzat Halifeliği ilan etmesinin doğru olduğuna inanmıştır.²⁵⁸ III. Abdurrahman, Halifeliğini ilan etmeden önce Endülüs için önem arz eden Kuzey Afrika topraklarında da siyasi anlamda bazı boşluklar söz konusuydu. Çünkü buradaki kabileler hem doğu hem de batı siyasetini etkileyen önemli bir rol üstlenmişti. Kuzey Afrika'daki karışıklıklardan faydalanan ve otorite boşluğu yaşayan kabileler üzerinde etkinlik kurmaya çalışan Fatımi Devleti, her daim Endülüs Emevileri aleyhine propaganda yapmışlardır.²⁵⁹

Fatımi hanedan mensupları bu coğrafyada yaşayan kabileler arasında kendi dini görüş ve mezheplerini yaymaya başlamış ve kendi Hilafetlerini kesinleştirmek istemişlerdir. Onların bu hızlı yayılışı ve etkileri Fatımilerin de 909 yılında Halifeliği ilan etmelerine neden oldu. III. Abdurrahman devletin başına geçtiğinde meydana gelen bu olayları çok iyi bir şekilde analiz etmişti. Abbasilerin durumunu da göz önünde bulundurarak, Şii Fatımiler ile mücadele etme yoluna gitti. Hilafeti Şii Fatımilerin değil, Emevi'lerin büyük mirasçısı Endülüslülerin hak ettiğini düşünmekteydi.²⁶⁰ Halife III. Abdurrahman, Emirlik sıfatının ülke dâhilin de ki isyancıların dahi kullanabilmesinden çok rahatsızdı. Bu sıfat yerli yersiz kullanılamazdı. Bu sebeple III. Abdurrahman el-Nasır, bundan böyle Halife olarak anılacaktı.²⁶¹

III. Abdurrahman tahta çıktıktan sonra, isyan ve kargaşa içinde kavrulan Endülüs ülkesinde sükûneti sağlamış ve ülkenin siyasi birliğini tek bir çatı altında toplamayı başarmıştır. Halifelik tabirini uzun yıllar Emirü'l- Müminin şeklinde kullanmıştır.²⁶² Halifelik tabirini 928 yılında bir ferman yayınlayarak kullanmıştır.

²⁵⁸ İBN ESİR, El- Kamil Fi El- Tarih, C.8 s.241.

²⁵⁹ SAMERAI, *Tarih El Arap ve Hadaratihim Fi El-Endelus*, s.157-158.

²⁶⁰ MÜ'NİS, Hüsein, *Mealim Tarih El-Mağrib ve El-Endelus*, s.317. Bkz; SAMERAI, *Tarih El Arap ve Hadaratihim Fi El-Endelus*, s.157-158.

²⁶¹ SAMERAI, *Tarih El Arap ve Hadaratihim Fi El-Endelus*, s.157-158.

²⁶² SAMERAI, *Tarih El Arap ve Hadaratihim Fi El-Endelus*, s.159.

928 yılında Kurtuba Camisi imamı Ahmed B. Baki'ye bir mektup yazarak Halifeliğini ilan ettiğini belirtmiştir. III. Abdurrahman, Cuma hutbelerinde, komşu devletlerle gerçekleştirdiği yazışmalarda, yine bununla birlikte valilere, göndermiş olduğu mektuplarında kullandığını görmekteyiz.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla; Bize gelen ve bizim gönderdiğimiz mektuplarda şahsımıza ithafen emirü'l- müminin sıfatı kullanılmaktadır. Sizden de hutbelerinizde ve insanlarla olan konuşmalarınızda kullanmanızı beklemekteyiz. Bizim dışımızda bu sıfatı kullananlar hakkımıza girmektedirler. Bu şey bize vaciptir ve eğer bırakırsak vacibi de bırakmış oluruz. Hatiplere emrediniz, sizin ve onların bana hitapları bu şekilde olsun. Allah'ın yardımı bizimle olur inşallah²⁶³.

12.3. III. Abdurrahman Dönemi'nde Dış Politika

Halife III. Abdurrahman, tahta çıkmadan önce ve tahta çıktıktan sonra, Endülüs ülkesi içindeki isyanlar ile mücadele etmiştir. Kuzeyde bulunan Hristiyan krallıklar Kurtuba hükümetine karşı isyancıları desteklemişlerdi. Özellikle Kuzeyde bulunan Hristiyan Krallıklar arasında gücünü arttıran ve Cillikiye Krallığı, Müslümanların yaşadığı bölgeleri terk etmelerine neden olmuş ve Hristiyanların yerleşmesine öncülük etmiştir. Diğer taraftan Liyûn Krallığı, Kastilya ve Navar Krallıkları da Kurtuba hükümeti aleyhine propaganda ve faaliyet içerisindeydi²⁶⁴. 913 yılında Liyûn Krallığı, kalabalık ordularla harekete geçmiş Müslümanların yaşadığı Yabra şehrine saldırmışlardır.²⁶⁵ Onların saldırılarına karşı koyulamamıştır. Pek çok kadın ve çocuk esir edilmiş, pek çok asker şehit edilmiştir. Müslüman halk kale ve surları tahkim etmeye başlamışlardır.²⁶⁶

Bu saldırılar 915 yılına dek devam etmiştir. Yabra şehrinin ardından Meride şehri de kuşatmalara maruz kalmıştır. 916 yılında III. Abdurrahman bölge halkının maruz kaldığı bu katliamlar karşısında güvendiği komutanı Ahmet B. Ebi Abde'yi göndererek Hristiyan Krallıklar ile mücadele etmiştir²⁶⁷. Şen İşbitin kalesini kuşatan Ahmet B. Ebi Abde ve askerleri Müslümanların dağınık savaşmasından dolayı şehit düşmüştür.²⁶⁸ Liyun Kralı, II. Ordono, Ahmet B. Ebi Abde'nin kesik başını

²⁶³ HIMYERİ, *Tavd El- Miatar*, s.60.

²⁶⁴ ANAN, *Devlet El-İslam fi Endelus* C.2, s.391.

²⁶⁵ HAMEVİ, *Mucem El- Buldan*, C. 5. s.424.

²⁶⁶ İBN HAYYAN, *El- Müktebes*, C. 5. s.95-96.

²⁶⁷ İBN HALDÛN, *El- İbar*, C. 4. s.141.

²⁶⁸ İBN İZARİ, *El- Beyânü'l Mağrib*, C.2, s.395.

sallandırmış ve III. Abdurrahman Hıristiyanları takibata uğratarak, Şen-İşbitin kalesinin yıktırılmasını istemiştir.²⁶⁹

III. Abdurrahman Hıristiyanlar ile giriştiği savaşlarda galip gelerek onları büyük bir hezime uğratmayı başarmıştır. III. Abdurrahman'ın ordusu ve Hıristiyanlar arasındaki savaşlar, üç ay kadar sürmüştür. 923 yılında Navar Krallığı, Bakira şehrine saldırdı ve pek çok kişi esir edilerek katledilmiştir. Bunun üzerine III. Abdurrahman Abdülhamit B. Besil'i Tatliye şehrine karargâh kurması amacıyla göndermiştir. Navar Krallığı ile gerçekleşen mücadelelerde Hıristiyanlar yenilgiye uğramıştır.²⁷⁰ Diğer taraftan III. Abdurrahman, Pamplone şehri üzerine harekete geçti ancak burada Navar- Liyûn Krallığı işbirliği görülmüş ve Pamplone savaşı olarak bilinen bu savaşta, III. Abdurrahman'ın ordusu galibiyet ile dönmüştür. III. Abdurrahman tüm iç meseleleri hallettikten sonra Abbasi Devleti'nin de içinde bulunduğu durumdan haberdar olmuş ve Endülüs'te 928 yılında Halifeliğini ilan etmiştir. Bu esnada Saragossa şehrinde hüküm süren Tucibi ailesi, Kurtuba hükümetinden bağımsız bir şekilde varlık göstermiştir.²⁷¹

934 yılında III. Abdurrahman, Saragossa hâkimi Muhammed Tucibi üzerine harekete geçti ancak Hıristiyan kuvvetleri ona yardım edince yaptıkları işbirliği ortaya çıkmıştır. Bu esnada Endülüs Emevileri'nin Navar Krallığı üzerine seferleri de devam ediyordu. Tucibiler üzerine yapılan seferler uzamıştı bu durum Navar seferleri içinde zaman kaybına neden olmaktaydı. Tucibiler üzerine gönderilen komutan Ahmet B. İshak görevden alınmış ve bu kişi III. Abdurrahman'a karşı isyan etmiştir. III. Abdurrahman, bu isyanı bastırmış ve Ahmet B. İshak öldürülmüştür.²⁷² Bu esnada Liyûn Krallığı taht kavgaları söz konusuydu. Liyûn Kralı Sancho III. Abdurrahman'ın desteği ile hükümdarlığını elde etmiştir. III. Abdurrahman ile yaptığı anlaşma neticesinde kendi himayesinde bulunan bazı kaleleri Müslümanlara bırakacağına söz vermişti ancak III. Abdurrahman vefat edince verdiği sözleri tutmamıştır. III. Abdurrahman'ın 49 yıllık hükümdarlığının ardından yerine oğlu

²⁶⁹ HAMEVİ, *Mucem El- Buldan*, C.5. s.392.

²⁷⁰ ANAN, *Devlet El-İslam fi Endelus*, C. 2. s.396-397-398.

²⁷¹ İBN HAYYAN, *El- Müktebes*, C.5. s.365.

²⁷² İBN ESİR *El- Kamil Fi El- Tarih* C.8 s.357. Bkz; ANAN, *Devlet El-İslam fi Endelus* C.2 s.409.

Emir II. Hakem El- Mustansır geçmiştir. II. Hakem'in yumuşak ve sakin şahsiyetini fırsat bilerek taahhüdünden vazgeçmiştir.²⁷³

13.HALİFE II. HAKEM MUSTANSIR DÖNEMİ (961-976)

II. Hakem, 9 Ocak 924 yılında dünyaya gelmiştir. Ebu El- Mütrif veya Ebu Âs ismiyle tanınmaktadır.²⁷⁴ III. Abdurrahman, II. Hakem henüz daha bir çocukken ona Mustansır Billah²⁷⁵ lakabını vermiştir. Tarihçiler onu şöyle anlatmıştır. Teni çok beyazdır, sesi kalındır, geniş ve yapılı bir vücudu vardır.²⁷⁶ Tarihçi İbn Haldun'un naklettiğine göre,

“Onun adı geçtiği zaman iyi ve güzel sözlerle anılırdı II. Hakem, adil ve dürüsttür. Babası III. Abdurrahman onu her zaman diğer çocuklarından ayrı tutmuştur El Nâsır, oğlu Hakem için her zaman hassas davranmış kendinden sonra yerine veliaht olacak kişinin o olmasını istemiştir”.²⁷⁷ Bu sebeple daha küçük bir çocukken onu veliaht tayin etmiştir.²⁷⁸

II. Hakem, babası ile pek çok sefere katılmış ordu konusunda bilgi sahibi olmuştur. Bunun yanı sıra devlet yönetimi ile ilgili de tecrübelidir.²⁷⁹ III. Abdurrahman Kurtuba dışına çıktığı zaman yerine saltanat naibi olarak, II. Hakem'i bırakmıştır. En önemli görevlerinin arasında Medinetüzzehrâ²⁸⁰ kentinin denetlenmesi bulunmaktadır.²⁸¹ 945 yılında önemli bir elçilik heyetini karşılayan II.

²⁷³ ANAN, *Devlet El-İslam fî Endelus*, C.2, s.485.

²⁷⁴ ZEHEBÎ, Muhammed B. Ahmed, *Tarihu'l İslâm*, Thk: Omer Tedmirî, Daru'l Kutubu'l Arabi, Kahire 1990, s.385.

²⁷⁵ Mustansır Billah: Allah'ın yardımıyla zafere ulaşan kişi anlamına gelmektedir Bkz; İBN İZARİ, *El- Beyânü'l Mağrib*, C.2, s.166.

²⁷⁶ HUMAYDÎ, Ebî Abdullâh Muhammad, *Cezvetü'l Muktebes fî Zikir Vulatu'l Endelus*, Daru'l Mısıryya, Kahire-1966, s.16.

²⁷⁷ DABÎ, Bûğya *El-Mültemis fî Tarih Rical Ehil El-Endülüs*, C.1, s.40.

²⁷⁸ ANAN, *Devlet El-İslam fî Endelus*, C.4, s.7. Bkz; İBN İZARİ, *El- Beyanu'l Mağrib*, C.2, s.180.

²⁷⁹ İBN HAYYAN, *El- Muktebes*, C.5, s.209.

²⁸⁰ Medinetüzzehrâ: Kurtuba'nın 8 km kuzeybatısında bulunmaktadır. 936 yılında inşa edilmiştir. Şerîf el-İdrîsî'ye göre üç kademe halinde inşa edilen şehrin üst kısmında III. Abdurrahman'ın sarayı, harem dairesi ve kale, orta kısmında bahçe ve yeşil alanlar, en alt kısmında ise Büyük Cami ile köle ve hizmetçilere mahsus evler bulunmaktadır. Doğu, batı ve güney tarafları kalelerle güçlendirilmiş çift bir surla çevrilmiş ve güvenliği sağlanmıştır. Bu kentin inşası II. Hakem döneminde ancak 976 yılında tamamlanabilmiştir. II. Hakem çok az bir müddet burada zaman geçirmiştir. Bkz; KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, BİRSEL, “*Medinetüzzehrâ*”, DİA, C.28, Ankara-2003.

²⁸¹ İBN İZARİ, *El- Beyânü'l Mağrib*, C.2, s.231.

Hakem Mustansır, çok büyük bir organizasyon oluşturmuş, özellikle gelenleri etkilemek için hatiplerin, şairlerin olduğu ihtişamlı bir gösteri hazırlatmıştır.²⁸²

Diğer taraftan II. Hakem Mustansır, babasından isyanların çözüme kavuştuğu bir devlet devralmış ve sözünü tutmayan Liyûn Kralı Sancho'ya karşı ona muhalefet eden kardeşi IV. Ordonno'yu desteklemiştir.²⁸³ IV. Ordonno, Halifeye bağlılığının devamlı olacağını göstermek amacıyla oğlunu Halife II. Hakem'in sarayında rehin olarak bırakmıştır.²⁸⁴ Kastilya, bağımsızlığını ilan etmiş olan Fernan Gonzales ile meşguldü. Fernan Gonzales de Endülüs orduları ile mücadele edecek kadar kuvvetli olmadığı için gerçekleşen savaşlarda başarısız olmuş ve yenilmiştir. II. Hakem İlk olarak Tuleytula da hazır beklettiği orduları ile birleşerek vakit kaybetmeden Kastilya üzerine yürüdü burada önemli kaleleri ele geçirmiştir.²⁸⁵ Halifenin Ordonno'yu desteklemesi, Liyûn Krallığına destek olan Navar ve Kastilya krallıklarına karşı sefer hazırlığına girişmesi Kral Sancho'nun taahhüdünü yerine getirmesini sağlamıştır.²⁸⁶ Sancho ise bir heyet toplayarak Halife II. Hakem ile görüşmek istemiştir. Ancak 966 yılında Kral Sancho zehirlenerek ölmüştür. Yerine çok küçük yaştaki oğlu III. Rodmir tahta çıkmıştır. Kuzeydeki dengeler ise hızla değişmeye başlamıştır. Çünkü Navar ve Kastilya Krallıklarında da Liyûn Krallığında olduğu gibi tahtın sahipleri değişiklik göstermiştir.²⁸⁷

Kastilya Kralı Fernan Gonzales'in ölümüyle yerine oğlu Gressa, Navar Kralının ölümüyle de yerine oğlu II. Sancho geçmişti. Endülüs Emevi Devleti esasında bölgenin hâkim gücünü elinde bulundurarak krallıkların ve kontlukların geleceklerini tayin etmekteydi. Kontlukların selameti açısından Endülüs Halifelerinin desteğini sağlamaları farz olmuştu. Endülüs Emevileri Mağrib ve Sicilya üzerine sefer düzenlemeyi planlıyorlardı ancak onların sefer harekâtı Doğu'da ki dengelerin değişimine neden olan Fatımi Devleti ile mücadele etmelerine neden olmuştur. Endülüs Emevileri ile Fatımi Devleti arasındaki çekişmeleri fırsat bilen Kastilya kontu Gressa Müslüman halkın yaşadığı bölgelere saldırılar gerçekleştirdi. II. Hakem ise güvendiği komutanlarından birisi olan Galib'e hazırlıklı olmasını ve bir ordu

²⁸² MERAKAŞI, *El- Muceb Fi telhis Ahbar El- Mağrib*, s. 55-56.

²⁸³ ANAN, *Devlet El-İslam fi Endelus*, C.2, s.485.

²⁸⁴ İBN HALDÛN, *El- İbar*, C.4, s.145.

²⁸⁵ İBN İZARİ, *El- Beyânü'l Mağrib*, C.2, s.236.

²⁸⁶ ÖZDEMİR, Mehmet " II. Hakem ", DİA, C.15, s.175.

²⁸⁷ ANAN, *Devlet El-İslam fi Endelus*, C.2, s.543.

hazırlamasını emretmiştir. Krallıkların ittifak kurarak muhasara ettiği Ğırmaç Kalesini kurtarmasını istemiştir.²⁸⁸

II. Hakem, babası III. Abdurrahman'dan iç meseleleri çözüme kavuşmuş bir devlet devralmıştır. Emir Hakem, Kuzey Hıristiyanlarının faaliyetlerinin önüne geçmek için pek çok sefere çıkmıştır. Diğer taraftan sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda da çeşitli çalışmalar yürütmüştür. O, Kitaplara çok değer vermiş, bilimin istenilen noktaya ulaşabilmesi için Şam, Bağdat ve diğer İslam merkezlerinde okutulan tüm bilimsel eserleri toplatmıştır. İbn İzari'nin naklettikleri doğrultusunda, 17 ye yakın Kütüphanenin kurulmasını emrettiği bilinmektedir²⁸⁹. Fakir çocukların eğitimden mahrum kalmaması için küçük eğitim noktaları kurdurarak eğitimin zenginlere has bir durum olmasının önüne geçmiştir.²⁹⁰

Halife II. Hakem uzun bir müddet erkek çocuğa sahip olamamıştı. İspanyol asıllı eşi Subh'tan ilk olarak Abdurrahman isimli bir çocuğu olmuş ancak bu çocuk çok yaşamamış ve vefat etmiştir.²⁹¹ Ardından ikinci oğlu II. Hişam dünyaya gelmiştir. Emir Hakem II. Hişam'ın eğitimi konusunda büyük ihtimam göstermiştir. Halife Hakem ölmeden önce güvendiği devlet adamları ile görüşerek onları huzuruna kabul etmiş oğlu Hişam için biat istemiştir. Bu olay üzerine 976 yılında II. Hişam'ın biat töreni gerçekleşmiş ve onun için hutbeler okunmuştur.²⁹²

14. HALİFE HİŞAM EL-MÜEYYED- BİLLAH DÖNEMİ (976-1009)

Halife II. Hakem Mustansır 976 yılında vefat etmiştir. Onun vefat haberini Cevzer ve Faik isimli saray hizmetlilerinden başkası bilmiyordu²⁹³. Halife II. Hakem'in veliaht olarak henüz küçük yaşta bulunan oğlu II. Hişam'ı bırakması bazı eleştirilere neden olmuştur. Halife Hakem buna mecbur kalmıştır. İbn Besam, Halifenin bu konuda duygusal davrandığını nakletmiştir Akli eren ve tecrübeli bir

²⁸⁸ İBN HAYYAN, *El-Müktebes*, C. 4, s. 218-219.

²⁸⁹ İBN İZARÎ, *El- Beyanu'l- Mağrib*, C.2, s.240.

²⁹⁰ İSA, Muhammad, *Tarih El- Ta'lim Fi İspanya, Daru'l Fikir El Arabi*, Kahire-1982, s.1-2.

²⁹¹ ANAN, *Devlet El-İslam fi Endelus* C.2, s.502.

²⁹² İBN İZARÎ, *El- Beyânü'l- Mağrib*, C.2, s.249.

²⁹³ ANAN, *Devlet El-İslam fi Endelus*, C.2, s.204-205.

kişinin yerine, çocuk yaştaki oğlunu getirmiştir. Ben-i Abbas sultanları böyle bir yola başvurdıkları zamanlarda onları kınardı, zira bu Allah'ın emridir, demiştir.²⁹⁴

Ancak Hacib Cafer, bunun tam tersini düşünmekteydi. Zira o şöyle demiştir: Eğer Saltanat II. Hişam 'da olur ise Dünya elimde olur, yok II. Hakem'in kardeşi Muğira'nın eline geçerse, Dünya başımıza yıkılır sözleriyle Hişam'ın tahta çıkışını desteklemiştir.²⁹⁵ Hacib Cafer gibi isimler, makamlarını kaybetmemek için böyle bir yol izlemişlerdir. Onların esas aldıkları devletin daha iyi yönetilmesi değildir. Bu yüzden diğer devlet adamları ile bir araya gelerek tahtta hak talep edebilecek Muğira'nın²⁹⁶ bir an evvel ortadan kaldırılmasına ve II. Hişam için bir tehlike arz etmemesine önem gösterdiler.²⁹⁷ Halife Hakem oğlu Hişam'a El- Müeyyed Billah lakabını vermiştir.²⁹⁸

İbn Hazm, onun şahsi özellikleri hakkında şöyle nakletmiştir. “Kararsız bir kişiliği vardı, ne emreder ne yasak koyardı”.²⁹⁹ Emir II. Hakem, Hişam'ın yetişmesi konusunda pek çok âlim görevlendirildiği gibi bizzat Muhammed Ebi âmir³⁰⁰ (El-

²⁹⁴ İBN BESAM, Abi, Hasen Ali, *El- Zahira Fi Mehasin Ahlu'l- Cezira*, Thk: Abbas İhsan, Daru'l Sekafe, Beyrut-1997, C.1, s.40.

²⁹⁵ SELİM, El- Seyyid Abdülaziz, *Tarih El- Müslimîn ve Esarahüm fi El- Mağrib ve Endelüs*, Daru'l Maarif, s.323-324. Kahire. Bkz EL-İBADÎ. Ahmad Muhtar, *Fi Tarih El-Mağrib ve El-Endelus*, Daru'l Hürriyet, Bağdat-1977, s.238.

²⁹⁶ Hacib Cafer, Muğira'nın ortadan kaldırılması için bir suikast planı hazırlamıştır. Suikastın gerçekleşmesi için görev alan kişi ise Muhammed Ebi Amir'dir. Muğira'nın evi kuşatılmış ancak hazırlıksız yakalanmıştır. Her ne kadar itaat ettiğini, kendisine güvenmeleri gerektiğini, söylese de²⁹⁶ Hacib Cafer ikna olmamış ve onun ortadan kaldırılmasını emretmiştir. Muğira'nın öldürülmüş olmasının, halk nazarında tepki nedeni olmaması için, onun intihar ettiği konusunda bir haber yaymışlardır. Cevzer ve Faik sarayda gerçekleşen her olaydan haberdar olup pek çok kirli meselenin de içinde yer almıştır. Bu ölüm olayının ardından kendilerine bir zarar gelmesinden korktukları için Hacib Cafer'e karşı itaatkâr olmuşlardır. Hacib Cafer onların tehlikeli olduğunu biliyordu fakat Halifenin şahsi işleri ile meşgul olduklarından dolayı bir müddet onların sebep olduğu meselelere karışmamıştır. Bkz; İBN İZARÎ, *El- Beyânü'l- Mağrib*, C.2, s.239.

²⁹⁷ İBADÎ, *fi*, *Tarih El- Mağrib* s.239-240.

²⁹⁸ El- Müeyyed Billah: Allah tarafından korunan manasına gelmektedir. Bkz; İBN İZARÎ, *El- Beyânü'l- Mağrib*, C.2, s.253.

²⁹⁹ İBN HAZM, Abu Muhammed Ali B. Ahmed, *Cemharatu'l- Ânsab*, Daru'l- Kutub El- Alemiyye, Beyrut, 1983, C.1 s.100.

³⁰⁰ İslam Kaynaklarında el- Mansur, Hristiyan Kaynaklarında ise, Almanzor olarak tanınmaktadır. Tam adı Ebu Âmir B. Abdullah B. Amir Muhammed B. Velid. B. Yezid B. Abdülmelik B. Amir El-Muafiridir. Soyu aslen Yemenli Himyeri ailesine dayanmaktadır. Ailenin en büyüklerinden olan büyükbabası Tarık B. Ziyad ile birlikte Endülüs'e ilk giriş yapanlardandır. Tuş bölgesinin verildiği bu aile uzun zamanlar burada yaşamıştır. Yemen kökenli bu aile, ulema bir aileden gelmektedir. Çok küçük yaşta gittiği Kurtuba da kuvvetli bir ilim gördü. İBN KUTİYA'dan ders aldığı bilinir. 967 yılında Endülüs Emevi II. Hakem'in oğlu Abdurrahman'ın mal varlığını kontrol etmekle görevliydi. Bu sırada Hükümdarın İspanyol asıllı eşi Subh ile tanıştı. Subh sayesinde darphanenin ve tüm mali sisteminde başına getirilmiştir. 972 yılında, Endülüs'ün iç ve dış güvenliğinden o sorumlu oldu. Mağrib'te Fatimiler ile olan mücadeleler esnasında, görevli olarak Mağrife teftiş için gitti Berberiler ile yakın temaslar kurmuştur. HALDUN, *El- İber*, C.4, s.318.

Mansur) 970 yılında bu görevin başında yer almıştır. II. Hişam'ın annesi Subh, sarayda oldukça nüfuzlu birisiydi. Devlet adamları Subh'un nüfuzundan faydalanmak maksadıyla yarışmışlardır. Ancak İbn Ebi Amir el- Mansur Subh'un gözüne girmeyi başarmıştır.³⁰¹ Hacib Cafer ile EL- Mansur arasında ciddi bir çekişme yaşanmıştır. Hacib Cafer'in varlığından rahatsızlık duyan Mansur onun ortadan kaldırılması gerektiğini düşünmekteydi.³⁰² Ancak faaliyetlerini açıktan değil gizli gerçekleştirmiştir. İlk olarak sarayda büyük nüfuz elde eden ve Hacib Cafer'i destekleyen Sakalibeleri görevlerinden uzaklaştırmış hatta Endülüs'ten dahi kovdurmuştur.³⁰³

Diğer taraftan Mansur Hristiyan Krallıklara karşı yapılan savaşlarda cesurca yer almış ancak Hacib Cafer ise makamını kaybetmemek için savaşa katılmamıştır. Bu durum Mansur hakkındaki fikirlerin değişmesine neden olmuştur Hacib Cafer, bu dönemde baş vezir, el- Mansur'da Subh'un desteği ile vezir tayin edilmiştir. Fatımi akınları ile meşgul olan Kurtuba hükümeti kuzeyde ki Hristiyan Krallıkların, saldırı odağı haline gelmiştir. 977 yılında El- Mansur'un görev aldığı akınlarda Hristiyanların saldırıları bir müddet durmuştur.³⁰⁴

El- Mansur'un bitmeyen hırsları ve II. Hişam'ın sarayda sadece sembolik bir makama sahip olması İktidarın paylaşılmasına neden olmuştur. İktidardan pay isteyen bir başka bir kişi ise Endülüs Emevi orduları komutanı Galibdir. II. Hişam tahta yeni çıktığı sıralarda Galib Endülüs için her daim sadakatle çalışmış bir komutandı bu sebeple özellikle Suğur bölgelerinde ki zaferlerinin ardından Hacib olmayı ümit ediyordu. Ancak Cafer'in Haciblik makamında oluşu onu incitmişti.³⁰⁵ Bu sebeple Mansur'un Hacib Cafer ile olan mücadelesinde Mansur'u desteklemiştir. Halife II. Hişam Hacib Cafer'i onu görevden alarak yerine Mansur'u görevlendirmiştir. Ancak bu durumlar karşısında Hacib Cafer, oğlu Osman ile Galib'in kızı Esmâ'nın nişanlanması için Galib ile görüşmüştür. Mansur bunu öğrendiği zaman aralarında oluşacak akrabalık bağlarının oluşmaması için Hacib Cafer hakkında pek çok şey bildirdi ve Galib'in kızı ile kendisinin evlenmek

³⁰¹ ANAN, *Devlet El-İslam fi Endelus*, C.2, s.502-503.

³⁰² İBN SAİD, Abdullah, *El- Mağrib fi Hüli El- Mağrib*, C.1, s. 200.

³⁰³ SELİM, El- Seyyid Abdülaziz, *Tarih El- Müslimîn ve Esarahüm fi El- Mağrib ve Endelüs*, Daru'l Maarif, s.328. Kahire-1962. Bkz; İBN İZARİ, *El- Beyanu'l Mağrib*, C.2, s.264.

³⁰⁴ ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanlar Siyasi Tarih*, s. 146.

³⁰⁵ İBN HAZM, *Cemharatu'l- Ânsab*, C.1, s.104.

istediğini bildirmiştir.³⁰⁶ 978 yılında, Mansur ile Galib'in kızının nikâh akitleri gerçekleşti, Galib'in kızı Esmâ şatafatlı bir tören ile Kurtuba' ya getirilmiştir.³⁰⁷ Hacib Cafer'i de aradan çıkarmıştır.³⁰⁸ Aynı zamanda Halife II. Hişam'ın da isteği ile Hacib Cafer'in mallarına el konuldu. Şahsına yaptırdığı sarayları da devlet tarafından el konulmuştur.³⁰⁹

14.1. Halife Hişam Ve El- Mansur'un İktidar Ortaklığı El- Mansur'un Yönetimi Ele Geçirmesi

El Mansur'un hızlı yükselişi komutan Galib'in dikkatini çekmiştir. El- Mansur, bu yükselişe engel olunmaması için komutan Galib'in kızı ile evlenerek onunla yakın akrabalık bağları kurmuştur. Onun başarıları baş vezirliğe kadar gidince II. Hişam'ı tamamen kontrol altına alması gerekmektedir. Bu sebeple II. Hişam için konforlu bir ortam sağlamış, Medinetüzzehrâ'da vaktinin tamamını eğlence ile geçirmesini sağladı.³¹⁰ Bu esnada el- Mansur, kuvvetli yeni bir ordu oluşturmuştur. Bu ordu içerisinde Berberilerin de yer almasını sağlamıştır. Halife III. Abdurrahman döneminde kurulan Sakalibelerin oluşturduğu askeri birlikleri zayıflatmıştır. Diğer yandan Arapların başını çektiği kabilecilik sisteminin esas alındığı birlikler yeni oluşan askeri birlikler içerisinde eritilmiştir. Bu dönemde, Emevi saltanatının maruz kaldığı ve Amiri soyunun Emevi saltanatını yok etme çabaları karşısında Endülüs'ün kıymetli fakihleri bu durumdan oldukça rahatsız olmuşlardır. II. Hişam'ın bu derece, devlet işlerinden soyutlanmış olmasını da kabul edemedikleri için Mansur'un ortadan kaldırılması için çabalamışlardır³¹¹.

Endülüs Emevi saltanatını ele geçirmek ve kendi saltanatını kurmak isteyen El- Mansur'un, kayınpederi olan ve Endülüs Emevi saltanatına büyük hizmetlerde bulunan komutan Galib'i de karşısına almıştır. Onun bu icraatları karşısında, muhalefet ile ortak bir safta yer alan Galib netice itibariyle el- Mansur ile savaşmak zorunda kalmıştır. Galib atına binip Mansur'a doğru sürdüğünde süratten dolayı atından düşmüş ve hayatını kaybetmiştir. Galib'i destekleyenlerden birkaç kişi gelerek onun ölüm haberini vermişlerdir. Ancak Mansur başlangıçta inanmamış,

³⁰⁶ İBN İZARİ, *El- Beyanu'l Mağrib*, C.2, s.267.

³⁰⁷ ANAN, *Devlet El-İslam fi Endelus*, C.2, s.529.

³⁰⁸ SALİM, El- Seyyid Abdülaziz, *Tarih El- Müslimin ve Esarahüm fi El- Mağrib ve Endelüs*, s.329-330.

³⁰⁹ İBN SAİD, *El-Mağrib*, C.1, s. 200-201.

³¹⁰ İBN ESİR, *El Kamil Fi't Tarih*, C. 7, s.83.

³¹¹ ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, s.148.

Galib'in yüzüğü ve kesik başı önüne gelince inanmıştır. Mansur 981 yılında Hristiyan Krallıklar ile mücadeleye tutuşmuş, zaferle dönerek ilk kez El- Mansur Billah sıfatını kullanmıştır. Hatta hutbe okutup kendi adına para bastırıldığı da bilinmektedir.³¹² Cuma hutbelerinde Halife'nin adının yanı sıra kendi adının da okutulmasını sağlamıştır.³¹³

Kendi egemenliğini kurmadan önce Hristiyan Krallıklar ile mücadele yoluna gitmiştir. Makkari'ye göre; Hristiyan Krallar ile gerçekleştirdiği mücadele sayısının 60 tan fazla olduğu düşünülmektedir, İbn'ül Esir, onu seferlerini 52 olarak kaydetmektedir.³¹⁴ 985 yılında gerçekleşen seferler sonrasında, el- Mansur Hristiyan Krallıklara büyük bir korku salmıştır. Öyle yerleri ele geçirmeye muvaffak oldu ki, her ele geçirilen yere bir bayrak diktirmiş ve kimse bu bayrağı indirme konusunda, cesaret dahi edememiştir. Onun amacı, toprak kazanmak değil düşmanı yıpratmaktır. Sadece Hristiyan Krallıklar değil aynı zamanda Mağrib coğrafyasında beliren Fatımi tehlikesi de devlet için büyük bir sorun teşkil etmiştir. El- Mansur akıllı bir yöneticiydi bu sebeple, Mağrib üzerinde yürüttüğü siyasetini tıpkı kendinden önce ki yöneticiler gibi özenle sürdürmüştür. Fatımi tehdidine karşı Emevilere biat eden Berberi kabileleri maddi manevi desteklemiştir. Mansur'un yönetimi boyunca, Endülüs Emevileri hiçbir sorun ve sıkıntı ile karşılaşmamıştır.³¹⁵

Mansur çok güçlü bir kişilik yapısına sahiptir. Kendinin güçlendiği her dönemde kendisinin desteklediği ve yetişmesine imkan verdiği kişilerin devlet kademesinde yer almasını sağlamıştır.³¹⁶ Böylece zaman içerisinde kendi devrinin başlaması için büyük adımlar atmış oluyordu.³¹⁷ Mansur Halife Hişam'ın saraydan dahi çıkmasına müsaade etmemiştir. Mansur saray içerisinde olan biten her şeye vakıftı.³¹⁸ Hişam'ın Halifeliği ise sembolik olarak kalmıştır. Adı sadece para üzerine basılırken, bir de hutbelerde okunmuştur.³¹⁹ Ayrıca Hişam'ın annesi Subh, aslında

³¹² İBN HATÎB, Muhammad B. Abdullah B. Said El- Ğirnatî, Âlamu'l Alâm, Thk: Muhammad Hasan, Daru'l Kitan El-İlmiyye, Beyrut, C.2, s.64-65.

³¹³ ÖZDEMİR, Mehmet, ' ' Mansur, İbn Ebi Amîr ' ' , DİA, C.18, s.6-7.

³¹⁴ İBN ESİR, *El Kamil Fi't Tarih*, C.7, s.83. Bkz: ÖZDEMİR Mehmet, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, s.148.

³¹⁵ İBN BESAM, *El- Zahira*, C.1, s.52.

³¹⁶ İMAMÜDDİN, S. M., *Endülüs Siyasi Tarihi*, (. Terc: Yusuf Hazar), Ankara-1990, s.226.

³¹⁷ ANAN, Muhammed, *Teracim İslamiyye Şerkiyye ve Endülüsiyye*, Mektebatu'l-Hancı, Kahire-1970, s.209.

³¹⁸ İBN İZARİ, *El- Beyânü'l Mağrib*, C.2, s.278.

³¹⁹ İBN HALDÜN, *El- İber*, C.4, s.319-320.

Mansur'u destekleyerek ne kadar büyük bir hata yaptığını anlamış ancak iktidarı Mansur'dan geri alması gerektiğine inanmıştır. Ancak Mansur iktidarın ortağıydı bu sebeple ufakta olsa bazı girişimlerde bulunmaya başlamıştır. İlk olarak Fas'ta Endülüs Emevi Saltanatını destekleyen, Ziri B. Atiyye ile temasa geçerek bu yapılanların karşılıksız kalmaması ve Hişam'ın içinde bulunduğu durumdan kurtulmasını sağlamalarını istemiştir. Bunun için gereken parayı ödemiştir.³²⁰

Devleti yöneten tek adam olma sıfatını elde eden Mansur, oğlu Abdülmelik'i vazifelendirmiş ve durum hakkında bir rapor hazırlamasını emretmiştir. Subh'un Mansur'dan gizli harcamalar yaptığı, bu harcamaların Mansur'a karşı ittifak maksadıyla kullanıldığı, hatta miktar ile alakalı olarak da milyonlarca dinar olduğu saptanmıştır. Ancak Subh'un göstermiş olduğu tüm direnişler ne yazık ki Mansur karşısında boş bir çabadan ibaretti. Subh düzeltemediği durumlar karşısında sessiz kalmayı tercih etmiştir³²¹. Mansur'un bu girişimleri, Endülüs Emevi saltanatının 978-1009 yılları arasında ki varlığını tehdit ve yok etmekteydi. Bu dönemde Amirler saltanatının varlığından söz etmek daha doğru olacaktır. Yönetimde oğlu Abdülmelik'e görev vermiş olması artık Amirler döneminin başladığının en büyük kanıtı olmuştur.³²² Mansur, İslamiyet'in ritüellerinden birisi olan Cihat anlayışına çok saygı duyuyordu ve cihat ederken ölmek istiyordu savaşa gittiği zaman kefenini de yanına alırdı.³²³ Hristiyanlarla mücadele ettiği Kastilya savaşı sırasında ise hayatını kaybetmiştir.³²⁴

³²⁰ İBN BESAM, *El- Zahira*, C.1, s.52-53.

³²¹ İBN BESAM, *El- Zahira*, C.1, s.53-54.

³²² EL-İBADÎ, *fi Tarih El- Mağrib*, s. 240-241.

³²³ ANAN, *Devlet El-İslam fi Endelus*, C.2, s.567.

³²⁴ İBN İZARÎ, *El- Beyânü'l Mağrib*, C.2, s.301.

II. BÖLÜM

10. YÜZYILA KADAR ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİ VE FATİMİ DEVLETİ İLİŞKİLERİ

1. KUZEY AFRİKA (MAĞRİB) COĞRAFYASI VE SİYASİ DURUM

İslam tarihçileri ve coğrafyacıları Afrika kıtasını kuzey Afrika, Orta Afrika ve Güney Afrika olarak ayırmışlardır. Ayrıca bu ayırım ile ilgili olarak tam bir görüş birliği oluşturmamışlardır. Ancak bu coğrafyanın kapsadığı alanlar için çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Tanca şehrinde başlayan sınır Atlas Okyanusunu takip eden kıyılar ile birlikte devam ederken, bölgenin güneyini işaret eden Sudan Çölüne kadar ulaşmış kabul edilir ve coğrafi olarak bu şekilde tarif edilir. Buna istinaden bir takım İslam tarihçileri ve araştırmacıları, coğrafi sınırın Mısırdan başlayıp Berka³²⁵’ya ve Atlas okyanusuna kadar ulaşmış olmasından söz etmektedir, yine diğer farklı bir görüşe göre ise Mısır’ın batısındaki Berka’dan başlamakta olan sınır ve Endülüs’ü de içine alan kısımları oluşturmaktadır.³²⁶

Bu coğrafya Akdeniz dünyası için çok önemlidir. Mağrib kelime tabiri ile Hz. Ali ve Muaviye’nin karşılıklı mücadeleleri esnasında İslam âleminin batı kısımlarını kast etmek için kullanılmıştır. Mağrib için Mağribü’l- Aksa (Marekeş) Mağribü’l- Evsat (Cezayir Tunus) Mağribü’l –Edna olarak tanımlamak mümkündür. Fas bölgesinde dağlar oldukça yüksektir. Bölge sulaktır. Suyun fazla oluşu araziye verimli hale getirmiş, üretim konusunda çeşitliliği arttırmıştır. En önemli özelliği ise bir kıyı ülkesi olması sebebiyle stratejik bir önem arz etmektedir³²⁷.

³²⁵ Berka: Bu şehir oldukça gelişmiş ve büyük bir şehir olma özelliğine sahiptir. Mısıra bitişik olan eyalet bu şehre aittir. Büyük zenginliğe ve çok sayıda ticaret ile uğraşan kişileri barındırmaktadır. Şehrin ticari öneminden dolayı muhafaza amaçlı çok sayıda askerde bulunmaktadır. Bkz; V. Minorsky, Çevr: Abdullah Duman- Murat Ağarı, Hudûdü’l – Alem Mine’l Meşrik ile’l Mağrib, İstanbul-2008, s.114.

³²⁶ İBN HALDÛN, El-İbar ve Divan El-Mübtade ve El-Haber, Beyrut, 1979, s.325. ÇELİK Ahmet, *Eş'ari Kalam'ın Mağrib'teki Merkezlerinden Tilimsan*, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ÖS- I: 1-14, 2015, s.3-6.

³²⁷ ERİNÇ, Sırrı, “Fas- Fiziki ve Beşeri Coğrafya” DİA, C.12,s.185. Bkz; CERAN, İsmail “ Fas Tarihi”TTK, Ankara-2012, s.2.

Kuzey Afrika tarihsel ve kültürel manada çok eski bir kültüre sahiptir. M.Ö. 846-146'da Kartacalılar olarak tarihe geçen Fenikeliler Afrika topraklarına hâkim olmuşlardır. Fas'ta Sela, Tunus'ta Kartaca ve Tanca olmak üzere çeşitli ticaret merkezleri kurmuşlardır. Kuzey Afrika, Sicilya adası ve Avrupa'ya geçiş için stratejik bir önem arz ediyordu. Hannibal'ın M.Ö. 146 yılında Romalılar ile yaptığı savaş neticesinde Kartaca, Romalılar tarafından yok edilmiştir. Ayrıca Kuzey Afrika (Mağrib) 439 yılına kadar Romalılar tarafından idare edilmiştir.³²⁸ Romalıların hâkimiyet tesis etmeleri ile birlikte yerli Berberiler arasında Hristiyanlık kısa sürede yayılmıştır. Bazı Berberiler üzerinde hâkimiyet tesis edilmiş olsa da Berberiler genellikle dağlık kesimde yaşadıkları için tam bir otorite sağlanamamıştır.³²⁹ Kuzey Afrika topraklarında Berberi asıllı Masmude Senhace ve Zenâte adlı üç büyük kabile bulunmaktadır. Senhace ve Zenate kabileleri Mağrib'in Kuzey kesimlerine Romalıların idaresi döneminde yerleşmişlerdir.³³⁰

Kuzey Afrika topraklarında İslamiyet'in yayılması ise Amr B. As'ın 641 de Mısır'ı fethetmesiyle başlamıştır³³¹. Hz. Osman döneminde Berberilere karşı mücadeleler şiddetlenmiştir. Amr B. As halife tarafından görevinden alınmış ve Mısır valiliği görevine Abdullah B. Sa'd B. Ebu Serh getirilmiştir.³³² Abdullah'ın seferleri sonucunda Zenate kabilesine mensup Berberiler İslam'a girmeye razı olmuşlardı. Bölge Hz. Ali ve Muaviye arasındaki savaşlar sebebiyle otorite boşluğu yaşamış ve elden çıkmıştır.³³³ Şam Emevi Devleti iktidarını kuvvetlendirdiğinde Kuzey Afrika üzerine yeniden sefer planları yapmıştır. Ukbe B. Nafi, Masmude ve Lemtune kabilelerini itaat altına almış ve 683 yılında Kuzey Afrika'nın İslamlaşma süreci başlamıştır.³³⁴ Diğer taraftan Berberi liderlerinden Kuseyle B. Lemzem Bizans kuvvetleri ile işbirliği yapıyordu. Ukbe B. Nafi hayatını kaybetmiş Kuseyle'nin başlattığı bu berberi hareketi ise ancak 688 yılında son bulmuştur. Ancak bu kez de Kahine adı verilen Berberi bir kadın İsyancıları etrafında toplamayı başarmıştır. 696

³²⁸ DEMİRCİOĞLU, Halil, *Roma Tarihi*, Ankara-1998, s.211-269.

³²⁹ ÇELİK, Aydın, *Fatımi Devleti Tarihi* (909- 1171), s.7.

³³⁰ ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, TDV Yay, Ankara-2016, s.37,

³³¹ ÇAĞATAY, Neşet, *İslam Tarihi*, s. 302- 305- Ankara-1993.

³³² FAYDA, Mustafa, "Abdullah B. Sa'd B. Ebu Serh", *DİA*, Ankara-1988, C.1 s.130-131.

³³³ CERAN, İsmail "Fas Tarihi", *TTK*, Ankara-2012, s.31.

³³⁴ ÇELİK, Ahmet, *Eş'arî Kelam'ın Mağrib'teki Merkezlerinden* Tilimsan, s.3-6, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ÖS- I: 1-14, 2015, s.3-6.

da Hassan B. Numan el-Gassani'nin seferleri sonucunda Kâhine de yenilgiye uğramıştır.³³⁵

Emeviler yeniden Kuzey Afrika'nın tartışmasız en kudretli gücü olmuştur. Kuzey Afrika'nın fethinde önemli bir diğer komutan ise Musa B. Nusayr'dır. O 708 yılında bölgeye vali olarak atanmış ardından onun emrindeki kuvvetli komutanlar Endülüs'e kadar fethetmişlerdir. Diğer taraftan hem Şam Emevi Devletinin hem de Abbasi Devleti'nin Kuzey Afrika'nın (Mağrib) yönetimi için gönderdikleri yöneticiler halka zulmetmekteydi. Bu iki devletin valilik vazifesi ile gönderdiği Yöneticilerin halk üzerindeki muamelesi zaman içerisinde Harici fikirler benimseyen Kabilelerin isyan etmesine neden olmuştur. Arapların Asabiyyet politikalarından rahatsızlık duyan Berberilerin ayrılıkçı hareketleri, İslam dinine karşı gerçekleşen bir durum değildir.³³⁶

Onlar önce Şam Emevi Devletinin daha sonra da Abbasilerin yönetiminden çıkmak istemişlerdir. İdrisi devletinin kuruluşuna kadar sürecektir olan bu durum Berberilerin kendi bölgelerinde mahalli birer varlık gösterdiğinin en önemli kanıtını teşkil etmektedir³³⁷. Diğer taraftan doğu da ise Abbasilerin yükselen bir güç olması özellikle Halife Cafer el- Mansur döneminde, Kuzey Afrika (Mağrib) bölgesi Harici mezhebinin odak noktası haline gelmiştir. Haricilerin isyanları Abbasi iktidarının otorite kaybetmesine neden olmuştur. Başta Kayravan kenti olmak üzere yağma ve tahrip söz konusuydu. Sürekli isyanların meydana gelmesi sonucunda, 800'lü yıllarda Arap ve Berberi unsurların yönettiği dışta Abbasiler gibi büyük devletlere bağlı ancak fiilde bağımsız davranan pek çok devlet ortaya çıkmıştır. Bu devletler Midrariler, Rüstemiler, İdrisiler ve Ağlebilerdir³³⁸. Bu devletler hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse;

1.1. Midrariler(772-909)

³³⁵ HASAN, İbrahim, *Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, (terc:İsmail Yiğit ve dğr.) İstanbul-1985-1986, C.1. s.335.

³³⁶ İBN ABDÜLHAKEM, *Futuh 'u- Mısır ve Ahbarûha*, s.183-185.

³³⁷ APAK, Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul-2012, C.3, s.155-156.

³³⁸ TAKKÛŞ, M. Süheyl, *Tarihû'l- Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrıkıyye ve Mısır ve Biladi's- Şam*, Beyrut-2001, s.19.

Midrariler, Sufriyye Haricileri tarafından Mağrib'in güneyinde İsa B. Yezid tarafından Sicilmase'de kurulmuştur.³³⁹ Abbasilere bağlı gibi görünse de yarı bağımsız hareket eden Midrariler, Sufriyye mezhebine mensup Çölde yaşayan Miknase kabilesinin katılımı ile bağımsız bir varlık oluşturdular. Miknase kabilesinin lideri olan Ebu'l-Kasım Semkû B. Vasul,772 yılında İsa B. Yezid'i öldürttü. Ardından başta Berberiler olmak üzere kendi adına biat almıştır. Bu hanedan, Fatımiler onları ortadan kaldırıncaya kadar hâkimiyetini sürdürmüştür. Midrariler 790-791 de hâkim oldukları araziye genişlettiler. Batı'ya doğru yayılma gösterdiler. Sicilmase kenti çölün tam ortasında bulunmasına karşın Midrariler ciddi bir kurumsallaşma göstermişlerdir. Kanallar açarak mera konumundaki yerlerden faydalanmak suretiyle tarım arazisine çevirmişlerdir. Onların bu imar faaliyetleri ile ekonomi ve ticaret gelişmiştir. Sicilmase pazar ve ticaret için çok uygun bir hale getirilmiştir.³⁴⁰ Sicilmase de Fatımi davası ve Şii akideyi yaymak için Ubeydullah el-Mehdi ve oğlu Kaim, burada faaliyetlerini sürdürmeye başlamış ancak Midrari hükümdarı II. El-Yesa B. Midrar, onları tutuklatmıştır. Bu devlet Ebu Abdullah el-Dai'nin Ubeydullah el-Mehdi ve oğlu Kaim'i kurtarmasına dek ayakta kalmıştır. Devlet 909 yılında yıkılmıştır.³⁴¹

1.2. Rüstemiler(777-909)

Kuzey Afrika'da Abbasilerin mezhepsel ve siyasi anlamda otoritelerini kaybetmeye başladıkları dönemde ortaya çıkan başka bir devlet ise, Rüstemilerdir. İbaziyye Haricileri tarafından Orta Mağrib'te kurulmuştur. Orta Mağrib esasında Abbasi merkezine uzaktı, burada yaşayan Berberi halkları onların idare sistemlerine başkaldırmaktaydı. Gönderilen valileri ise kabul etmiyorlardı. Bu sebeple Rüstemiler yerleşim birimi olarak burayı tercih etmişlerdir³⁴². İbaziyye Hariciliğinin yayılmasında büyük etkisi olan Ebu'l Hattab, Trablus'a üç günlük mesafede bulunan Cebel'ü Nefuse'yi kendisine merkez edinmiştir. Onun öğretileri Hevvare, Levate, Nefuse kabileleri tarafından benimsenmiştir. 758 yılında Kayravan üzerine harekete geçen Ebu'l Hattab, dava arkadaşı olan Fars asıllı Abdurrahman B. Rüstem'i Kayravan kadısı olarak vazifelendirdi. Ancak Abbasiler Ebu'l Hattab'ın

³³⁹ ET-TALİBİ, Muhammed, ed- Devletü'l- Ağlebiyye, s.61.

³⁴⁰ İBN ABDÜLHAKEM, Futuh'u- Mısır ve Ahbarûha, s.183-184.

³⁴¹ TAKKÛŞ, M. Süheyl, Tarihû'l- Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrikıyye ve Mısır ve Biladi's- Şam, s. 21.

³⁴² TAKKÛŞ, M. Süheyl, Tarihû'l- Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrikıyye ve Mısır ve Biladi's- Şam, s. 62.

faaliyetlerinden rahatsızdı. Abbasi Halifesi Ebu Cafer el- Mansur 761 yılında Afrika üzerine göndermek suretiyle büyük bir ordu hazırlatmıştır. Meydana gelen savaşta Ebu'l Hattab öldürülmüştür. Onun yerini ise, Abdurrahman B. Rüstem aldı. Abdurrahman B. Rüstem, Tahert kentini merkez edinmiştir. Fars asıllı olduğu için onun oluşturduğu yönetim sistemi Fars idare sistemine çok benzemektedir.³⁴³ Abdurrahman B. Rüstem,784 yılında vefat etmiş yerine Abdülvehhab B. Abdurrahman geçti. Ancak bu dönemde İbaziyye kolu kendi içinde ayrılığa düşmüş Tahert ve Nefuse kolu olmak ikiye ayrılmıştır. Abdülvehhab B. Abdurrahman'ı destekleyenlere el-Vehhabi denildi. 823 yılında Eflah B. Abdülvehhab'ın döneminde Rüstemiler en parlak dönemini yaşadılar. 909 yılında ise bu devlet Fatımiler tarafından ele geçirilinceye kadar varlığını sürdürmüştür.³⁴⁴

1.3. İdrisiler(789-985)

Kuzey Afrika'da hüküm süren ve Abbasi otorite ve iktidarına karşı koyarak bağımsızlığını oluşturan diğer bir devlet ise İdrisilerdir. Abbasi halifesi Musa el-Hadi döneminde Medine'de meydana gelen Fah vakası³⁴⁵ olarak bilinen bir olay gerçekleşmiş ve Şii halk ayaklanmıştır.³⁴⁶ Abbasi kıyımından kaçarak Tanca şehrine gelen İdris B. Abdullah Berberi halkın desteğini almış ve İdrisiler devletini kurmuştur. Başkenti Fas olan bu devlet Şiilerin kurmuş olduğu ilk devlettir. Ancak kaçmayı başarsa da Abbasiler onun izini sürmüşler ve onu zehirlemişlerdir.³⁴⁷ Bu

³⁴³ SELİM, Abdülaziz, C.2. s.474-480. Bkz; El-İBADÎ, *Fi't-Tarihi'l- Abbasi ve'l Fatımi*, Beyrut, s.62.

³⁴⁴ İBN HALDUN, Mukaddime, (Terc:Z. K. Ugan), C.1 s.497, MEB yay.İstanbul-1990 C.1, s.498-499.

³⁴⁵ Fah Vakası: ³⁴⁵ Fah Vakası: Fah bölgesi Mekke'ye oldukça yakın bir vadidir. 786 yılında Hz. Hasan'ın torunlarından Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali b. Hasan, Abbasilerin baskı ve zulümleri karşısında Medine'de isyan etmiştir. Ebu Abdullah Hüseyin hac vazifesini yerine getirmek ve yaşadığı haksızlığı duyurmak amacıyla Mekke'ye hareket etmiştir. Abbasi Halifesi Hadi ise bu durumu önceden haber alarak onun yakalanmasını emretmiştir. Fah adı verilen bölgede her iki taraf arasında savaş gerçekleşmiş ve Ebu Abdullah Hüseyin ve taraftarları öldürülmüştür. Bu olaydan sağ kurtulmayı başaran İdris B. Abdullah B. Hasan Mağrib'teki İdrisiler hanedanının en eski ferdidir. Şiiler Fah Vakasını Kerbela Vakasından sonra en önemli olay olarak görürler ve yas tutarlar. Fah şehitleri için mersiyeleler okurlar. Bkz; HURGRONJE- Snouck, vd, " Fah", İA, MEB, İstanbul-1940-1988, C.4, s.445,

³⁴⁶ RAZÛK, Muhammed, " İdris I", DİA, C.21, Ankara-2000, s.480.

³⁴⁷ İBN HALDUN, Mukaddime, C.1 s.497.

esnada oğlu II. İdris henüz çok küçüktü. İdris B. Abdullah'ın en yakını olan Raşid, II. İdris'in büyüyene kadar her şeyini üstlenmiştir.³⁴⁸

Şii düşünceye hâkim olan bu devlet Haricilerle pek çok savaşa girişmiş ve kazanmıştır. II. İdris döneminde Uzak Mağrib coğrafyası göç almaya başlamıştır. Bu göçlerin büyük çoğunluğunu ise Endülüs ve Afrika kökenli unsurlar oluşturmuştur. Endülüs'ten gelen Arap halka iyi davranılmış ve onları memnun edecek politikalar yürütülmüştür. Özellikle Endülüs Emevi Emirlerinin aleyhine faaliyet sürdüren devlet adamlarını himaye altına almışlardır. Ancak daha sonraları II. İdris ülkeyi oğulları arasında paylaştırmış ve devletin otoritesi sarsılmaya başlamıştır. 828 yılındaki ölümü ile birlikte, yerine oğlu Muhammed tahta çıkmıştır³⁴⁹. Kardeşleri ile tahta kavgalarına tutuşan Muhammed diğer taraftan da, Hariciler ile mücadele etmiştir. Bu mücadeleler 904 yılına kadar sürmüştür.³⁵⁰ İdrisi Devleti Harici isyanları sebebiyle yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.³⁵¹ 912 yılında Fatımi Halifesi Ubeydullah Mehdi, Tahert bölgesini ele geçirirken³⁵² İdrisiler daha sonra ikiye ayrılmış Fatimilere karşı zaman zaman Endülüs Emevilerini desteklemişlerdir. İdrisi hükümdarı IV. Yahya'nın son dönemlerinde Fatımi komutan Mesale B. Habbus'un İdrisi topraklarını ele geçirmesine kadar da devlet varlığını sürdürmüştür.³⁵³ Nitekim burası ileride tekrar anlatılacaktır.

1.4. Ağlebiler(808-909)

Ağlebiler de görünürde Abbasi Devleti'ne bağlı ancak gerçekte bağımsız hareket eden bir devlettir. Ağlebiler diğer devletlerden farklıydı. Diğer devletler Abbasîlere karşı itaatsiz davranırken Ağlebiler karşılaştıkları isyanlarda her daim onlardan yardım ve destek almışlardır³⁵⁴. Ağlebiler Devleti, Abbasi Halifesi Harun Reşid tarafından Afrika'ya vali olarak gönderilen İbrahim B. Ağleb tarafından kurulmuştur. O, 827 yılında Esed B. Furat komutasında 100 gemilik bir filo

³⁴⁸ SELİM, Abdülaziz, C.II. s.474-480 Bkz; ÖZTUNA, Yılmaz, *İslam Devletleri Tarihi*, Ankara-1996, C.1 s. 209.

³⁴⁹ RAZÛK, Muhammed, "İdris II", DİA, C.21, s.483.

³⁵⁰ BULUT, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara-2016, s.170.

³⁵¹ EL-SİLEVİ, *el-İstiksa*, C.1. s.29.

³⁵² BULUT, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 170.

³⁵³ İBN İZARÎ, *El-Beyânü'l Mağrib*, s.6. Bkz, TAKKÛŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l- Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrıkıyye ve Mısır ve Biladi's- Şam*, s. 27.

³⁵⁴ ÇELİK, Aydın, *Fatımi Devleti Tarihi (909- 1171)*, s.18.

göndererek Sicilya'nın fethedilmesi için harekete geçmiştir³⁵⁵. Sicilya Adası'nın önemli kentleri ele geçirilmiştir³⁵⁶. Esed B. Furat'ın Saragossa kentini işgal etmesi ve büyük bir ganimetle dönmüş olması Ağlebiler'e önemli bir itibar sağlamıştır.³⁵⁷

Ağlebi Hükümdarı II. İbrahim döneminde ise devlet içinde bazı isyanlar görülmüştür. Özellikle 893 yılında "dirhem ayaklanması" adı verilen bu isyan çok geniş çaplı idi. Esnaf ve halk Ağlebi sarayına doğru harekete geçmiştir.³⁵⁸ II. İbrahim bu isyanlar karşısında ciddi tedbirler aldı ve halkın öfkesi daha da arttı. İdareye karşı gerçekleşen bu isyan devletin hazinesini yıpratmış ve Ağlebiler bir daha eski güçlerine ulaşamamışlardır. 893 yılında Fatımi Daisi Ebu Abdullah Eş-Şii, Ağlebi topraklarında yaşayan ancak Şii görüşü benimseyen Kütame kabilesi ile irtibata geçmiş ve Kütame bölgesine yerleşmiştir. Diğer yandan Ağlebiler iç meseleler ile meşgul iken diğer taraftan da hiç gerekmediği halde Sicilya seferine çıkmışlardır. Fatimiler Ağlebiler' in bu durumundan istifade ederek Kütame kabilesi ile işbirliği yaparak 902 yılında bölgede ki önemli kaleleri 908-909 yılında ise Rakkade kentini ele geçirmişlerdir.³⁵⁹

2. ŞİA İSMAILİK İNANCI VE FATİMİ EGEMENLİĞİNİN KURULMASI

2.1. Şia İsmailik İnancı

Desteklemek, peşinden gitmek, gibi çeşitli anlamlar ifade eden "Şia", İmametın kıyamete kadar onun soyundan kalacağını and içmiş toplulukların ortak adıdır.³⁶⁰ Fatimiler Şia düşüncesinin İsmaili koluna mensuptur. Bu düşüncenin resmi savunuculuğunu ve misyonerliğini üstlenmişlerdir. İslam Dünyasında beklendiğinden daha uzun süre etkin olan İsmailiye inancı, ismini³⁶¹ 765 yılında vefat etmiş olan Şii inancının altıncı imamı Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmail'den almaktadır. Böylece

³⁵⁵ EL-BEKİRÎ, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, C.1, 485.

EL-İBADÎ, *Fi't-Tarîhi'l- Abbasi ve'l Fatımi*, s.336;

EL- MERRAKUŞÎ, *el- Beyanu'l- Mağrib fi Ahbari'l- Endelüs ve'l Mağrib* (neşr: Levi Provençal-G.S. Colm), Leiden 1948, C.1, 102-103.

³⁵⁶ EL-İBADÎ, *Fi't-Tarîhi'l- Abbasi ve'l Fatımi*, s.336.

³⁵⁷ İŞİLTAN, Fikret " Sicilya" ,İA, MEB, İstanbul-1988, C.10, s.591.

³⁵⁸ İBN İZARÎ, *Beyanu'l Mağrib Fi Ahbar Endelus Ve'l Mağrib* s.120-121.

³⁵⁹ ÇELİK, Aydın, *Fatımi Devleti Tarihi* (909- 1171), s.18.

³⁶⁰ İBN HALDUN, "*Mukaddime*" , (çev. Z.kadiri Ugan), İstanbul-1990, s.495-496. Bkz; ÖZ, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, İstanbul-2011, s.61.

³⁶¹ İsimlendirme konusunda pek çok farklılık bulunmaktadır. Bkz. AVNÎ, İlhan, "*Batıniye*", DİA, İstanbul-1992, C.5 s.191.

İsmaililer, İsnâaşeriyye mezhebinden ayrılmış oldukları gibi yeni bir mezhebinde ortaya çıkmasına neden olmuşlardır.³⁶²

Şiiliği ve onun bir kolu olan İsmaililiği iyi değerlendirmek gerekir. Özellikle Şam Emevileri ve sonrasında Abbasiler döneminde eziyetlere maruz kalan Ali oğulları, bazı gizli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetler daha sonrasında isyana dönüşmüştür. Gizli ve ihtilalci bir hareket olarak ortaya çıkan İsmaililiğin doğuşunda ekonomik zorlukların, eski kültürlerin ve iktidar çekişmelerinin büyük bir rolü bulunmaktadır. İsmaili hareket içerisinde yer alanlar genellikle yeni fethedilen bölgelerde bulunan Zerdüşt, Hristiyan ve Yahudi kültürlerine sahip kişilerdir. İsmaili teşekkülün üyeleri genellikle bu kadim gnostik mirasları İslam dairesi çerçevesinde siyasi ve mezhebi görüşlerine hizmet etmek amacıyla kullanmaya çalışmışlardır. Örneğin İsmaili hareketin teşekkülünde etkin bir rol oynayan Ebu'l Hattab, Yeni Eflatuncu Felsefe'den ve Hermesçilik'den etkilenenlerdi. Bu görüşün fazlaca taraftar bulmasının sadece siyasi değil ekonomik nedenleri de bulunmaktadır. Bunun en önemli sebebi Abbasi ve Emevi iktidarlarının kendilerine hizmet ettiğini düşündükleri yandaşlarına bariz bir şekilde yapmış oldukları kayırmacalardır.³⁶³

Ancak tıpkı diğer düşünceler gibi zaman içerisinde Şia'nın kendi içerisinde çözünmüştür. Abbasilerin zulüm ve baskılarından bunalan İsmaili düşüncenin propagandacıları (Dai) başta Bahreyn ve Kufe olmak üzere Kuzey Afrika gibi pek çok yere giderek mezhebin yayılması hususunda çalışmalar yapmışlardır. 901 yılında Mağrib gibi merkezi yönetimlerden uzakta bulunan yerlere giden Dailer pek çok devlet kurmuştur. Bunlara örnek vermek gerekirse, Ebu Said El- Cennabi ve oğlu Bahreyn'de Karmati Devletini kurmuştur. Yine bununla birlikte On birinci imam olan Ubeydullah oğlu Kaim ile birlikte Sicilmase'ye gelerek, 909 yılında burada Fatımi Devletini kurmuştur. Fatımi Devletinin temellerinin atılmasıyla birlikte İsmaili düşüncede bazı değişiklikler yaşanmıştır. Başlangıçta yedi imam inancı kabul görürken Fatımilerin başa geçmesiyle bu anlayış değişmiş, yedi den fazla imam olduğu kabul ettirilmiştir. Mehdi inancının yerini "Kaim İmam" anlayışı

³⁶² İBN HALDUN, "Mukaddime", C.1, s.507-508, ÖZ, Mustafa, Muhammed, eş-şek'a, "İsmailiyye" DİA, C.23, s.128, EBU ZEHRİ, *Mezhepler Tarihi*, s.64-67,

³⁶³ BULUT, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 307.

almıştır. Fatımi Devletinin başına geçen her hanedan üyesi Kaim İmam olarak nitelendirilmiştir.³⁶⁴

2.2.Fatımi Egemenliğinin Kurulması Davet ve Devlet

Fatımi Devleti, Kuzey Afrika'da Tunus'ta kurulmuş ancak daha sonra devlet merkezinin Kahire'ye taşındığı Fas, Cezayir, Libya, Malta, Sicilya, Sardinya, Korsika, Tunus, Mısır, Filistin, Lübnan, Ürdün ve Suriye'de egemen olan bir devlettir. Fatımiler Devleti teokratik temellere dayandırılarak kurulmuştur ve Şii düşünceye sahiptir. Şii inancında İsmailiye koluna mensuptur.

Kufe pazarından sorumlu bir muhtesib ve din dersi öğreten bir öğretmen olan, Ebu Abdullah el- Hüseyin B. Ahmet eş-Şii Güney Irak'ta İsmaili olmuştur. 892 yılında Mekke'de hac vazifesini yerine getirirken Kütame hacılarıyla tanışarak onlarla birlikte Mağrib'e gitmiştir.³⁶⁵ Daha sonra onların sempatisini kazanmıştır.³⁶⁶ 893 yılından itibaren, bugünkü Doğu Cezayir'de Kütame Berberileri arasında İsmaili bir Dai olarak faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır. Kütameli'ler Dailer ile görüşmeden önce onları yöneten valileri kabul etmiyorlardı. İbn Haldun'a göre Kütame kabilesinin sayısının kalabalık olmasından dolayı Abbasiler onların üzerine sefer düzenlememişlerdir.³⁶⁷ Bu esnada Mağrib'de etkinlik kurmaya çalışan Ağlebiler de faaliyet sürdürmekteydi. Ancak onların dağlık bölgelerde etkinlik kuramayışı Fatımi davetinin başarısını arttırmıştır.³⁶⁸ Ebu Abdullah, daha sonra Tazrut'u bir merkez haline getirdi. Burası neredeyse tam on yıl boyunca davetin ana merkezi olmuştur. O, aynı zamanda Kütame kabilesinden düzenli bir askeri birlik oluşturmayı da başarmıştır. Kadı Numan bu durumu şöyle nakletmektedir.

“Ebu Abdullah, Kütame kabilesini yedi bölüğe ayırarak bu bölüklerin başına da kendi içlerinden birisini seçerek komutan tayin etti. Komutanların yanı sıra bir Dai tayin etti. İmamların adına, Meşâyih adı verilen bu kişiler, Müminlerin mal

³⁶⁴ ÖZ, Mustafa'' *İsmailiye Mezhebi''*, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İstanbul- 1993, s.610-611; Bkz; Farhad Daftari, *Muhalif İslam 'ın 1400 yılı, İsmaililer ve Kuram*, (Çev. Ercüment Özkaya), Ankara-2001, s.169-170.

³⁶⁵ KADÎ NUMÂN, *Risale İftitah El-Dave*, Thk, Vidad El-Kadî, Daru'l-Kutub, Beyrut, 1970, s.10; Bkz; İBN ESİR, *El-Kâmil fi El- tarih*, C.8, s.30,

³⁶⁶ İBN İZARİ, *El- Beyânü'l Mağrib*, C.1. s.168.

³⁶⁷ İBN HALDÛN, *El- İber*, C. 4. s.148.

³⁶⁸ DAFTARİ, Farhad, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, (çev: Ahmet Fethi), İstanbul-2017, s.206.

*varlıklarını ve Allah'ın ganimet nasip ettiği her şeyi ellerinde tutuyorlardı. Ancak onlar bu mallara el süremezdi ta ki el- Mehdi gelinceye kadar''.*³⁶⁹

Fas ve civarındaki tüm şehirleri ve kabileleri kendi hâkimiyeti altına almış ve Şii İslami hareket Mağrib'de taraftar bulmaya başlamıştı. Zira Arapların asabiyet politikalarından rahatsızlık duyan Berberilerin, Hariciler ile çok fazla ortak noktası bulunmaktaydı. Ebu Abdullah Dai'nin bu faaliyetleri Kuzey Afrika'nın neredeyse tek bir el tarafından yönetilmesine neden olmuştur. Ebu Abdullah el- Dai, faaliyetlerini sürdürürken, Sünni Ağlebiler'in bölgeden çıkarılması konusunda seferlere girişmiştir. 903 -904 yılında, yapılan iki savaşta da Ağlebiler yenik düşmüştür. Mile, Tubne, Bilizme ve önemli olan pek çok Kuzey Afrika şehri ele geçirilmiştir.³⁷⁰ 909 yılında Kastilya'ya kadar uzanan savaşlar en sonunda Ağlebiler'in başkenti olan Kayravan'ı tehdit etmiştir. Ağlebiler'in başında bulunan Ziyadetullah B. El- Ağleb Ağlebiler'in başkenti olan Rakkade şehrini terk etmiştir.³⁷¹

Abdullah el- Dai, Kütame ordusunun başında Sicilmase üzerine sefere çıkmıştır. Yoluna devam ederken 777 yılından beri varlık gösteren Tahertli İbazi Harici Rüstemi Devletini de ortadan kaldırmıştır. Tahert topraklarının fethedilmesinin en önemli nedeni ise Şii propagandalarından dolayı tutuklu bulunan İmam Mehdi'yi³⁷² kurtarmak amacıyla bir savaşa tutuşacağından bölgeyi daha güvenli bir hale getirmektir.³⁷³ 909 yılında Sicilmase kentine ulaşan Ebu Abdullah El- Dai, vali el-Yes'a B. Midrar'a elçi göndererek Mehdi'nin teslim edilmesini istemiş ancak el-Yes'a B. Midrar elçileri katletmiştir. Bunun üzerine Ebu Abdullah, şehre zorla girmiş ve Mehdi ile oğlunu kurtarmıştır.³⁷⁴

³⁶⁹ KADÎ NUMÂN, *Risale İftah El- Dave*, s.11

³⁷⁰ DAFTARİ, Farhad, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s. 20, Bkz; İBNÜ'L HATİB, *Âlamu'l Alâm*, C.3, s. 521. İBN İZARİ, *El- Beyânü'l Mağrib*, C. 1, s.138.

³⁷¹ KADÎ NUMÂN, *İftah*, s.201.

³⁷² Ubeydullah Mehdi Fatımilerin ilk halifesidir. 873 yılında İsmaililer' in Karargâh olarak kullanmış oldukları Selemiye şehrinde doğmuştur. Babası bir İsmailiye propagandisti idi, oğlunu da aynı kültür ve zihniyetle yetiştirdi. Henüz 17 yaşındayken Fatımilerin kurulması konusunda propaganda yapması için Yemen şehrine gönderdi. Rüstem, Yemame, Bahreyn, Mısır ve Mağrib'e adamlar göndermek suretiyle yayılmayı başlatmıştır. Tüccar kılığına girerek kılık değiştiren Ubeydullah Abbasilere yakalanmadan Tunus'a girmeyi başarmışsa da Sicilmase şehrinde yakalandı ve tutuklanarak esir edildi. 909 yılında Ebu Abdullah El- Dai'nin onu kurtarmasıyla Ubeydullah Mehdi'nin Halifeliği kutlamalar ile ilan edilmiş oldu. Ubeydullah el- Mehdi 910 yılında Rakkade şehrinde Hükümdar ilan edildi. Bkz; YILMAZ, Hasan, *Fatımiler ve Fatımi Halifeleri*, Elips Yayınları Ankara-2016, s.39.

³⁷³ İBN İZARİ, *El- Beyânü'l Mağrib*, C.1, s.209.

³⁷⁴ DWAİMA, Jawad (H.300/ M.912-1002) Yıllar Arası Endülüs'ün Karşılaştığı İç ve Dış Zorluklar, s.131.

Mehdi 910 yılında Ebu Abdullah El- Dai'nin çabalarının ardından büyük bir tören eşliğinde Rakkade kentine gelerek, burada Halifeliğini ilan etmiştir. Daha sonra, Kuzey Afrika'daki tüm camilerde kendi adına hutbe okutmuştur. Ayrıca hutbelerde Hz. Muhammed'e (S A.V) salavat getirilmesini Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e yine onların soylarından gelen imamlara dualar edilmesini emretmiştir. Diğer taraftan Mehdi Halifeliğinin ilk yılında çeşitli yaptırımlar uygulamıştır. Fatımi Devleti'nin teşekkülünü sağlayan Dailer'in Fatımi Devleti üzerindeki politikaları, beklentileri istedikleri yönde olmamıştır. Devlet yönetiminde alınan sert tedbirler anlaşmazlıklara ve çözümlere neden olmuştur.³⁷⁵

Dailerin ilk amacı başlangıçta Abbasi iktidarını ortadan kaldırmaktı. Ancak Fatımi Devleti'nin kurulmuş olması Dailer'in ortaya koyduğu tüm literatürün değişmesine neden olmuştur. Çünkü bu ideallerin değişiminde ki en önemli neden devletin temel bir yapı taşı üzerine oturtulmaya çalışılmasıdır.³⁷⁶ Mehdi'nin tahtta yer bulmasının ardından Fatımi Sarayı'nda çeşitli olaylar meydana gelmiştir. Abdullah El- Dai devletin gelişmesi ve ilerlemesi için bazı fikirler öne sürmüştür. Ancak pek çok konuda fikirlerinin sınırlandırılması onu rahatsız etmiştir. Ayrıca Abdullah el- Dai, onun kardeşi olan Ebu'l Abbas ve Kütame kabilesinin bilindik simaları eski güç ve yetkilerine yeniden kavuşmak istemişlerdir.³⁷⁷ Diğer taraftan El-Mehdi de Fatımilerin oluşumunda büyük bir katkı sağlamış olan El- Dai'nin Kütame Berberileri üzerindeki etkisinden hatta onları kendisine karşı kışkırtılabileceğinden çekinmekteydi. Eğer böyle bir durum gerçekleşirse Mehdi tüm itibarını yitirecek bir duruma gelebilirdi. O yüzden Mehdi daha erken davranarak Kütame kabilesinin önde gelen isimlerinin yanı sıra El- Dai'yi ve kardeşi Ebu'l Abbas'ı bir ziyafete çağırarak suretiyle sarayına davet etmiştir. Onlar, bu davete iştirak etmek üzere geçtikleri güzergâhta El- Dai'nin en yakınlarından birisi olan Uruba isimli bir şahsın bıçak darbeleri ile öldürülmüştür.³⁷⁸

Uruba bu emri Mehdi'den almıştır. Bu olay üzerine Kütame mensupları isyan ederek tepki göstermişlerdir. Kütameli'ler kendi kabilelerinden olan bir çocuğu

³⁷⁵ TAMİR, Arif, *Ubeydullah El- Mehdi*, s.131. Beyrut-1990, s.131.

³⁷⁶ DAFTARİ, Fa

rhad, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s. 222.

³⁷⁷ İBN ESİR, *El- Kâmil Fi El- Târih*, C.8 s.47.

³⁷⁸ DAFTARİ, Farhad, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s. 226-227.

Mehdi ilan etmiştir. Bu olayın üzerine, Ubeydullah oğlu Ebu'l Kasım komutasında bir orduyu Kütamelilerin üzerine göndermiştir.³⁷⁹

Kütamelilerin isyanları bastırıldıktan hemen sonra Ubeydullah Mehdi Trablusgarp'ta baş gösteren isyanlar ile meşgul olmaya başlamıştır. 912 yılında Fatımiler için tehdit olan bu isyanın bastırılması maksadıyla oğlu Ebu'l Kasım'ı göndermiştir. Trablusgarp ahalisi eman dileyerek kuşatmanın kaldırılmasını istemişlerdir. Ebu'l Kasım Trablusgarp ahalisinin 300.000 dinar ödemesi karşılığında onların canını bağışlamış, ayrıca Trablusgarp isyanının temelini oluşturan isyancıların teslimini de istemiştir. Bu isyancıları Rakkade şehrine götürerek onları teşhir etmek suretiyle, öldürmüştür. Fatımiler Kuzey Afrika'da sadece Kabileler ile değil aynı zamanda Maliki ekolü ve Berberilerin baskın bir şekilde benimsemiş olduğu Haricilik ile de mücadele etmişlerdir. Erken Fatımiler Kuzey Afrika'da kök salmak için Kütame, Zenate ve Senhace kabileleri üzerinde egemenlik kurmak isterken Endülüs Emevileri de bu kabileler üzerinde etkinlik kurmak istemiştir. Zenate kabilesi, İbazi Hariciliğine mensuptur ve Fatımiler'den nefret ettikleri için Endülüs Emevileri'nin yanında yer almıştır.³⁸⁰

909'da Dai Abdullah Kütameliler'den bir ordu oluşturmuş ve bu ordu Zenatelilerin yardımlarıyla, iktidara gelmiş olan Harici kökenli Tahertli Rüstemi hanedanını ortadan kaldırmıştır. Ancak Tahert şehri İbazi Hariciliğinin odak noktası olmaya devam etmişti. Diğer taraftan Batı Mağrib'li Zenate Kabilesinden olanlar Fatımi Devletine karşı isyanlar gerçekleştirmiş ve bu isyan Endülüs Emevileri'nin desteğiyle olmuştur. Bu isyan El- Mehdi'nin emriyle Mesale B. Habbus tarafından 909 yılında bastırılmıştır.³⁸¹

Tahert batı'ya doğru açılmak isteyen Fatımi kuvvetleri için yeni bir ufuk olmuştur. Mesale B. Habbus, Tahert valisi Said B. Salih'i öldürmüş ve geride kalanlar Endülüs Emevileri'ne sığınmışlardır. Salih oğulları ailesine mensup Salih B. Said, III. Abdurrahman'ın desteğiyle, Tahert şehrine girdi, burayı yeniden almıştır. III. Abdurrahman bu zafer haberini alınca Salih B. Said'e çeşitli ihsanlarda

³⁷⁹ MAKRİZÎ, İtiazu'l-Hünüfe, C.1, s. 68.

³⁸⁰ İBN HALDÛN, *El- İber*, C.5, s.36.

³⁸¹ FIĞLALI, *Günümüzde İslam Mezhepleri* s.178-179 Bkz; BULUT, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB, Yayınları s.170.

bulunurken kıymetli hediyeler, mücevherler, silah, davul ve bayrak göndermiştir.³⁸² Halife Mehdi Kuzey Afrika'da varlık sürdürebilmek amacıyla Abdullah el- Dai 'den kurtulduğu gibi Şii bir hanedan olan Faslı İdrisilerden de kurtulmuştur. Ancak İdrisilerden geriye kalan küçük devletçikler bulunmaktaydı. El- Mehdi, Onlardan kurtulmak amacıyla Mesale B. Habbus El- Miknase'yi görevlendirmiştir. 917 yılında Fas'ta hâkimiyetini sürdüren Yahya B. İdris komuta ettiği ordularıyla birlikte Fatımiler ile savaşmış ve İdrisi orduları yenilmiştir.³⁸³

Fatımi Halifesi Ubeydullah el- Mehdi'nin tek hedefi Doğunun zenginliğine ulaşmak değildi. Devletin egemenlik sahasını Endülüs Emevileri'nin hâkim olduğu İspanya'ya kadar ulaştırmak istemekteydi. Diğer yandan Fas'a da kök salmak istemekteydi. Ancak bu emellerin neticesi Şii- Sünni çatışması ile sonuçlanmıştır. 912-961 yılında Endülüs Emevi Hükümdarı III. Abdurrahman el- Nâsır, Tunus'ta ki idare boşluğunun farkındaydı ve yaşanan karışıklıklardan faydalanıyordu. Özellikle Tunus'tan kaçmayı başaran idarecilere destek vererek bir yandan da Fatımi etkisinin Endülüs'e sirayet etmemesi için mevcut şartları Fatımilerin aleyhine kullanmıştır. Bu hususta bir adım ön plana çıkan Halife Abdurrahman, mezhep farklılıklarını gündeme getiriyordu. Bu durum iki devlet arasında genişleme siyasetinden ziyade Şii- ve Sünni dünyasının bir çekişmesine dönüşmüştür. Yani bu Halifelerin mücadelesinden daha başka bir boyuta taşınmıştır.³⁸⁴

3. HALİFE III. ABDURRAHMAN DÖNEMİ (912-961) ENDÜLÜS EMEVİLERİ-FATİMİ DEVLETİ İLİŞKİLERİ

III. Abdurrahman döneminde kök salmaya başlayan Fatımi Devleti, Endülüs için büyük bir tehlike arz etmiş ancak devletin içinde bulunduğu durumlar ve meşgul olduğu isyanlar sebebiyle Fatımilerin teşekkül sürecinde bir müdahalede bulunamamışlardır. İsyancılar arasında büyük bir nama sahip olanı yani İbn Hafsun dahi Fatımiler ile irtibata geçerek Endülüs Emevileri aleyhinde faaliyetlerde bulunmuştur.³⁸⁵ Endülüs Emevileri Fatımilerin çalışmalarını ortadan kaldırmak

³⁸² İBN İZARİ, *El Beyanu'l Mağrib*, C.1, s.175; Bkz; EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El – Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.221-222.

³⁸³ EL-SİLEVÎ, Ahmed bi Halid, *El-İstiksâ Li-Ahbar El-Mağribu'l-aksâ*, thk, Cafer Nasrî, Daru'l-Kitab, El-daru'l-beyza, 1954, , C. 1, s.182-183.

³⁸⁴ YILMAZ Hasan, *Fatımiler ve Fatımi Halifeleri*, Elips Yayınları Ankara-2016, s.41.

³⁸⁵ İBN İZARİ, *El Beyanu'l Mağrib*, C.2, s.165.

maksadıyla çalışmalara başlamıştır.³⁸⁶ Endülüs Emevileri Fatımilerin Dailerine karşı politika üretseler de Fatımi Halifeleri de Endülüs topraklarındaki isyan ve kargaşadan faydalanarak olaylar hakkında raporlar tutmuşlardır. Bu durum ortalama 3 yıl kadar devam etmiş ve Ebu Cafer El- Bağdadi gibi Dailer aracılığıyla Endülüs Emevileri aleyhine istihbarat edinmişlerdir.³⁸⁷

Fatımilerin Kuzey Afrika'yı tek çatı altında toplama çalışmaları III. Abdurrahman El- Nâsır'ı tedirgin etmiştir. Bu sebeple Halk üzerindeki Şii baskısının kaldırılması için Sünni propagandacıları ve misyonerleri Tunus'a göndermiştir. Fatımilerin kabileler üzerindeki baskınlarını azaltmak için bir savunma hattı oluşturmuştur. Fatımilere karşı Zenate ve Miğrave kabileleri ile sık sık temas kurmuştur³⁸⁸. 914 yılında Ceziretü'l Hadra adı verilen bölgede ki isyanları bastırmak maksadıyla, ordular hazırlatmıştır. Bölgeyi ele geçirmiş olan III. Abdurrahman güney sahillerinin tamamını kontrol altına almıştır. Geniş bir ufka sahip olan Halife III. Abdurrahman tersanelerde gemiler yaptırarak donanmasını kuvvetlendirmiş ve Ceziretü'l Hadra bölgesine sevk etmiştir. Bu esnada Endülüs aleyhine faaliyetler sürdüren İbn Hafsun Fatımi Halifesi ile irtibata geçerek, onun adına Şiiliği yayacağını bildirmiştir.³⁸⁹

Ubeydullah el- Mehdinin halifeliği döneminde gerek diğer kalkışmalar gerekse de İbn Hafsun gibi isyancıların teması Fatımiler için Endülüs topraklarını müdahaleye açık göstermiştir. Bu da Kurtuba da yeni sorunlar yaratılabileceği fikrini oluşturmuştur.³⁹⁰ Endülüs Emevi idaresi yıllar süren İbn Hafsun ayaklanmasından dolayı ekonomik ve sosyal anlamda yıpranmıştır.³⁹¹ Fatımiler bu durumu kullanmak için ellerinden geleni yapmışlardır. III. Abdurrahman İbn Hafsun'un bu temaslarını öğrendiği zaman İbn Hafsun'un yer tuttuğu bölgeler üzerine sefere çıkmıştır. Devletin selameti için III. Abdurrahman sadece dini olmayan bu Halifelik makamının siyasi gücünün etkilerini kullanmaya başlamıştır. Bu sebeple 928 yılında Endülüs'te Hilafetini ilan etmiştir.³⁹²

³⁸⁶ EL-SİLEVÎ, *El-İstikâsâ*, C.1, s.182-183.

³⁸⁷ ÇELİK, Aydın, *Fatımi Devleti Tarihi (909- 1171)*, s.81.

³⁸⁸ TAKKÛŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l- Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrikıyye ve Mısır ve Biladi's- Şam*, s.116.

³⁸⁹ İBN HALDÛN, *El -İbar*, C.4. s.303.

³⁹⁰ ÇELİK, Aydın, *Fatımiler Devleti tarihi (909-1171)*, s.81.

³⁹¹ İBN İZARÎ, *El Beyânü'l Mağrib*, C.2, s.104.

³⁹² İBN HALDÛN, *El- İbar*, C.4, s. 135.

Diğer taraftan bir ulus olgusu bulunmadığı için devletler de bir nevi kabileler koalisyonu üzerine kuruluyordu. Ancak kabilelerin itaat altına alınması güç bir durumdu. III. Abdurrahman da Hilafeti devlet ve kabileler arasında bir birlik oluşturmak amacıyla ilan etmiştir. İlk olarak gerçekleşen mücadeleler doğrudan devlet eliyle değil de, Kuzey Afrika da Fatımileri hiçbir şekilde istemeyen kabileler aracılığıyla sağlanmıştır. III. Abdurrahman El- Nâsır, Berberi kavimleri Fatımilere karşı himaye ederek her zaman destek olmuştur. Onlara silah ve para yardımı yapmış Lojistik ağ oluşturmaya gayret göstermiştir. Ayrıca kendi devlet mekanizması içerisinde yer alan kuvvetli ve Berberi asıllı devlet adamlarını onlara göndermiştir. Kütame kabilesi nasıl ki İsmaili düşüncüyü benimseyip Fatımi akidelerini yerine getirmişse, Zenate kabilesi de hiçbir zaman Fatımilerin Kuzey Afrika'da egemen olmasını istememiştir. Fatımilerin faaliyetlerine karşı, Endülüs Emevileri'nin sağladığı bu yardımlar en çok da Zenate kabilesine yapılmıştır. Zenate kabilesinin Endülüs Emevileri'ne olan bağlılığı kesinleşinceye kadar bu yardımlar kesintisiz devam etmiştir.³⁹³

Endülüs Emevileri, Fatımiler tarafından katledilen Tahert valisi Said B. Salih'in oğullarına her zaman destek olmuştur. Fatımilerin saldırıları karşısında, Salihoğulları Endülüs topraklarına gelerek III. Abdurrahman'dan yardım istemiştir. III. Abdurrahman onları koruyup en iyi şekilde ağırlamıştır. Ancak memleketlerine daha yakın mesafede bulunan Malaga şehrinde ikamet etmeyi tercih etmişlerdir. Burası Fatımilerin faaliyetleri konusunda haber almaları için çok uygundu. Aldıkları istihbarat onların istedikleri zaman memleketlerine dönebilmelerini sağlayacaktır. Salihoğullarının yaşadıkları yer olan Nukur şehrini zapt eden Fatımiler küçük bir birlik bırakarak Kayravan şehrine doğru yola çıkmış ve Said B. Salih'in oğulları Salih, Muhammed ve İdris Nukur'a girme konusunda aradıkları fırsatı bulmuşlardır. Bu üç erkek kardeş kendilerini destekleyen kişilerle birleşerek Nukur şehrinde Mesale B. Habus tarafından bırakılmış olan Zelul isimli kişiyle bir mücadeleye girişmiş ve onu ortadan kaldırmışlardır.³⁹⁴

³⁹³ DWAIMA, Jawad, (H.300/ M.912-1002) Yıllar Arası Endülüs'ün Karşılaştığı İç ve Dış Zorluklar, s.137.

³⁹⁴ İBN İZARİ, *El Beyanu'l Mağrib*, C.1, s.252.

Halife III. Abdurrahman ise, bu güzel haber neticesinde kıymetli hediyelerin yanı sıra davul ve birde bayrak göndermiştir.³⁹⁵ Nukur ise Endülüs'e bağlanmıştır. Mesale B. Habbus Endülüs Emevileri'nin bu girişimi karşısında 921 yılında yeniden bir ordu göndermiş ve şehri zapt etmiştir. Mesale daha sonra Fas'a yönelmiş İdrisiler ile mücadele etmiştir. İdrisi emiri olan IV. Yahya'yı kentten çıkarmış ve yerine Yahya'nın amcasının oğlu olan Musa Ebi'l Afiye'yi tayin etmiştir. Fatımiler Kuzey Afrika da ki egemenliklerini pekiştirirken Senhace kabilesini diğer bölge kabilelerinden üstün tutmuşlar. Zenate kabilesi bu durumdan rahatsızlık duymuş ve Fatımilerin idarecilerine karşı ayaklanmış ve III. Abdurrahman'a itaatlerini bildirmiştir. Zenate kabilesi lideri Muhammed B. Hızr Fatımi akidelerine karşı Endülüs'ün ekollerini ve davasını yaymak üzere bir misyon üstlenmiştir. Bu dava Muhammed B. Hızr aracılığıyla III. Abdurrahman'ın istediği şekilde Fas'ta yayılım göstermiştir.³⁹⁶

Ubeydullah El- Mehdi, Zenate kabilesinin bu faaliyetinden rahatsızlık duyuyordu. Bu kabileden olan herkesin ortadan kalkması gerektiğine inanmaktaydı.³⁹⁷ Ubeydullah El- Mehdi, Tahert ve diğer şehirleri ele geçirmesi için görevlendirmiş olduğu, Mesale B. Habus'u bir ordu hazırlatarak Zenatelilerin üzerine göndermiştir.³⁹⁸ M.924 yılında her iki taraf arasında şiddetli bir savaş meydana gelmiş ve Mesale B. Habbus öldürülmüştür. Berberilerin özgürlüğünü kısıtlayan ünlü komutan Mesale'nin öldürülmesiyle Tahert şehri yeniden bir Berberi kabilesinin eline geçmiştir.³⁹⁹ Fas'ta sükûnetin sağlanmasıyla birlikte, III. Abdurrahman ordularını Cebeli Tarık boğazına yakın bir mesafede bulunan Melile ve Sebte şehirleri⁴⁰⁰ üzerine göndermiştir. Melile şehri 927 yılında Endülüs Emevileri tarafından ele geçirilmiş ve şehir Müstahkem bir hale getirilmiştir. Melile de ki sefer hedefine ulaşıncı, III. Abdurrahman Faraj B. Gafir komutasında gönderdiği bir orduyu Sebte'nin fethiyle görevlendirmiştir.⁴⁰¹

³⁹⁵TAKKÛŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l- Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrıkıyye ve Mısır ve Biladi's- Şam*, s.116.

³⁹⁶ El- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.222.

³⁹⁷TAKKÛŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l- Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrıkıyye ve Mısır ve Biladi's- Şam*, s.116.

³⁹⁸ İBN HAYYAN, *El- Müktebes*, C. 5, s.260.

³⁹⁹ SELİM, Abdülaziz, *El- Mağribu'l -Kebir*, Daru'l- Kavmiyye, Kahire-1966, C.2, s.612.

⁴⁰⁰ HAMEVÎ, *Mucem El- Buldan*, C.5, s.197.

⁴⁰¹ İBN İZARÎ, *El Beyânü'l Mağrib*, C.1, s.284.

Fatımiler ise diğer taraftan 927 yılında Tahert kentine saldırmıştır. Bunun üzerine Halife El- Mehdi oğlu Kaim komutasında bir orduyu isyancılar üzerine göndermiştir. Daha önceleri itaat altına alınması güç olan Berberi kabileleri Tahert şehrinin yeniden ele geçirilmesiyle boyun eğebilir hale getirilmiştir. III. Abdurrahman bunun üzerine Sebte üzerine harekete geçmiştir. Mükri Sebte şehrinin tarihin en derinliklerinden itibaren stratejik bir öneme sahip olduğundan bahsetmiştir. Bu önemli konumu sebebiyle Fatımi Ve Endülüs Devleti arasında bir yarışa da neden olmuştur.⁴⁰² Sebte şehrinin ele geçirilmesi ile birlikte, Endülüs orduları Tanca şehri üzerine yol almıştır. Tanca şehri İdrisiler Hanedanına mensup Ebu'l Ays'ın yönetiminde bulunmaktaydı.⁴⁰³

III. Abdurrahman savaş yoluna gitmeden şehrin idaresini devretmesini istemiştir ancak o bu teklifi reddettiği için her iki taraf arasında bir mücadele gerçekleşmiştir. Ebu'l Ays, III. Abdurrahman'ın orduları ile mücadele edecek kadar güçlü değildir, şehrin tahrip edilmesinden III. Abdurrahman'a şehri teslim etmeyi kabul etmiştir. Kuzey Afrika coğrafyasında millet bilincinden ziyade kabilecilik anlayışının devletler için ne kadar önemli olduğunu daha önce zikretmiştik. Fatımileri destekleyen kabileler arasında Miknase kabilesi özel bir yer taşımaktadır.⁴⁰⁴ III. Abdurrahman, Kuzey Afrika (Mağrib) bölgesini kontrol altında tutmak amacıyla, bu kabilenin liderlerinden birisi olan Musa B. Ebi El- Afiye'ye bir şans tanıyarak onu kendilerine katılmaya davet etmiş Fatımi davasından vazgeçmesini istemiştir. III. Abdurrahman kendi tarafına çekmek istediği bu kabile lideri için 929 yılında kıymetli hediyeler hazırlatmış nitekim onun bu girişimi Endülüs Emevi Devletinin bekası için iyi bir çözüm olmuştur.⁴⁰⁵

Sebte'nin alınması ile de Musa Ebi El Afiye'ye Endülüs Emevileri'nin hizmetine girmiştir. Bu sayede Miknase kabilesinin desteğini de görmek mümkündür. Ancak Endülüs Emevileri'nin her hareketini dikkatlice izleyen Fatımi Halifesi Ubeydullah El- Mehdi, III. Abdurrahman'ın bu girişimlerinden oldukça rahatsızlık duyuyordu. Diğer taraftan Fatımilerin kabileler üzerinde ki etkisi de

⁴⁰² Dwaıma, Jawad, (H.300/ M.912-1002) Yıllar Arası Endülüs'ün Karşılaştığı İç ve Dış Zorluklar, s.139.

⁴⁰³ EL- SİLEVİ, *El- İstiksa*, C.1. s.195.

⁴⁰⁴ EL-SİLEVİ, *El- İstiksa*, C. 1. s.196.

⁴⁰⁵ İBN HAYYAN, *El- Müktebes*, C.5. s.262; Bkz; Farhad Daftari, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s.228.

çözünmeye başlamıştır. Ubeydullah El- Mehdi zaman kaybetmeden Fas kabilelerinin bu kadar çabuk karar ve yer değişimleri karşısında ordularını hazırlamıştır. Mehdi, Mesale B. Habbus gibi önemli bir komutanın yeğeni olan Hamid B. Yasıl komutasında 10.000 kişilik bir orduyu Musa ile savaşması için göndermiştir.⁴⁰⁶ Musa 932 yılında gerçekleşen bu savaşta yenilmiş ve pazarları ile çok ünlü bir şehir olan Tesul'a kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Fas bölgesinde ise idari görevi Musa'nın oğlu Medin yürütmekteydi. Hamit B. Yasıl Musa'nın kaçmasıyla, Fas şehri üzerine harekete geçti ve Medin ise şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Fas şehri böylece Fatımilerin eline geçmiştir. Hamit B. Yasıl Ancak şehri aldıktan sonra Hamden B. Hemezeni'yi idare görevine getirerek Mehдинin yanına dönmüştür.⁴⁰⁷

Hemezeni'nin yönetimi ve davranışları, halk üzerinde kabul görmemiştir. Bu da Musaya bağlı bazı kişilerin isyan ederek yeni yönetimin yıpratılmasına neden olmuştur. Bu sebeple Hemezeni beklediğinden daha az hüküm sürmüştür. Çünkü Musa'ya bağlı olan kişilerin arasında Ahmet B. Bakır El- Cizemi'nin isyanı şehrin istikrarlı bir şekilde yönetilmesine engel olmuştur. Hemezeni bu isyanlar sırasında öldürülmüştür.⁴⁰⁸ Fatımiler III. Abdurrahman'ın başarılı politikaları ve Zenate kabilesinin isyanları karşısında Endülüs Emevileri'nin Kuzey Afrika coğrafyasına yerleşmesine sessiz kalmıştır.⁴⁰⁹

Fas şehrinde güvenlik tedbirleri alınınca Musa geri dönerek Emevi davasına hizmet etmeye devam etmiştir. Egemenliklerinin en başından itibaren tüm İslam dünyasını etkisi altına almak isteyen Fatımiler, Abbasilerle olan mücadelelerini de sürdürmekteydiler. Dolayısıyla Fatımiler hem Abbasilerin hem de Endülüs Emevileri'nin ortak düşmanıydı. Ancak Fatımiler hem doğu hem batı ile mücadele ederken, bir de Akdeniz de Bizans İmparatorluğu ile çekişmelere girişmiş, Bizans ile Endülüs Emevileri Sicilya için Fatimilere karşı ortak bir ittifak kurmuşlardır. Fatımiler Doğu topraklarını ele geçirebilmek için Mısır saldırılarda bulunmuşlardır. Özellikle bu girişimler 913-915, 919-921 yıllarında gerçekleşmiştir. Bu çatışma ortamında Berka'nın dışında ki tüm yerler Fatımilerin elinden çıkmış Doğunun sahibi yarışında Fatımi Devleti'nin tüm faaliyetleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

⁴⁰⁶ İBN İZARİ, *El- Beyânü'l Mağrib*, C.1, s.289.

⁴⁰⁷ BEKRÎ, Abu Abdullâh b. Abdulaziz, *Coğrafya El-Endülüüs ve Avrupa*, Thk, Abdurrahman Hacı, Dar'ül-Raşad. Beyrut, 1937, s.142.

⁴⁰⁸ EL-SİLEVİ, *El- İstiksa*, C.1. s.189.

⁴⁰⁹ TAKKÛŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l- Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrıkıyye ve Mısır ve Biladi's- Şam*, s.112.

Fatımilerin birinci Mısır seferinden dönmeleriyle Berka şehrinde yaşayan halk ayaklanmıştı. Şehirde meydana gelen bu huzursuzluk Abbasi desteklidir. Şehri korumak maksadıyla bulunan Kütame kabilesine mensup kişiler ise öldürülmüştür.⁴¹⁰

El- Mehdi Berka şehrinin elden çıkmasına tahammül edemiyordu, burası Fatımi Devleti'nin hem Endülüs Emevileri'ne karşı hem de Fatımilerin doğuya açılması konusunda önemli bir nitelik taşıyordu.⁴¹¹

Berka da yaşayan halk on sekiz ay kadar direnmiş olsa da şehri teslim etmek zorunda kalmışlardır.⁴¹² Fatımiler 913 yılında harekete geçerek Berka'yı tekrar ele geçirmişlerdir. Böylece batıya hâkim olmadan önce doğuya hâkim olmak için bir engel kalmamıştır.⁴¹³ Ubeydullah El- Mehdi Afrika'nın doğu kıyılarına hâkim olabilmek için Mehdiye⁴¹⁴ kentini kurmuştur. Bu kent güçlü filo ve donanmaların oluşacağı önemli bir nitelik taşımaktaydı. Bu donanma ile Bizans İmparatorluğu ve Endülüs Emevileri'ne karşı her zaman hazır bekletilmiştir. Fatımi gemicileri deneyimsizlerdi, ikinci Mısır seferine çıkan Fatımiler mürettebatın donanımsızlığı ve gemilerin aldıkları hasarlar sebebiyle donanmanın başarısızlığı ile karşı karşıya kalmışlardı. Bu gelişmeler meydana gelirken 933 yılında Ubeydullah El- Mehdi öldü ve yerine oğlu Kasım Muhammed El- Kaim Bi' Emrillah geçmiştir.⁴¹⁵

919 yılında Kaim Bi' Emrillah güvendiği komutanlarından birisi olan Meysur'u 934 yılında Kuzey Afrika'da Fas üzerine göndermiştir. Ancak şehirde hâkimiyetini sürdüren Musa Meysur ile gerçekleşen çarpışmalarda başarısız olmuş Meysur aldığı ganimetler ile birlikte Mehdiye şehrine geri dönmüştür. Diğer taraftan Talut adlı bir kişi Halifelik iddiasında bulunmuş Fatımiler'in elinde bulunan Trablus

⁴¹⁰ EL-SİLEVİ, *El- İstiksa*, C. 1, s. 189.

⁴¹¹ EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.217-218.

⁴¹² EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.217-218.

⁴¹³ İBN ESİR, *El- Kâmil Fi El- Târih*, C.8 s.75.

⁴¹⁴ Kayrahan'ın doğusunda 120 km mesafede bulunur Bkz; HİMYERÎ. Ravd El-Miatar, s. 561, EL-SİLEVİ, *El- İstiksa*, C. 1. s.165-167, İBN İZARÎ, *El- Beyanu'l- Mağrib*, C. 1, s. 124-129,

⁴¹⁵ Kasım Muhammed El- Kaim Bi' Emrillah'ın Önemli seferlerde babası adına orduları komuta etmiştir. Mehdiilik iddiasında bulunan Mavedanti'nin isyanını bastırmıştır. 913 yılında Trablus üzerine seferlerde görev aldı. 914 yılında Fatımi ordularının Mısır seferinde yer almış ancak donanmanın başarısızlığı sebebiyle ordu geri çekilmişti. Mısır üzerine gerçekleştirilen seferler Fatımi Devleti'nin geleceği açısından başarısızlık gibi görülse de Halife Kasım Muhammed El-Kaim Bi'Emrillah bunu bir başarı olarak görmekteydi. Çünkü Fatımiler Donanma konusunda istedikleri başarıyı yakalayamasa da denizler ve coğrafya hakkında bilgi edindiler pek çok Mısırlı Fatımi davasını haklı buldu ve propagandistlerin misyonerlik çalışmaları neticesinde Şii İsmaili düşünceye katılım hızla arttı. Fatımi Devleti sadece, toprak elde etmek istemiyordu, aynı zamanda ele geçirilen bölgelerin halklarının da dini düşüncelerine hükmetmek istiyorlardı. Bkz; EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.214-216.

şehrinde pek çok taraftar bulmuştur. İbn Talut Fatımiler'den nefret eden bir kısım Berberilerden destek almış ve bu hareket Sicilya'ya kadar uzanmıştır.⁴¹⁶

Bu dönemde, Endülüs Emevi Emiri Halife III. Abdurrahman'da Sicilya üzerinde politikalar üretmiş Fatımiler ve Endülüs Emevi Devleti arasında bir rekabet söz konusu olmuştur. Fatımi Halifesi Kaim Bi' Emrillah Mağrib-i Aksa'yı ele geçirmek üzere harekete geçmiştir. Aynı zamanda gücünü Doğu'yu da ele geçirerek perçinlemek isteyen bu Şii devlet, iki kez Mısır üzerine sefere çıkmıştır. Fatımiler Mısır seferine çıkmışlar ancak Abbasîlerin Mısır'a vali olarak atadıkları ve İhşidi Hanedanlığının da kurucusu olan Muhammed B. Toğaç El- İhşid Fatımi saldırılarını püskürtmüş ve Fatımilerin Mısır fethini 30 yıl geciktirmiştir. Fatımiler 936 yılında, İskenderiye de varlık gösterse de Abbasiler ile meydana gelen çarpışmalarda başarısız olmuşlardır. Endülüs Emevi hükümdarı Halife III. Abdurrahman için bu durum büyük bir avantaj olmuştur. Fatımi donanması her yenilgi sonrasında daha büyük hasarlar alıyordu. Bu dönemde Fatımiler Harici isyanları ile karşı karşıya kalmışlar Halife III. Abdurrahman Harici bir lider olan Ebi Yezid El- Harici'ye destek olmuştur.⁴¹⁷

Bu kişinin Fatımilere karşı Endülüs Emevi idaresini tanıdığı ve elçiler gönderdiği bilinmektedir. Fatımilerin hem Mısır seferlerinde istediklerini alamamış olmaları hem de Harici isyanları ile meşgul olmaları saygınlıklarını kaybetmelerine neden olmuştur. Kuzey Afrika'da onları destekleyen Berberi kabileler taraf değiştirmeye başlamıştır. Özellikle Haid B. Yasıl Miknase'nin Fatımileri desteklemekten vazgeçmesi Fatımi Halifeleri ve Kuzey Afrika'da hâkimiyet kurma çabaları konusunda ciddi bir kayıp olmuştur. Miknase kabilesi mensupları Fatımilerin başarısızlığından dolayı, III. Abdurrahman'ın yaptığı atakları daha etkileyici görmüş ve Kurtuba sarayına giderek itaatlerini sunmuştur.⁴¹⁸ Halife Kaim Bi Emrillah, Halifeliğinin son iki yılında meydana gelen Harici isyanı sırasında 946 yılında hayatını kaybetti. Bu isyanları bastırmaya muvaffak olan Halife Kaim Bi Emrillah'ın oğlu Mansur Billah⁴¹⁹ olmuştur.⁴²⁰

⁴¹⁶ EL-SİLEVİ, *El- İstiksa*, C. 1, s. 189.

⁴¹⁷ YILMAZ, Hasan Fatımiler ve Fatımi Halifeleri, Elips Yayınları Ankara-2016, s.43-44.

⁴¹⁸ İBN İZARİ, *El- Bayanu'l – Mağrib*, C.1, s.304.

⁴¹⁹ 946-953 yılları arasında Üçüncü Fatımi Halifesi olan Mansûr Billah El- Fatımi, 914 yılında Rakkade şehrinde doğmuştur. Ayrıca Kuzey Afrika'da doğan ilk Fatımi Halifesidir. Harici

Bu dönemde bir isyanda Berberi Zenate kabilesine mensup Yefrenoğullarından, bir gözü kör olan Berberi asıllı Harici Ebu Yezid B. Keydad tarafından başlatılmıştır⁴²¹. Fatımilerin Şii akidelerine karşı Sünnilerinde desteğini alan Ebu Yezid, Tunus'un her yanını yangın yerine çevirmiştir. Ebu Yezid ve adamları üç gün üç gece katliam yapmış, Çocukları ve kadınları da esir etmiştir. Fatımilere karşı başlattıkları bu isyan da diğer Berberi kabilelerini kendisine katılmaya davet etmiş onlardan bazıları Ebu Yezid'e katılmışlardır. Asiler kısa zamanda Kayravan şehrini de ele geçirmişlerdir.⁴²² Ancak Fatımi orduları karşısında yeterince güçlü değillerdi. Fatımi orduları düzenli birliklerden meydana geliyordu. Fatımilere düşman olan devletler ile iletişime geçerek yardım istemiştir. Bu sebeple Endülüs Emevi Halifesi III. Abdurrahman'a bir elçilik heyeti göndermiştir. Bu heyetin başında ise Maliki Mezhebinin fakihlerinden birisi yer almaktaydı. Ebu Yezid III. Abdurrahman'ın himayesine girmek istediğini bildirmiştir. Böylece egemenlik alanına Maliki mezhebine mensup halklar, hatta onları destekleyen herkesin gireceğini taahhüt etmiştir.⁴²³

Ayrıca Endülüs Emevileri Şii düşüncenin yayılmasına engel olabilmek için çeşitli çalışmalar yürütüyorlardı, bu durumda Şia ile olan mücadele kutsiyet te kazanacaktı. Diğer taraftan Haricilerin Fatımilere karşı savaş açabilmek için Endülüs Emevileri'nin desteğini alabilmesi bulunmaz bir fırsattı. Hariciler Sünni akidelerden uzak olmalarına rağmen Maliki fakihler tarafından destek bulmuştu⁴²⁴. Bu esnada Ebu Yezid Fatımilere karşı üçüncü saldırısını yapmadan önce, Cuma namazının ardından Kayravan'da ki din adamlarıyla birlikte Fatımilere savaş ilan etmiştir. Kayravan halkının kendisine katılımını sağlamak içinde renkli sancaklar dağıttırıştır. Bu sancakların üzerinde Hz. Ebu Bekir'i ve Hz. Ömer'in adları geçmekteydi⁴²⁵. Böylece III. Abdurrahman da Harici isyanları ile Kuzey Afrika'nın iç işlerine müdahale edebilecektir. III. Abdurrahman Ebu Yezid'e destek olması için bir donanma göndermiştir. Bu esnada Ebu Yezid Suse şehri yakınlarında⁴²⁶ Fatımi

isyanlarının ortasında iktidara gelmiş 928 yılında orduların başında Haricilere karşı mücadele etmiştir, Bkz; EL-MAKRİZÎ, *İtiazu'l-Hünüfe, Bî Ahbâr el- Eimme el- Fâtımiyyin el- Hanefâ*, C.1 s.110-111.

⁴²⁰ YILMAZ Hasan, *Fatımiler ve Fatımi Halifeleri*, s.43-44.

⁴²¹ İBN İZARÎ, *El- Beyanü'l Mağrib*, C.1, s.216.

⁴²² EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.252-253.

⁴²³ EL-MAKRİZÎ, *İtiazu'l-Hünüfe, Bî Ahbâr el- Eimme el- Fâtımiyyin el- Hanefâ*, C.1 s.112.

⁴²⁴ EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.256-257.

⁴²⁵ İBN İZARÎ, *El- Beyanü'l Mağrib*, C.1, s.217

⁴²⁶ EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.269.

Halifesi ile savaşa tutuşmuş ve yenilmiştir. Ebu Yezid ilk olarak Kayravan'a iki günlük mesafede bulunan Sebibe ve Kıdye denilen yerde kendisine bir çadır kurmuştur. Daha sonra Kayravan'a kaçmıştır. Ancak Kayravan halkı da onu barındırmamıştır. Fatımi Halifesi Mansur, onu takibata uğrattırken⁴²⁷ Ebu Yezid, 946 yılında Batı'da Zab'a doğru çekilmeye başlamıştır.⁴²⁸ Senhace kabilesinden Ziri B. Muned Hariciler ile mücadele konusunda Fatımilere destek olmuştur. Kiyane Dağları yakınlarında Kal'atü Beni Hammad adı verilen bir kaleye sığınan Ebu Yezid'i yakalayarak isyanı bastırmıştır.⁴²⁹ Ebu Yezid'in takibatı esnasında 10.000'e yakın kişinin kellesi alınarak Fatımilerin başkenti Mehdiye kendine gönderilmiştir. Ziri'nin bu ortak mücadele konusunda yardımlarını Halifeden esirgememiş olması karşısında Halife Mansur onu ödüllendirmiştir. Ebu Yezid'in Kayravan ve Suse kentlerindeki yenilgileri III. Abdurrahman'ın politik desteğini boşa çıkarmıştır. Fatımilerin bu faaliyetleri karşısında Ebu Yezide asker gönderememiştir. Gönderdiği donanma ise faydasız kalmıştır.⁴³⁰

Ebu Yezid'in oğlu Fazl, Evras'ta ve başka yerlerde birkaç gün daha saklanarak Halife III. Abdurrahman'ın Sarayına sığınmıştır. Haricilerin meydana getirdiği bu isyanın temelinde Zenate kabilesinin kabile asabiyeti bulunmaktadır. Zira Zenate kabilesi Fatımi Devleti'nin temelini teşkil eden Kütame kabilesi ile her daim düşmanlık içindeydi. Ebu Yezid'in hocası Ebu Ammar, Zenatelilerin yaşadığı bölgelerde Haricilik görüşlerini yaymaya çalışmıştır. Her ne kadar Ebu Yezid'in taraftarları yağma ve gasp hareketleri sergileseler de, esas amaçları Afrika zenginliğinden faydalanmak değil, Fatımi gücüne de sahip olmaktır.⁴³¹ Bu gücü de siyasi ve askeri zekâsını kullanarak Endülüs Emevileri'ne olan bağlılığı ve Sünni mezhebe tabi olanların desteğiyle elde etmek istemiştir. Harici ayaklanması Endülüs Emevileri için bölge hâkimiyeti konusunda genişleme siyasetinde daha serbest hareket etmelerinde etken olan amillerden birini oluşturmaktadır.⁴³²

Fatımiler Harici isyanını sona erdirmiş ancak Endülüs Emevi Devleti'nin Tunus'taki faaliyetlerini durduramamıştır. III. Abdurrahman Fatımilere karşı muhalif

⁴²⁷ EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.282.

⁴²⁸ İBN ESÎR, *El-Kâmil fi El- Tarih*, C.8, s.377.

⁴²⁹ DAFTARÎ, Farhad, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s.235.

⁴³⁰ İBN ESÎR, *El-Kâmil fi El- Tarih*, C.8, s.376,

⁴³¹ ÇELİK, Aydın, *Fatımiler Devleti Tarihi (909-1171)*, s.137.

⁴³² EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.305.

olan tüm kabileler ile işbirliği yapmaya devam etmiştir. Fatımilerin gücünü kırmak maksadıyla Sicilya üzerine harekete geçen ve burayı almak isteyen Bizans İmparatorluğu ile ittifak kurmuştur.⁴³³ Endülüs Emevi Devletine karşı Halife Mansur'un en büyük gücü babası Kaim Bi Emrillah tarafından kurulmuş olan donanmadır. Babasının vefatından sonra Mansur El- Meriye şehrine gelerek burada demir atmış olan Endülüs filolarını imha etmiştir. Fatımi Devleti ve Endülüs Emevileri arasındaki gerilim son derece yükselmişti. Endülüs Emevileri donanmalarının tahrip olmasına karşılık Susa kentine saldırdılar. Endülüs Emevileri ile işbirliği yapan Bizans İmparatorluğu, Fatımilere kaptırdıkları Sicilya adası için mücadele ediyorlardı. Ancak onlar Fatımilerin Akdeniz'de ki üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmışlardır. Fatımilerin ortalama 900 savaş gemisi bulunuyordu.⁴³⁴

Donanma konusunda hızla gelişen Fatımiler ellerinde bulundurdıkları bu gemiler ile Akdeniz'i kontrol altında tutmak istiyorlardı.⁴³⁵ Diğer taraftan Fatımiler kendi otoritelerine isyan eden ve Endülüs davasının savunuculuğunu yapan Musa B. Ebu'l Afiye karşı, Miknase kabilesi lideri, Hamid B. Yesal'i görevlendirmişlerdi. Ancak Hamid Fatımilerin beklediği başarıyı gösteremediği için Kaim Bi Emrillah tutuklanmasını emretmiştir.⁴³⁶ Fatımiler Ebu Yezid isyanı ile meşgul iken, Hamid kaçmayı başararak Endülüs Emevi Halifesi III. Abdurrahman'a sığınmış, ondan destek ve himaye talep etmiştir. III. Abdurrahman onun bu isteğini kabul etmiştir. Hamid ise Endülüs Halifesi adına faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.⁴³⁷ III. Abdurrahman'ın Orta Mağrib bölgesinde bulunan Tahert'te hiçbir engelle karşılaşmadan bölgeyi kontrol altına almıştır. Fatımi Halifesi Mansur, Mesile kentinde bulunurken 947 yılında Tahert bölgesindeki idari boşluğu ve yaşanan sıkıntıları öğrenmiştir ve Tahert üzerine harekete geçmiştir.⁴³⁸

Buradaki halk Fatımilerin gelişini coşku ile karşılamış ve ona bağlılığını sunmuştur. III. Abdurrahman'ın da amacı Orta Mağrib bölgesini özellikle de Tahert bölgesini ele geçirmektir.⁴³⁹ Bu durumu göz önünde bulunduran Halife Mansur,

⁴³³ EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.305.

⁴³⁴ YILMAZ, Hasan *Fatımiler ve Fatımi Halifeleri*, s.48.

⁴³⁵ ED-DÂÎ İDRÎS, İmâdüddîn, *Uyûnu'l Ahbar Fi Funûni'l Âsâr*, (thk: Mustafa Galib)Beyrut-1984, s.463.

⁴³⁶ EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.305.

⁴³⁷ ÇELİK, Aydın, *Fatımiler Devleti Tarihi (909-1171)*, s.138.

⁴³⁸ ED-DÂÎ İdrîs, *Uyûnu'l Ahbar Fi Funûni'l Âsâr*, s.463

⁴³⁹ ÇELİK, Aydın, *Fatımiler Devleti Tarihi (909-1171)*, s.138.

Endülüs Emevi kudretinin hem Uzak Mağrib'den hem de Orta Mağrib'den çekilmesi ve bu gücün kırılması gerektiğini düşünmektedir.⁴⁴⁰ Ancak Fatımi Halifeliliğinin pek çok alanda ıslahatlaşma sürecinde olmaları III. Abdurrahman'ın Mağrib bölgesine olan ilgisini arttırmıştır. Bu ıslahatlaşmaya götüren en önemli neden ise Harici isyanlarının bastırılmasında ki zorluklardır. Fatımiler Devleti güçlüydü ancak Halife el- Mehdi döneminde kabileler ile sağlanan güçlü koalisyon, Ebu Yezid'in isyanıyla son bulacaktı.⁴⁴¹

Halife Mansur ülkesini ıslahatlaşma sürecine girdirmişken Endülüs Emevileri, Doğunun hâkim gücü olan Abbasiler ve Doğu Roma İmparatorluğu, fırsat kollamıştır. El- Mansur Mağribin tamamına hâkim olamamış ancak sahip olduğu yerleri elinde tutmaya gayret göstermiştir. Fatımilerin hâkimiyet sahasında İdrisi hanedanının son mensupları, Zenate ve el- Miknase kabilesi bulunmaktaydı. Bu iki kabile Kuzey Afrika'da nüfuzlu oldukları kadar sayıca da kalabalıktı. Fatımiler onlarla gerçekleştirdiği mücadelelerde hâkim güç olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Endülüs Emevileri de kabileler ile temas içinde olmuş özellikle Zenate ve el- Miknaseliler üzerinde etki kurmuştur. Tanca kentinde bir isyan çıkmış ve bu isyan Fatımileri zorlamıştır. Endülüs Emevileri Tanca kentinin bu durumundan faydalanmış ve Fatımiler aleyhine propaganda yapmışlardır. 951 yılında meydana gelen bu isyan sonucunda Endülüs Emevileri Kuzey Afrika (Mağrib) sahillerinde bir limana daha sahip olmuşlardır. Halife el- Mansur 953 yılında ölmüş ve yerine dördüncü halife olan Muziz- Lidinillah⁴⁴² geçmiştir.⁴⁴³

Endülüs Emevileriyle olan mücadeleler onun döneminde de devam etmiştir. Ancak Endülüs ve Fatımi orduları doğrudan karşılaşmadan önce, Fatımiler Kuzey

⁴⁴⁰ EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib, s.307-308.

⁴⁴¹ ÇELİK, Aydın, *Fatımiler Devleti Tarihi (909-1171)*, s.138.

⁴⁴² Tahta çıkan Muiz- Lidinillah 931 yılında Mehdiye kentinde dünyaya gelmiştir⁴⁴². El- Muiz devlet adamlığının yanı sıra ilim ve edebiyatla da ilgileniyordu. İtalyancayı, Berberi dilini, Sicilya Adasında konuşulan dilleri ve Sudanlıların dilini çok iyi biliyordu Halife Muiz tahta çıkınca ilk iş olarak devletin otoritesi altına alınamamış olan Evras dağındaki Kemlân ve Melile ailesinin ve Havvare kabilesinin itaat altına alınmasını hedefledi. Daha önce kendisine katılmaları için davet ettiği Kütameli'ler ve Halifenin köleleri Cuma hutbesinin ardından Cebelü Evras üzerine sefere çıktılar. Halife Muiz Ordunun başında bizzat çıkmış olduğu seferini başarıyla sonuçlandırdı. Bulukkin B. Ziri komutasında ki ordu Kemlanoğulları ve Melile kabilesiyle mücadeleye tutuşmuştur. Kabilelerin Fatımi halifesine olan sadakatları sağlanınca geçmiş dönemdeki prestij kayıpları da bir nebze olsun unutulmuştur. Onların itaat altına alındığından emin olduktan hemen sonra kendi yanına çekerek onlara cömertçe davranmış ve otoritesini kuvvetlendirmiştir Bkz; EL-MAKRİZÎ, *İtiazu'l-Hünüfe Bi-Ahbaru'l-Eimmetü'l-Fatımiyyin El-Hanefe, Bi Ahbâr el- Eimme el- Fâtımiyyin el- Hulefâ*, C.1 s.101.

⁴⁴³ ÇELİK, Aydın, *Fatımiler Devleti Tarihi (909-1171)*, s.138.

Afrika (Mağrib) bölgesinde karşılaştıkları sorunları çözüme kavuşturmayı hedeflemişlerdir. Ayrıca Fatımilerin Kuzey Afrika (Mağrib) coğrafyası ile bu kadar ilgilenmeleri Cebelü Evras'ta ki Berberi kabilelerinin itaat altına alınması devletin gelecekte tüm Mağrife hâkim olma ve genişleme siyasetinin ilk basamağını oluşturmuştur. Hatta Endülüs Emevileri'nin hâkim olduğu bölgelerde ele geçirilebilirdi. Fatımilerin Kuzey Afrika siyaseti için önemli olan Zab bölgesi, Tahert kenti ve Zenatelilerin yaşadığı topraklar Endülüs Emevileri'nin nüfuzu altındaydı. Diğer taraftan Endülüs Emevi Halifesi III. Abdurrahman, Yağle B. Muhammed El-Yifrini'yi kabile liderleri arasında daha üstün tutmuştur. Zenateliler ise bu durumdan rahatsızlık duymuştur. Kabileler arasındaki bu olay bir kıskançlık meselesine dönüşmüştür.⁴⁴⁴

Fatımi Halifesi Muiz bu durumu kullanmış ve Zenate kabilesinin önde gelenlerine çeşitli hediyeler göndermiştir. Fatımiler Önceliği Berberi kabilelerine vererek onlarla gerçekleşecek bir çatışma ortamının yaratılmasına engel olmuşlardır. Fatımilerin Berberi kabilelerine karşı iyi niyetli yaklaşımı ile Endülüs'ü destekleyen ve her daim Fatımi Halifelerinin karşısında yer almış Zenate kabilesi gibi diğer kabileler de, artık Fatımilere dost olmaya başlamıştır. Endülüs Emevileri Zenate kabilesine karşı politik destek sağlarken onlar ise ittifaklarını yarıda bırakmışlardır. Kabilelerin kararsız olmaları Fatımilerin emellerine ulaşması konusunda işlerini kolaylaştırmıştır. Zenate kabilesi Kuzey Afrika'da (Mağrib) büyük ve nüfuzlu bir etkiye sahipti. Onlarla ilişkileri dostane bir şekilde yürütmek en çok Fatımiler için ehemmiyet taşımaktadır. Muhammed B. Hızr Ziyneti'nin Fatımiler ile görüşme sağlayarak taraf değiştirmiş olması bölgedeki hâkim güç dengelerinin değişebilirliğinin en büyük kanıtıdır.⁴⁴⁵

Muhammed B. Hızr Ziyneti 953 yılında Kayravan şehrine gelerek Fatımi Halifeleri adına propaganda yapmıştır, aynı zamanda ona itaat ettiğini de duyurmuştur. Fatımiler bölgede hâkim güç olmak maksadıyla kabile liderleri ile temasları sıcak tutmuş ve cazip teklifler ile onları ikna etmiştir. Fatımilerin dostane yaklaşımı Zenatelilerin onlara karşı yumuşamasını sağlamıştır. Bazen Endülüs Emevileri bazen de Fatımi taraftarı olan bu kabilelerin bu şekilde bir yol izlemeleri

⁴⁴⁴ İBN HALDÛN, *El-İbar*, C. 4. s.46.

⁴⁴⁵ ÇELİK, Aydın, *Fatımiler Devleti Tarihi (909-1171)*, s.153.

dini maksatlı değildir. Kuzey Afrika’da (Mağrib) değişen güç dengeleri karşısında var olma mücadelesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Endülüslülerden ve Fatımiler’den almış oldukları yardım, para, silah veya lojistik anlamda pek çok şey aynı zamanda onların düşman kabileleri ile olan mücadelelerde kullanılan bir menfaat aracına dönüşmüştür.⁴⁴⁶

Fatımi davasının savunuculuğunu yapan Dailer, Endülüs topraklarında dağlık arazide yaşayan halkların Şii akideyi benimsemeleri ve bu davanın bir parçası olmaları için misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir. Fatımi Halifesi Muiz’in amacı sadece Kuzey Afrika arazisini değil diğer taraftan Avrupa’ya açılmalarını sağlayacak Endülüs topraklarını da ele geçirmektir. Fatımiler Endülüs Emevileri’nin sahip olduğu verimli arazinin yegâne sahibi olmak istiyorlardı. Ayrıca Sünni düşüncenin kök saldığı bu topraklarda köklü değişiklikler yapmaktır. Ancak bu plan görüldüğü kadar kolay değildi. Dailerin getirdiği bilgiler ışığında Fatımi Halifeleri her zaman dikkatli olmaları konusunda uyarılıyorlardı. Dini ve itikadi çatışmalar kendini askeri anlamda da göstermiştir. Her iki devlet de topladıkları istihbaratlar ile topraklarının korunmasına karadan ve denizden ehemmiyet gösteriyorlardı.⁴⁴⁷

Endülüs Emevileri Endülüs sahillerinin korunması için mühimmat ve askeri kuvvete fazlasıyla sahipti. Diğer taraftan Mağrib’i kontrol altında tutma çabaları sonucunda Mağrib’te ki, sahil kıyılarını da koruyacak güce sahip olmuştur.⁴⁴⁸ Endülüs Emevileri ve Fatımiler arasında 954 yılında denizde ve karada olmak üzere pek çok çatışma görülmektedir. Fatımi orduları donanmaya önem veriyorlardı ve donanma konusunda pek çok kez ıslahatlaşmaya gitmişlerdir. Fatımiler, Endülüs Emevileri ile gerçekleştirecek savaşlarda ise el- Mehdiye ve Sicilya’da bulunan gemilerini hazır bekletmiştir.⁴⁴⁹

Fatımiler Endülüs Emevileri ile savaşa tutuşmak için sabırsızlanırken, diğer taraftan Endülüs ülkesine gönderdikleri misyonerler sık sık buradaki olayların raporlarını gönderiyorlardı. Gönderilen bu raporlarda, Endülüs’ün dağlık kesimlerinde yaşayan halk Fatımi düşüncesini uygun bulurken, Endülüs

⁴⁴⁶ İBN HALDÛN, *El-İbar*, C. 4. s.46.

⁴⁴⁷ ÇELİK, Aydın, *Fatımiler Devleti Tarihi (909-1171)*, s.154.

⁴⁴⁸ EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El –Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.337-338.

⁴⁴⁹ ÇELİK, Aydın, *Fatımiler Devleti Tarihi (909-1171)*, s.154.

Emevileri'nin askeri anlamda tecrübeli oluşundan her zaman tedbirli olduklarından bahsedilmiştir. Fatımi Halifesi'nin acele etmesinin Şii düşüncenin yayılışına engel olacağını bildirmişlerdir. Endülüs Emevi Halifeleri her zaman donanma ve askeri güce yatırım yapmışlardır. Bu yüzden Fatımi Halifesi Muiz Endülüs askeri gücünün hafife alınmaması için uyarılmıştır. Ancak Halife Muiz'in öğrendiği bilgiler ve yapmış olduğu hazırlıklar ordusunun Endülüs Emevileri'ne galip gelmesi için yeterli değildi. Zira uzak Mağrib bölgesinden çıkarak Endülüs Emevileri ile savaşa tutuşması galibiyetin yanında bir yenilgiyi de getirebilirdi. Fatımi Halifesi Muiz, denizlerdeki gücüne inanıyordu ve donanması kesin bir galibiyet getiremeye de Endülüs Emevileri'ne gözdağı verebilirdi. Bu sebeple Sicilya valisi Hasan B. Ali'ye Batı Akdeniz de gerçekleşmesi muhtemel olan bir savaş için donanmaları hazırlatmasını ve Endülüs topraklarına saldırmasını emretmiştir. Halife III. Abdurrahman ise kendisine Kuzey Afrika sınırlarında üsler oluşturmuş ve diğer bir Fatımi Devleti düşmanı olan Bizans İmparatorluğu ile iletişime geçmiş ve ittifak oluşturmuştur.⁴⁵⁰

Diğer taraftan Halife III. Abdurrahman, 955 yılında, Meriye şehrinde bulunan Tersane de çok büyük çaplı gemiler inşa ettirerek bu gemilere ciddi boyutta eşya ve mal yükletmiştir. Bu gemi Mısır'a doğru yol alırken Sicilya'dan el- Mehdiye'ye gitmekte olan ve içinde bir elçilik heyeti bulunan Fatımi Gemisine saldırıp, içindeki mürettebat ile gemide bulunan tüm mallara el koymuştur.⁴⁵¹ Bununla yetinmeyerek Fatımi Halifesi Muiz'e gönderilen bir mektubu da ele geçirmişlerdir. Bu saldırı Fatımilerin Endülüs Emevileri savaşa girmesi için aradığı bahaneyi getirmiştir. Böylece bu iki devletin ordusu artık karşı karşıya gelmiş ve doğrudan savaştıkları Sicilya seferleri de başlamıştır.⁴⁵² Fatımi Halifesi Muiz Lidinillah bu olayların gerçekleştiğini öğrenince Hasan B. Ali komutasındaki bir orduyu Endülüs topraklarına yollamıştır. Bu ordu Meriye limanını⁴⁵³ yakmış⁴⁵⁴ Endülüs Emevi askerlerini de yenilgiye uğratmıştır.⁴⁵⁵ Böylece Fatımi Devleti Endülüs Emevilerini

⁴⁵⁰ ÇELİK, Aydın, *Fatımiler Devleti Tarihi (909-1171)*, s.154.

⁴⁵¹ İBN ESİR, *El-Kâmil fî El- Tarih*, C.8, s.443, Bkz; EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.336.

⁴⁵² YAZILITAŞ, Nihat, *Fatımi Devletinde Türkler*, TTK, Ankara-2009, s.46.

⁴⁵³ Meriye Limanı: Endülüs Filosunun baş limanıdır; Bkz; HASAN, İbrahim, *Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, (terc:İsmail Yiğit ve dğr.), İstanbul-1985-1986, C.1, s.117.

⁴⁵⁴ İBN ESİR, *El-Kâmil fî El- Tarih*, C.7, s.512.

⁴⁵⁵ HASAN, İbrahim, *Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, C.1, s.117.

kendi merkezinde yakalayarak ve mağlup etmiştir. Fatımi denizcileri limanı ve teraneyi tahrip ettikten sonra bununla yetinmeyerek şehri muhasara etmiştir. Pek çok kişi katledilmiştir. Kaçabilenler ise canını kurtarmıştır.⁴⁵⁶ Bu kuşatma ve saldırı sonucunda Fatımi donanması 955 yılında çok sayıda esir ve ganimet elde etmişlerdir⁴⁵⁷. III. Abdurrahman, Fatımilerin bu hamlesi karşısında harekete geçmeye mecbur kaldı çünkü bu olay halk nezdinde farklı bir durum yaratabilirdi.⁴⁵⁸

Endülüs Emevileri sahil kıyılarını ve kara sınırlarını ciddi bir şekilde korurken Fatımilere karşı zafiyet göstermiştir. Endülüs Emevileri'nin bu zafiyeti karşısında hâkimiyet kurdukları yerlere Fatımi valilileri gelmeye başlamıştır. Fatımilerin Endülüs donanmasını tahrip ve şehirleri yağma konusunda ki başarıları Kütame ve Senhace kabilelerinden oluşan askerlerin desteği ile gerçekleşmiştir. III. Abdurrahman, Galib B. Abdurrahman en-Nasırî, adındaki bir devlet görevlisini 956 yılında Afrika sahillerine saldırması için görevlendirmiştir. Ancak Fatımiler III. Abdurrahman'ın intikam almak için geri döneceğini tahmin edebiliyordu. Bu sebeple olağanüstü tedbirler almışlardı ve Galib dönmek zorunda kalmıştır. III. Abdurrahman Meriye limanının tahrip, pek çok geminin de imha edilmesinin ardından hazırlattığı 70 parçalık gemiyle Fatımiler üzerine yeniden saldırıya geçmiştir. Tunus civarında gerçekleşen bu savaşta pek çok kişi hayatını kaybetmiştir. Kaynaklar savaşın gerçekleştiği yeri tam olarak belirtmemiş olsa da Suse limanında olduğu belirtilmiştir.⁴⁵⁹

III. Abdurrahman, Fatımilere karşı Bizans İmparatoru VII. Konstantinos ile irtibata geçerek ona bir ittifak teklifinde bulunmuştur. Bizans İmparatorluğu bu teklife sıcak bakmıştır. Ancak Fatımi Devleti, Sicilya'yı da topraklarına katmak istediğinden Bizans İmparatorluğu ve Endülüs Emevi iktidarı ile meydana gelecek savaşlardan çekinmemiştir. Yeni bir savaş cephesinin açılmış olması belki de Sicilya'yı kendiliğinden getirirdi.⁴⁶⁰ III. Abdurrahman bu şekilde Fatımilerin düşmanları ile işbirliği yaparak onların da ilerleyişini yavaşlatmayı düşünmüştür. Fatımilerin yayılmacı siyasetinden hem de itikadi faaliyetlerinden rahatsızlık duyan,

⁴⁵⁶ ÇELİK, Aydın, *Fatımiler devleti Tarihi* (909-1171), s.154.

⁴⁵⁷ ED-DÂÎ İDRÎS, *Uyûnu'l Ahbar Fi Funûni'l Âsâr* s.463; Bkz; TAKKÛŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l-Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrıkıyye ve Mısır ve Biladi's*, s.160.

⁴⁵⁸ SÜRÛR, Muhammed Cemaleddin, *Târîhu'l- Devleti'l-Fâtımîyye*, C.2 s.220.

⁴⁵⁹ EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, , s.338-339.

⁴⁶⁰ EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.339; Bkz; ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları*, s. 102.

onlara karşı diplomatik faaliyetler içinde bulunan diğer bir devlet ise Mısırda ki İhşitlerdir. Halife III. Abdurrahman onlarla da ittifak içinde olmuştur ve Mısırda Maliki mezhep taraftarlarına çeşitli hediyeler gönderirken bir yandan da ve maddi destek sağlamıştır.⁴⁶¹

Fatımi Halifesi Muiz ise Müslüman Endülüs Emevileri'nin Hıristiyan bir devlet ile işbirliği yaptığını dile getirmiş hatta bu durumun Endülüs Müslümanlarının felaketi olacağı dedikodularını yaymıştır.⁴⁶² Halife Abdurrahman Fatımi Halifesine diplomatik görüşmelerin sağlanması için birde elçi göndermiştir. Elçi Halife Muiz'e Halife Abdurrahman'ın mektubunu takdim etmiştir. III. Abdurrahman, bu mektupta Endülüslü Müslümanların Afrika yolunu kullandıklarında başlarına gelen kötü olayları, onların güven ve emniyetini tehdit eden sıkıntıları anlatmıştır. Diğer taraftan İtikadi anlamda Sünniliği benimseyen halklara Şii misyonerliğinin yapılması, Fatımi davasının haksızca Endülüs Emevileri aleyhine propaganda edilerek yayılmaya çalışılması ve Fatımilerin yayılmacı siyasetinin eleştirildiği, Fatımilerin Halifelik makamını kullanılmasını hutbelerde okutulması hakkında ki bu mektubu Halife Muiz, meclisinde okumuştur.⁴⁶³ Diğer taraftan III. Abdurrahman Fatımilere karşı, Bizans İmparatorluğu ve Mısır'daki İhşidiler ile ittifak kurabilmek için çeşitli diplomatik yollar denemiştir. Endülüs Emevi Devletinin sürdürdüğü diplomatik görüşmeler yaklaşık iki yıl kadar devam etmiştir. Diğer taraftan Fatımi Devleti ve Endülüs Emevi Devleti Kurtuba ve el-Mansuriyye camilerinde karşılıklı lanet okumuşlar ve birbirleri aleyhine propaganda yapmışlardır.⁴⁶⁴

Endülüs Emevileri'ne karşı girişilen bu mücadelede Halife Muiz etrafındaki herkesi kendisine katılmaya davet etmiştir. Kendisine katılanlara ise ihsanda bulunacağını bildirmiştir. Halife Muiz, Fatımi davasının bir parçası olmanın Allah yolunda cihat olduğuna onları ikna etmiştir. Hz. Muhammed'in soyunun halifelik makamına layık olduğunu Endülüs Emevileri'nin bu makamı taşıyacak kudrete sahip olmadığını dile getirmiştir.⁴⁶⁵ Ardından hazırlıklara başlayan Halife Muiz, ordusuna katılan ve Fatımilere destek olan Kütame, Havvare ve Kemlanoğlu kabilelerini öven

⁴⁶¹ ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları*, s. 110.

⁴⁶² TAKKÛŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l- Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrikiyye ve Mısır ve Biladi's*, s.160.

⁴⁶³ ED-DÂÎ İDRÎS, *Uyûnu'l Ahbar Fi Funûni'l Âsâr*, s.583-584. Bkz; EL- DEŞRÂVÎ, *El- Hilafe El – Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.340-341.

⁴⁶⁴ TAKKÛŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l- Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrikiyye ve Mısır ve Biladi's*- Şam, s. 161.

⁴⁶⁵ EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El –Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.342.

sözler söylemiştir. Halife Muiz, başlangıçta, Kuzey Afrika (Mağrib) coğrafyasını tek başına yönetmek ve bölgenin zenginliğinden faydalanmak için girdiği bu savaşlarda daha sonra yönünü Endülüs topraklarına çevirmiştir. Dolayısıyla ilk olarak Endülüs Emevilerini Kuzey Afrika’da bölgeden çıkarmak istemiştir. Onların Kuzey Afrika’dan çıkarılması Fatımilerin Avrupa’ya açılmasını kolaylaştıracaktır. Halife Muiz Endülüs Emevileri’nin bölgeden çıkarılması için bir ordu kurmuştur. Bu orduyu da Fatımilere sadakat ile bağlı komutan, Cevher Es-Sıkılli, Mesile kenti lideri Cafer B. Ali B. Hamdun ve Senhace kabilesinden Ziri B. Muned’ in öncülüğünde Tahert üzerine göndermiştir.⁴⁶⁶ Tahert’in lideri olan Yağle B. Muhammed Yefreni Fatımilere bağlıydı ancak onlara olan sadakatini bitirmiş ve Endülüs Emevileri’nin hizmetine girmiştir. Tahert yakınlarında gerçekleşen savaşta Yağle hayatını kaybetmiş⁴⁶⁷ Yağle’nin oğlu ise Fatımi kuvvetleri tarafından esir edilmiştir⁴⁶⁸.

Fatımilerin Tahert üzerine çıktığı bu sefer Endülüs Emevi otoritesi için ciddi bir tehlikeydi. Cevher Es-Sıkılli Yağle’nin ardından Endülüs Emevileri’ne bağlılıklarını sürdüren Ahmed B. Bekr B. Sehl el- Cuzzâmî’nin elindeki Fas şehri üzerine harekete geçmiştir. Şehir oldukça müstahkem bir yapıya sahipti. Cevher Es-Sıkılli surları aşamadığı için şehre girememiştir. Burada zaman kaybetmek istemeyen Cevher, Sicilmase şehrine doğru yola çıkmıştır. Çünkü Sicilmase şehrinin yöneticiliğini yapan Muhammed B. Vâsûl Hariciyken Maliki Mezhebine geçmiş kendi adına da para bastırmış ve hutbe okutmuştur. Cevher’in geldiğini haber alınca kaçmayı başarmıştır. Cevher ise Sicilmase’yi savaşız bir şekilde ele geçirmiştir. Takibata uğrayan Muhammed B. Vâsûl ise Fatımi taraftarları vasıtasıyla yakalanmış ve Cevhere teslim edilmiştir⁴⁶⁹. Muhammed B. Vâsûl’un adına basılan para artık Halife Muiz adına basılmıştır⁴⁷⁰.

⁴⁶⁶ EL-MAKRİZÎ, İtiazu'l-Hünüfe Bi-Ahbaru'l-Eimmetü'l-Fatımiyyin El-Hanefe, Bî Ahbâr el- Eimme el- Fâtımiyyin el- Hulefâ, C.1 s.134-135.

⁴⁶⁷ KADÎ NÜMAN, Muhammed, El- Mecalis ve El- Mesâyir, thk: Muhammed Habib, Matbaa Tunisiyye, Tunus, 1987, s.217.

⁴⁶⁸ İBN ESİR, *el Kâmil Fi't Tarih*, C.8, s.453.

⁴⁶⁹ YAZILITAŞ, Nihat, *Fâtımi Devletinde Türkler*, TTK, Ankara-2009, s.46; Bkz; Hasan İbrahim Hasan, ‘‘ Fâtımiler’’ , D.G.B.İ.T, İstanbul- 1986-1990, C. 5, s.129.

⁴⁷⁰ EL-MAKRİZÎ, İtiazu’l, C.1 s.135; Bkz; TAKKÛŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l- Fatımiyyin Fi- Şimali İfrıkiyye ve Mısır ve Biladi’ş- Şam*, s. 154.

Şehrin ele geçirilmesinde Ziri B. Muned'in katkıları çok büyüktür. Bu arada Fas şehrinin surları da yıktırılmıştır.⁴⁷¹ Endülüs Emevileri ise Sebte ve Tanca dışındaki toprakları teslim etmek zorunda kalmış ve Kuzey Afrika'da nüfuzlarının olduğu kentleri kaybetmiştir. Fatımilerin ilerleyişi durdurulacak nitelikte değildi. Endülüs Emevileri Sebte ve Tanca kentinde yaşananlar karşısında el-Meriye sahillerini kaybetmemek ve koruyabilmek amacıyla asker ve mühimmat sevkiyatı yapmıştır. Fatımiler ise, Bizans İmparatorluğu ile gerçekleşecek muhtemel savaş sebebiyle donanmalarını Sicilya da bırakmıştır.⁴⁷² Diğer taraftan seferden başarı ile dönen Cevher, Sicilmase ve Fas emirlerini iki ayrı kafese koyarak onları Mansuriyye kentine göndermiştir.⁴⁷³ Mansuriyye kentine gönderilen esirler arasında İdrisi ümerası da bulunmaktaydı. Onların ehli beyte mensup olmaları, Halife Muiz'in saygı duymasını sağlamıştır. Onlar, bu sebeple teşhir edilip sokaklarda gezdirilmemiştir. Ancak Kent liderleri şehirde teşhir edilip, ardından da hapsedilmiştir.⁴⁷⁴ Fatımi orduları kendi lehlerine sonuçlanan bu savaşın ardından Sicilya üzerine harekete geçmiştir. Bu olaylar gerçekleşirken 961 yılında Halife III. Abdurrahman hayatını kaybetmiş, Endülüs Emevileri yeni taht namzedi ile meşgulken Fatımiler de güzel bir fırsat yakalamıştır. Fatımiler Kuzey Afrika'nın ardından rotalarını Sicilya üzerine çevirmişler ve Bizans İmparatorluğu ile yaklaşık on yıl sürecek bir savaşa tutuşmuşlardır. Fatımiler ile Bizans İmparatorluğu'nun arasındaki mücadeleler devam etse de Endülüs Emevi Halifesi II. Hakem, Fatımilerin Kuzey Afrika politikasından hatta bu yayılmacı siyasetten rahatsızdı. III. Abdurrahman'ın vefatından sonra II. Hakem tahta çıkar çıkmaz devlet işleri ile meşgul olmuş Fatımi tehdidine karşı Sebte ve Tanca şehirlerini daha korunaklı hale getirmekle meşgul olmuştur.⁴⁷⁵

4. ENDÜLÜS EMEVİLERİNİN FATİMİLERE KARŞI BİZANS İMPARATORLUĞU İLE İTTİFAKI

Kuzey Afrika'da yeni bir güç olarak beliren Fatımi Devleti, otorite boşluğu yaşayan vilayetlere kendi valilerini göndererek bölgenin Fatımi etkisi altına girmesini sağlamıştır. Ubeydullah El- Mehdi bu siyaseti Ağlebi Devletinin

⁴⁷¹ EL-SİLEVİ Ahmed bi Halid, *El-İstikâ Li-Ahbar El-Mağribu'l-aksâ*, thk, Cafer Nasırî, Daru'l-Kitab, El-daru'l-beyza, 1954, C.1, s.199.

⁴⁷² EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.346.

⁴⁷³ İBN ESİR, *El Kâmil Fi't Tarih*, C.8, s.223, Bkz; El Makrızî, Bkz; Takiyy ed- Dîn Ahmed B. Ali, *İtti'âz, el- Huneî, Bî Ahbâr el- Eimme el- Fâtımiyyin el- Huleî, C.1*, s.93.

⁴⁷⁴ EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.346.

⁴⁷⁵ İBN İZARÎ, El- Beyanu'l- Mağrib, C. 1, s. 316

yıkılmasının ardından, Sicilya için de uygulamıştır. Zira Sicilya bu dönemde özerk bir durumdaydı.⁴⁷⁶ Fatımiler 910 yılında Hasan B. Ebi'l Hınzır'ı Sicilya Valisi olarak atamıştır. Ancak Şii olan bu vali Sicilya'da bulunan Maliki halka zulmetmiştir. Sicilya halkının isyanı üzerine Ağlebi kökenli olan Ahmed B. Ziyadetullah B. Karheb vali tayin edilmiştir.⁴⁷⁷ Ancak Fatımilerin Sicilya'daki faaliyetlerine karşı harekete geçen Karheb, Lemte kentinde bulunan Fatımi donanmasını imha etti. Ada halı Fatımilerin bu durum karşısında Sicilya'ya tekrar saldırması ihtimaline karşılık İbn Karheb'e karşı desteğini geri çekmiştir. Ekonomik açıdan zengin olması Fatımiler için Sicilya'yı değerli kılmıştır. Fatımiler için siyasi anlamda Sicilya Adası, askeri bir üs oluşturmak için çok ideal bir yerdi.⁴⁷⁸

Sicilya ele geçirildiği zaman Bizans İmparatorluğu'nun ve Kuzey Afrika üzerinden gelecek saldırıların önü otomatik olarak kesilecektir. Diğer yandan Fatımi Devleti'nin toprak genişletme siyaseti içinde sadece Mısır ve Doğu yoktu aynı zamanda ele geçirmeyi hayal ettikleri Batı da bulunan devletler de vardı.⁴⁷⁹ Sicilya Adası çok eski dönemlerden beri sıklıkla isyanların görüldüğü ve zapt edilmesi zor bir yerdi. Fatımiler bu yüzden sık sık vali göndermişler ve bazen de isyanlar ile meşgul olmuşlardır. Fatımilerin gönderdiği son vali İshak da bölgedeki karışıklığın önüne geçememiş bu sebeple 940 yılında görevden alınmıştır. Diğer yandan adada Harici isyanları da sükûnetin bozulmasına neden olmuştur.⁴⁸⁰

Fatımi Halifesi El-Mansur döneminde (946-953) Sicilya Adası'nda siyasi çekişmeler devam etmiştir. Bu iç karışıklıklardan dolayı ada da bulunan halk arasında da sorunlar yaşanıyordu ve onlar istediklerini vali atıyor istediklerini

⁴⁷⁶ MORENO, Martino Mario, "Sicilya'da Müslümanlar", (çev: Abdülhalik Bakır-Aydın çelik) Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, C.V, S.1, Ocak 2007, Elazığ-2007, s.179.

⁴⁷⁷ TAMİR, Arif, *Tarihu'l İsmâi'liyye*, London-1991, C.1, s.110.

⁴⁷⁸ İBN İZARİ, El- Beyanu'l- Mağrib, C. 1, s. 171. Bkz; TAKKÛŞ, *Tarihû'l- Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrikiyye ve Mısır ve Biladi'sh*, s. 179.

⁴⁷⁹ Hasan İbrahim Hasan, *Tarih ed- Devlet el- Fâtımiyye: Fi el- Mağrib ve Mısır ve Suriye ve Bilâd el- Ârab*, Kâhire-1981, s.99.

⁴⁸⁰ ŞAHİN, Seyhun, *Sicilya'da Normanlar ve Müslümanlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul-2016, s.71.

azledebiliyorlardı.⁴⁸¹ Bu dönemde Fatımiler halkın bu tutumuna müdahale edememişlerdir. Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında da çatışmalar yaşanmıştır. Fatımi Halifesi Mansur Billah, Sicilya'da sükûnetin sağlanması için vali olarak el-Hasan'ı tayin etmiştir. El-Hasan Kelbi kabilesine mensuptur⁴⁸² ancak Sicilya halkının büyük bir çoğunluğu Mudari kabilesinden olduğu için Kelbi birini vali olarak görmek istememişlerdir. Halife Mansur'a mektup ve elçi göndererek valinin değiştirilmesini talep etmişlerdir.⁴⁸³ Diğer taraftan Sicilya Adası'nda yaşayan Taberioğulları ailesine mensup kişiler sık sık sükûneti bozuyor ve halkı galeyana getiriyorlardı. Fatımi Halifesi Mansur Billah, El-Hasan komutasındaki büyük bir orduyu bölge üzerine göndererek isyancıların faaliyetlerine son vermiştir. El-Hasan, isyanı bastırmış ve asileri tutuklatmıştır.⁴⁸⁴ Asilerin bir kısmını ada halkının gözü önünde işkenceye maruz bırakmıştır.⁴⁸⁵ Daha önce Fatımiler ile çatışarak haraç ödemek zorunda kalan Rumlar bu kargaşa ortamı karşısında geçmiş üç yılın haracını peşin ödemişlerdir.⁴⁸⁶ Ancak Rumlar gizli bir şekilde Fatımiler aleyhine faaliyet göstermeye devam etmişlerdir.⁴⁸⁷

Nitekim Fatımi Halifesi'nin Sicilya Adası'nda güçlü bir istihbarat ağı bulunmaktaydı. Endülüs Emevileri'nin Akdeniz'i kontrol altında tutabilmeleri ve Bizans İmparatorluğu'nun da Sicilya Patrikliğini koruyabilmesi için Fatımilere karşı iş birliği yapmaları gerekiyordu.⁴⁸⁸ Bu durum neticesince Endülüs Emevileri ve Bizans İmparatorluğu ortak bir saldırı planı hazırlamıştır. Bizans İmparatoru VII. Konstantinos(913-959) 951 yılında Sicilya üzerine bir harekât düzenlerken III. Abdurrahman ise Tanca'ya bir saldırı düzenlemiştir. Diğer taraftan Bizans ordusu Otranto da karargâh kurmuştur.⁴⁸⁹ Bir yıl kadar sürecek olan bu mücadele için Fatımi Halifesi Sicilya'ya 7000 atlı birlik ve 3.500 piyade göndermiştir. Ancak Sicilya

⁴⁸¹ ED-DÛRÎ Takıyyüddin, Arif, *Sıkkıyye 'Alâkâtuhâ bi-Düveli'l-Bahri'l-Mutasavviti'l-İslâmiyye mine'l-Fethi'l-Arabî hatta Gazvi'n-Normandî*, (212-484/ 827-1091), Beyrut 1980, s.108.

⁴⁸² ALGÛL, Hüseyin, "Hasan b. Ali el-Kelbî", DİA, İstanbul-1997, C.16 s.287; Bkz; İbrahim Altan, "Kelbiler", DİA, Ankara-2002, C.25, s.206-207.

⁴⁸³ ÇELİK, Aydın, *Fatımiler Devleti tarihi* (909-1171), s.147.

⁴⁸⁴ İBN ESİR, *El- Kâmil Fi't Tarih*, C.8, s. 404-405; Bkz; EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El – Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.320.

⁴⁸⁵ İŞILTAN, Fikret " Sicilya" ,İA, MEB, C.10, s.594; Bkz: İBN ESİR, *El Kâmil Fi't Tarih*, C.8, s. 404.

⁴⁸⁶ EL- DEŞRÂVÎ, *El- Hilafe El –Fatımiyye Bi El- Mağrib* , s.320.

⁴⁸⁷ İBN ESİR, *El- Kâmil Fi't Tarih* , C.8, s.404-406; Bkz; EBÛ'L-FİDÂ, *el-Müsemma el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, thk. Mahmud Deyyûb, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrut- 1997, C.1, s. 432.

⁴⁸⁸ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 114.

⁴⁸⁹ ÇELİK, Aydın, *Fatımiler Devleti tarihi* (909-1171), s.147.

Patrikliği Fatımiler ile mücadele etmek istememiş ve Fatımilerin istediği şartlarda tazminat ödemeyi de kabul etmiştir. El- Hasan'ın askeri kuvvetleri sadece denizde değil aynı zamanda karada gerçekleşen savaşlarda da başarılı olmuştur.⁴⁹⁰

952 yılında meydana gelen bu olay sonucunda Fatımiler başarılı olmuş ve Sicilya'daki nüfuzları da artmıştır. Endülüs Emevileri ve Bizans İmparatorluğu'nun kurmuş olduğu ittifak ise amacına ulaşamamıştır. Fatımiler ve Ada halkı Rumlar arasında bazı şartlar öne sürülmüştür. Fatımilerin, sundukları antlaşmaya uymaktan başka bir alternatif bulamayan Rumlar yaşadıkları bölgede Fatımilerin istedikleri cami'yi yaptırmışlardır. Fatımi Devleti bu başarıların ardından Sicilya'da kalacak yeni bir ordu kurmuştur. Selim B. Raşid komutasındaki Sicilya ordusu Kadiran ve Calabria bölgesini muhasara etmişlerdir. Rumlar gerçekleşen çarpışmalarda 60.000 askerini kaybederken 10.000 asker de Fatımilere esir düşmüştür⁴⁹¹. Fatımi orduları bu dönemde Sicilya üzerine üç saldırı gerçekleştirmiştir. Komutan El- Fete ve onun emrindeki askerler Rumlar için önemli miktarda mühimmatı imha etmişlerdir. Diğer taraftan Fatımi ordusu ikinci baskında Sicilya'nın dışına çıkmayı başararak el- Hasat Kalesini ele geçirmiştir. Üçüncü saldırıda ise Termini şehri Fatımilerin eline geçmiştir. Sicilya'daki bu başarıların ardından El Hasan, oğlunu Sicilya'da bırakarak Fatımi başkentine dönmüştür.⁴⁹²

Fatımi Devleti ve Bizans İmparatorluğu arasındaki çatışmalar devam ederken Endülüs Emevileri ile Fatımi Devleti arasındaki düşmanlık devam etmekteydi. Fatımilerin Kuzey Afrika ve Sicilya politikaları Endülüs Emevileri ve Bizans İmparatorluğunu yeniden yakınlaştırmıştır. Bizans İmparatorluğu Endülüs Emevileri ile yapılan görüşmeler sonucunda Sicilya savaşlarını tekrar başlatmıştır.⁴⁹³ Diğer taraftan Fatımi Halifesi Muiz, Sicilya valisi Hasan B. Ali El-Kelbi'yi Endülüs Emevi sahillerine saldırması hususunda görevlendirmiştir. Endülüs Emevi Devleti'nin El-Meriye şehrinin ele geçirilmesi ve Endülüs topraklarına yapılacak akınlarda üs olarak kullanılmasını emretmiştir. Fatımi askerleri Meriye limanında demirlenmiş Endülüs

⁴⁹⁰ TAKKÛŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l- Fatımiyyin* s. 146; Bkz; ÇELİK, Aydın, *Kuruluş Döneminde Fatımi Devleti*, s.178, Ankara-2007, s178.

⁴⁹¹ İBN İZARİ, *El- Beyânü'l- Mağrib*, C.1, s.192-194.

⁴⁹² İBN ESİR, *El- Kâmil Fi't Tarih*, C.8, s. 252; Bkz; Hasan İbrahim Hasan, *Tarih ed- Devlet el- Fâtımiyye: Fi el- Mağrib ve Mısır, ve Suriye ve Bilâd el- Ârab*, Kâhire-1981, s.99-101; Hasan İbrahim Hasan, "Fâtımiler", D.G.B.İ.T, İstanbul- 1986-1990, C.5, s.129.

⁴⁹³ İMAMÜDDİN, S. Muhammed, *Endülüs Siyasi Tarihi*, çev, Yusuf Yazar, Rehber Yayıncılık, Ankara-1990, s.174-175; Bkz; EL- DEŞRÂVÎ, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.358.

donanmasını imha etmiş Endülüs Emevileri'nin depo olarak kullandığı yerleri de ateşe vermişlerdir. Endülüs Emevileri'nin maddi manevi güç kaybetmesine neden olmuşlardır. Ancak Endülüs Emevileri'nin tahrip ve yağmaya maruz kalmasının en büyük nedeni Fatımi tehdidine karşı zaaf göstermiş olmalarıdır. Tüm bu zarar karşısında Endülüs Emevileri 957 yılında yetmiş gemiden oluşan bir donanmayı Galib B. Abdurrahman komutasında Fatımiler üzerine göndermiştir. Galib B. Abdurrahman komutasında ki bu ordu Kuzey Afrika kıyılarında Fatımilere ait olan şehirleri yağmalayarak tahrip etmiştir.⁴⁹⁴

Endülüs Emevi Halife'si III. Abdurrahman, Fatımilere karşı mücadelelerini sürdürürken Bizans İmparatoru VII. Konstantinos ile irtibata geçmiştir. Fatımilere karşı gerçekleşen bu ittifak sonuçsuz kalmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun III. Abdurrahman'a sağladığı destek yetersiz kaldığı gibi Sicilya'da yeni bir cephe açılmasına ve savaş sayısının artmasına neden olmuştur. Diğer taraftan Fatımilere karşı ordu oluşturmak ve ittifak kurmak yetmediği için Endülüs Emevileri Mısır'da oturan İhşidiler ile iletişime geçmişlerdir. Zira İhşidiler de Fatımilerin yayılmacı siyasetinden rahatsızlık duymaktaydı. Bu sebeple diplomatik temas kurularak Mısır'da yaşayan Maliki mezhebine mensup Fakihlere yüklü miktarda para ve kıymetli eşya gönderilmiştir. Endülüs Emevi halifesi III. Abdurrahman Maliki fakihlerine⁴⁹⁵ Fatımilerin Şiiliği yayma çabalarının önüne geçeceğini düşünmüştür.⁴⁹⁶

Halife III. Abdurrahman Fatımilere karşı ittifak kurarken diğer taraftan da Halife Muiz ile diplomatik görüşmelerin gerçekleşmesini sağlamıştır. Halife III. Abdurrahman zaman kazanmak için bir elçilik heyetini Fatımilere göndermiş ve sorunların diplomasi yoluyla çözülmesini istemiştir. Halife Muiz elçiye Endülüs Emevileri'nin Hristiyan bir devlet ile işbirliği yaptığını bu işbirliğinin Endülüs ülkesinde yaşayan Müslümanların sonunu getireceğini söylemiştir. Elçiye söz hakkı tanımamış ve Halife III. Abdurrahman'ı da Müslüman düşmanı diyerek yermiştir. Daha sonra elçinin takdim ettiği mektubu kendine hizmet eden devlet adamlarının huzurunda okumuş ve III. Abdurrahman'ın sadece zaman kazanmak için diplomasi

⁴⁹⁴ TAKKÜŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l- Fatımiyyin*, s. 160.

⁴⁹⁵ Fakih: Fıkıh kökünden türemiştir. Bir şey bilen veya anlayan kimse anlamına gelmektedir. Fıkıh kişinin hak ve sorumluluklarını bilmesidir. Bu açıklama 11. Yüzyıla kadar kabul edilmiştir. 1071 yılında vefat etmiş olan İbn Abdülber en-Nemerî ile Hatîb el-Bağdâdî'nin fakih kelimesinin "takvâ sahibi din âlimi" şeklinde yorumladığı bilinmektedir. Bkz; MACDONALD, D.B, "Fakih", İA, MEB, İstanbul- 1940-1988, C.4,s.449.

⁴⁹⁶ TAKKÜŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l- Fatımiyyin* s.160.

yolunu denediğini dile getirmiştir. III. Abdurrahman mektubunda Fatımilerin zalim olduğunu, kendi Dailerini öldürdüklerini, Endülüslü hacıların Kuzey Afrika yolunu huzur ve güven içinde kullanamadıklarını, Sünni tebaaya karşı müsamahasız davrandıklarını bu muameleyi uygulayan bir devletin Halifelik makamına yakışmadığını yazmıştır.⁴⁹⁷

Ayrıca Fatımilerin yönlerini Sicilya Adası'na çevirmelerini toprak genişletmek maksadıyla değil Endülüs topraklarına göz koyduğu için almaya çalıştığını da dile getirmiştir. Fatımilerin Sicilya Adası üzerine yapacağı her akında Endülüs Emevileri kadar Bizans İmparatorluğu ile de karşı karşıya kalacağını bildirmiştir. Fatımi Halifesi Muiz bu mektup ile Endülüs Emevileri'nin diplomatik çözüm arayışından ziyade Kuzeydeki tehdit Liyûn krallığı ile yaşanan gerginliğin çözüme kavuşmasına kadar zaman kazanma taktiği olduğunu düşünmüştür. Zira Halife Muiz'in Endülüs Emevileri'nin faaliyetlerini yakından takip eden casusları aracılığıyla aldığı haberler bu durumu doğrulamıştır. Diplomatik görüşmelerin ardından Endülüs Emevileri ve Fatımi Devleti, kendi başkentlerinde karşılıklı lanet okumuşlardır. Her iki devlette birbirlerini zalimlik ve Halifelik makamının ağırlığını taşıyamadıklarına dair sözlerle yermişlerdir. Fatımi Halifesi Muiz, Endülüs Emevileri'ne karşı kendisine destek olacak herkese para ve kıymetli eşya vereceğini bildirmiştir. Fatımilerin davetine icabet edenlere “ Endülüs Emevileri'ne karşı açılan savaşın Allah yolunda cihat olduğunu dile getirmiştir”.⁴⁹⁸ Halife Muiz, Fatımilerin Hz. Muhammed'in (S.A.V) kızı Hz. Fatıma'nın soyundan geldiğini hilafetin de Fatımilere layık olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁹ Halife Muiz, Fatımilerin teşekkül sürecinde etkili olan Kütame kabilesine ve Hevvare kabilesine öven sözler söylemiştir. Bu dönemde Fatımi propagandistleri Şiilik konusunda Endülüs ülkesinde geniş çaplı bir faaliyet göstermiştir. Kurtuba'da yapılan misyonerlik hareketi Halife Muiz'i cesaretlendirmiştir. 959 yılında Senhace kabilesinden Ziri B. Muned ile Mesile kenti lideri Cafer B. Ali B. Hamdun'un refakat ettiği bir orduyu Tahert üzerine göndermiştir. Daha sonra Fatımi komutanı Cevher, 960 yılında Sebte ve Tanca hariç Endülüs Emevileri'nin nüfuzu altındaki yerleri ele geçirmiştir. Bu esnada Halife III. Abdurrahman'ın vefat haberi gelmiş ve yerine oğlu II. Hakem geçmiştir. Bu durum

⁴⁹⁷ İMAMÜDDİN, S. Muhammed, *Endülüs Siyasi Tarihi*, çev, Yusuf Yazar, Rehber Yayıncılık, Ankara-1990, s.174-175.

⁴⁹⁸ EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.341.

⁴⁹⁹ İMAMÜDDİN, S. Muhammed, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s.174-175.

Fatımiler için Endülüs'ü istilaya açık bir hale getirmiştir. Ancak Bizans İmparatorluğu'nun Girit üzerine seferler düzenlemesi üzerine Fatımiler Endülüs ile değil Bizans İmparatorluğu ile ilgilenmişlerdir. İki taraf arasındaki savaş on yıl sürmüştür.⁵⁰⁰

5. HALİFE II. HAKEM MUSTANSİR DÖNEMİNDE (961-976) ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİ VE FATİMİ İLİŞKİLERİ

Fatımilerin mahir komutanı Cevher 960 yılında Sebte ve Tanca limanları hariç Endülüs Emevileri'nin nüfuzu altındaki pek çok yeri ele geçirmiştir.⁵⁰¹ Sebte ve Tanca'nın Fatimi topraklarına katılması için daha detaylı bir hazırlık yapılması gerekmektedir. Fatımiler sadece, Endülüs Emevileri ile değil Bizans İmparatorluğu ile de savaş halinde olduklarından donanmayı Sicilya'ya bırakmışlardır.⁵⁰² Halife II. Hakem, ilk iş olarak Endülüs Emevileri'nin nüfuz alanları ile ilgilenmiştir. Çünkü Endülüs için önem arz eden Kuzey Afrika'daki Endülüs hâkimiyeti ne yazık ki artık sadece Sebte şehri ile sınırlı kalmıştı. Halife II. Hakem elinde kalan topraklarda yaşayan halkın sempatisini ve güvenini kazanabilmek adına ağır gelen vergilerin bir kısmını kaldırmıştır.⁵⁰³ Halife II. Hakem Endülüs Emevileri'ne destek veren Berberileri maddi ve manevi olarak desteklemiştir. Sünni düşüncüyü benimseyenleri korurken Şii davanın taraftarlarını ise Endülüs ülkesinin dışına çıkarmıştır.⁵⁰⁴

962 yılında Sebte surlarının daha müstahkem bir hale getirilmesi için faaliyetlere başlamıştır. Halife II. Hakem'in halkını korumaya gayret göstermesi karşısında bölge halkı onu daha çok sevmiştir. Endülüs Emevileri bu dönemde altın bir fırsat elde etmiştir. Halife II. Hakem, geçmişte Fatımilerin kendi tarafına çektiği Zenate kabilesinin yeniden Endülüs hizmetine girmesini sağlamıştır. Fatımiler artık yönlerini Doğu'ya çevirmişti. Fatımilerin Mısır'ı ele geçirmek için gerçekleştirdikleri çalışmalar nihayet 968-969 yılında sonuçlanmış özellikle devletin idare merkezinin Mısır'a taşınmasıyla Fatımilerin Sicilya'ya olan saldırıları da azalma göstermiştir.⁵⁰⁵

⁵⁰⁰ İMAMÜDDİN, S. Muhammed, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s.174-175.

⁵⁰¹ ÇELİK, Aydın, *Fatımiler Devleti Tarihi* (909-1171), s.159.

⁵⁰² EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatimiyye Bi El- Mağrib*, s.346.

⁵⁰³ İBN İZARÎ, *El- Beyanü'l Mağrib*, C.1, s.323.

⁵⁰⁴ EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El -Fatimiyye Bi El- Mağrib* s.349. Bkz; ÇELİK, Aydın, *Fatımiler Devleti Tarihi* (909-1171), s.161.

⁵⁰⁵ EL-ANTAKÎ, Ebû'l-Ferec Yahya b. Said b. Yahya, *Târîhu 'l-Antakî, el-Ma'rûf bi-Sılati't-Târîhi 'l-Utîhâ*, thk. Ömer Abdusselam Tedmürî, Trablus 1990, s.130.

968 yılında Cevher es- Sıkıllı Fatımi Halifesi'nin emriyle Mısır üzerine sefere çıkmıştır⁵⁰⁶. Daha sonra Irak, Şam, Arap ülkelerinin büyük bir çoğunluğunu ele geçirmiştir. İslam ülkelerindeki boşluktan faydalanmayı başaran Fatımi Devleti Şii anlayışı yayma konusundaki çalışmalarını devam ettirmiştir. Bu esnada Endülüs hükümeti ise Kuzey Afrika'da Fas'ı odak noktası haline getirmiştir. Fatımiler Kuzey Afrika'daki ağırlıklarını Mısır'a taşımış devletin esas ve kuvvetli ordusu da bölgeden çıkarılmıştır. Fatımiler kendi yönetim ve idareleri için önemli olan bu yeni dönemde Fas bölgesini valiler aracılığıyla yönetmiştir. Bu durum Endülüs Emevileri için bir avantaj olarak kabul edilebilir. Çünkü Endülüs Emevileri savaşlarda doğrudan devlet ordusu ile değil, Valilerin orduları ile mücadele edeceklerdi. Ayrıca Fatımilerin yeni yönetim merkezi olan Mısır ile Fas arasında ki mesafe bir hayli fazlaydı. Fas'ta gerçekleşecek herhangi bir olay karşısında Fatımi hükümetinin devlet eliyle doğrudan müdahale etmek gibi bir şansı da kalmamıştı. Ancak değişen dengelerin dünyasında Fas'ın kim tarafından yönetileceği büyük bir problemdi.⁵⁰⁷

Diğer taraftan Halife Muiz, Kuzey Afrika'nın Fas bölgesinde Fatımi davasını kimin üstleneceğini düşünmekteydi. Ancak Halife Muiz saray erkânından olan ve kendisine sadakatle bağlı olan birini seçmek istemiştir. Endülüs'ten çıkarılan Sakalibeler Fatımilere her zaman sadık olmuştu. Ancak Halife Muiz esas halkı Arap ve Berberilerden oluşan Fas bölgesinin karışıklığa açık olmasından dolayı Senhace ve Kütame kabilelerinin de küstürülmemesi için elinden geleni yapmıştır.⁵⁰⁸ Senhace ve Kütame kabileleri dışında diğer kabileler Fatımilerin yönetiminden ve dini anlayışlarından rahatsızlık duymuştur. Fatımi Halifesi Muiz, ilk olarak Zab kabilesi lideri Cafer B. Ahmed ile görüşmüştür. Ancak Cafer B. Ahmed bazı şartlar öne sürmüştür. Eğer, Fas'ın idaresine o gelirse, Fatımi hanedanına mensup kız veya erkek çocuklardan birinin rehin bırakılmasını istemiştir. Diğer taraftan toplanan vergilerin Fatımi hazinesine değil Fas hazinesine aktarılmasını önermiştir. Fatımi merkezi uzakta olduğu için meydana gelen hadiselerde Halife emrinin gelmesini beklemeden harekete geçeceğini bildirmiştir. Ayrıca kadı vb. görevlere de kendi

⁵⁰⁶ İBN HALDÛN, *El- İbar*, C.4, s.48.

⁵⁰⁷ İBN HALDÛN, *El- İbar*, C.4, s.48.

⁵⁰⁸ İBN HALDÛN, *El- İbar*, C.4, s.48.

seçtiği kişilerin getirileceğini söylemiştir. Halife Muiz, onun öne sürdüğü şartlara çok kızmış ve huzurundan kovmuştur.⁵⁰⁹

Halife Muiz, daha sonra Senhace kabilesi lideri Bulukkin B. Ziri ile görüşmüş aynı teklifi ona da sunmuştur. Bulukkin B. Ziri ise Halife Muiz'e, kadı atamalarına seçtiği kimseyi, istihbarat birimine en güvendiği kişileri getirmesini istemiştir. Bu kişilerin atamasının kendisinin yanında yapılmasını ve onları tanımak istediğini söylemiştir. Bu istek karşısında Halife Muiz Fas'ın idaresi için Bulukkin B. Ziri'yi görevlendirmiştir.⁵¹⁰ Halife Muiz'in bu görev tayini karşısında Zab liderlerinden Cafer B. Ali el- Endelüsi, kıskançlık duymaya başlamıştır.⁵¹¹ Ziri B. Bulukkin Halife Muiz'in Cafer B. Ali el- Endelüsi'nin Senhacelilere karşı planlarının olduğunu, Mesile şehrinde yaşayan Endülüs Emevileri'ni destekleyen kişiler ile sık sık görüştüğünü anlatmıştır. Endülüs Emevileri'nin hizmetinde bulunan Zenate Emiri Muhammet İbnü'l Hayr Ez- Zenati ile işbirliği yaptığını anlatmıştır.⁵¹² Böylece Zab kabilesinin Halife Muiz ile olan ilişkilerinin önüne geçmiştir. Halife Muiz, Zenate tehlikesinin önüne geçmek için bu kabileye düşman olan Senhacelilere önemli görevler vermiştir. Kuzey Afrika'nın idaresi de Senhace kabilesine geçmiştir.⁵¹³

Ziri'nin anlattıkları doğrultusunda Halife, Cafer'i defalarca huzuruna çağırmıştır. Cafer Halifenin kızgın olduğunu düşünmüş ve hakkında idam kararının çıkmasından korkmuştur. Bu sebeple 970 yılında Halifenin huzuruna gelmemiş ve Mesile şehrine doğru yol almıştır. Ailesiyle birlikte Zenate kabilesine sığınmıştır. Cafer, Fatımi otoritesini reddetmiş ve Fatımiler ile bağlarını koparmıştır.⁵¹⁴ Onun Zenate kabilesine sığınmış olmasını duyan Bulukkin B. Ziri, Senhace kabilesinden oluşan küçük bir ordu hazırlayarak harekete geçmiştir. İki kabile kuvveti savaşa tutuşmuş ve Ziri savaş esnasında atından düşerek ölmüştür.⁵¹⁵ Cafer ise Bulukkin B. Zirinin kesik başını⁵¹⁶ Emevi Halifesine teslim etmesi için kardeşi Yahya'yı görevlendirmiştir. Fatımilerin hilafetini reddederek Endülüs'e geçmeyi başaran

⁵⁰⁹ EI-MAKRİZİ, a.g.e, C.1, s.93.

⁵¹⁰ ED-DÂİ İDRÎS, *Uyûnu'l Ahbar Fi Funûni'l Âsâr*, s.717.

⁵¹¹ İBN HALKAN, *Vafet El- Ayân*, C.1, s.375-376; Bkz; İBN EBİ DİNAR, Muhammed b. Kasim, *El-Mü'nis fi Ahbar İfrikya ve Tunus*, thk, Muhammed Hişam, Tunus, 1997, s.74.

⁵¹² İBN HAYYAN, *El-Müktebes*, C. 5, s.37.

⁵¹³ EL- DEŞRÂVİ, Ferhat, *El-Hilafe El-Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.403-404.

⁵¹⁴ EL- DEŞRÂVİ, Ferhat, *El - Hilafe El-Fatımiyye Bi El- Mağrib*, s.353-355.

⁵¹⁵ İBN HAYYAN, *Mazda Nafsır*, s.37.

⁵¹⁶ İBN EBİ DİNAR, *El-Mü'nis fi Ahbar İfrikya ve Tunus*, s.74.

Cafer, II. Hakem tarafından iyi bir şekilde karşılanmıştır. Halife II. Hakem Cafer'e ihsanda bulunmuştur.

Halife II. Hakem, Cafer'i Fatımi davasından vazgeçmesi ve Endülüs Emevileri'ne olan hizmeti karşılığında devlet kademesinde önemli görevlere getirmiştir.⁵¹⁷ Aynı zamanda ona çok güzel bir saray da tahsis etmiştir.⁵¹⁸ Cafer'in Endülüs Emevileri ile yapmış olduğu bu ittifak sonucunda Fatımiler manevi anlamda çok büyük bir darbe aldılar. Bulukkin B. Ziri'nin oğlu ise babasının intikamını almak niyetindeydi. Fatımiler ise Endülüs Emevileri'ne karşı güçlü bir koz elde etmek için Bulukkin B. Ziri'nin oğlu Belkin'in intikam savaşından faydalanmışlardır.⁵¹⁹

Fatımi Halifesi Muiz, güçlü bir ordu hazırlamış ve bu orduyu da Belkin'in emrine vermiştir. Zenateliler ile Belkin'in yönettiği Fatımi ordusu savaşmış Zenate ordusu imha edilmiştir. Zenate lideri İbn Hazir yakalanmamak için intihar etmiştir. Belkin ise Tahert, Beskara⁵²⁰, Tubne, Mesile gibi şehirlere kadar ulaşmıştır. Tarihçi İbn Ebi Dinar'ın naklettiğine göre "Belkin Zenateliler de ne at ne deve ne hazine ne de ganimet bırakmış onların her şeylerini alarak intikamını almıştır".⁵²¹ Belkin'in güven veren bu adımları, Endülüs Emevilerini destekleyen bazı kabilelerin Fatımi lehine taraf değiştirmesine neden olmuştur. Mesela İdrisi kabilesinin önde gelen isimlerinden birisi olan Hasan B. Kenun bu duruma örnektir.⁵²² Endülüs Emevi hükümdarı II. Hakem olayların Fatımilerin lehine gelişmesine çok kızmış bu sebeple yeni bir ordu hazırlatmıştır. Ordunun başına ise güvendiği komutanlarından Muhammed B. Kasım B. Tamlıs'ı getirmiştir. Endülüs askerleri 971 de Sebte'yi geçmiştir. Diğer taraftan Tanca hâkimi İbn Kenun ile gerçekleşen bu savaşta İbn Kenun yenilmiş ve Tanca'ya doğru çekilmiştir.⁵²³

⁵¹⁷ ABPALLAH LAROUİ, *The History of Maghrib*, New Jersey-1977 s.137. ANAN, *Devlet El-İslam fi Endelus*, C.2, s.491.

⁵¹⁸ İBN HAYYAN, *El-Müktebes*, C.5, s.37.

⁵¹⁹ BEYDAVİYUN, *Devletu'l- Arâbiyye*, s.322.

⁵²⁰ Kuzey Afrika da Zab Bölgesi civarında bulunan şehirlerindendir. Zeytin ve hurma ağaçlarıyla meşhurdur. Bkz; HAMEVÎ, *Mucem El-Buldân*, C.1, s. 422.

⁵²¹ İBN EBİ DİNAR, *El-Mü'nis fi Ahbar İfrikya ve Tunus*, s.75.

⁵²² EL-SİLEVÎ, Ahmed bi Halid, *El-İstiksâ Li-Ahbar El-Mağribu'l-aksâ*, thk, Cafer Nasrî, Daru'l-Kitab, El-daru'l-bayza, 1954, C.1, s.197.

⁵²³ İBN HAYYAN, *El-Müktebes*, C.5, s.80. Bkz; Anan, *Devlet El-İslam fi Endelus*, C.2, s.492.

6. HALİFE II. HAKEM DÖNEMİNDE FATİMİLERİN DESTEKLEDİĞİ İSYANLAR İLE MÜCADELELER

970 yılından sonra Endülüs Emevi Devletinin Kuzey Afrika’da Fatımiler ile olan savaşları doğrudan değil de Fatımilerin destek ve lojistik sağladığı yöneticiler aracılığı ile gerçekleşmiştir. Bulukkin B. Ziri’nin oğlu Belkin Endülüs Emevileri’ne karşı harekete geçmiş Tahert, Beskara, Tubne, Mesile gibi şehirlere kadar ulaşmıştır. Fatımilerin lehine gerçekleşen olaylar Endülüs Emevileri’nin prestijini sarsmıştır. Endülüs Emevi hükümdarı II. Hakem’in güvendiği komutan, Muhammed B. Kasım B. Tamlis emrindeki ordular ile harekete geçmiş, 971 yılında Sebte kentine varmıştır. Diğer taraftan Tanca hâkimi İbn Kenun ile savaşmıştır. İbn Kenun ise yenilmiş ve Tanca’ya doğru çekilmiştir.⁵²⁴

Tanca şehrinde yaşayan ve önemli şeyhler arasında yer alan İbn Fazl bölge halkından saygı görüyordu. Onun, halk üzerinde tesiri bulunmaktaydı. Şeyh halkın toplu bulunduğu alanlarda Halife II. Hakem Mustansır yücelten cümleler kurmaktaydı. Yaşanan bu çatışma ortamında şehrin Endülüs Emevi kuvvetlerine teslim edilmesini bu bölgenin gerçek sahibinin ve Emirü’l Müminin Halife Mustansır olduğunu dile getirmiştir. Bölge halkının ona itaat etmesini tavsiye etmiştir. Halife II. Hakem Fatimi destekli İbn Kenun’a karşı mücadele veren Muhammed B. Kasım’a destek olması için bir donanma hazırlatmıştır. Bu donanmanın başına ise Abdurrahman B. Ramahis’i getirmiştir. Abdurrahman B. Ramahis’in, Muhammed B. Kasım’a yakın bir mesafede bulunmasını emretmiştir. Halife II. Hakem, İbn Kenun’un yenildiğini ve Tanca kentine çekildiğini öğrenmiştir. Donanma komutanı Abdurrahman B. Ramahis Tanca’nın fethinin gerçekleştiğini ona bildirdi.⁵²⁵

İbn Kenun ve Muhammed B. Kasım, tekrar Tanca yakınlarında mücadeleye tutuşmuştur. İbn Kenun bu çarpışmada yenilgiye uğrayarak süratle Tanca yakınlarında bulunan yüksek ve çok sarp bir dağ olan Rih (Rüzgar) Dağına kaçmıştır. Endülüs Emevi ordusu onu takibata uğratarak dağı muhasara etmiştir. Ancak Kenun Endülüs askerlerinin bu kuşatması sırasında yine bir şekilde kaçmayı başarmıştır. Halife II. Hakem’in ordusu İbn Kenun’un son faaliyetlerini takip

⁵²⁴ İBN HAYYAN, *El-Müktebes*, C.5, s.80, Bkz; Anan, *Devlet El-İslam fi Endelus*, C.2, s.492.

⁵²⁵ İBN HAYYAN, *El-Müktebes*, C.5, s.90.

ederken diğer taraftan da Asile⁵²⁶ şehrini de kolay bir şekilde ele geçirmiştir. İbn Kenun'un faaliyetlerini izleyen Endülüs askerleri yol üzerinde bulunan Delül Kalesini⁵²⁷ de ele geçirerek fetihlerine devam etmiştir. Endülüs askerlerinin kendisini yakalamasından endişelenen İbn Kenun da yeni bir mücadele karşısında zayıf düşmemek için ordusunu kuvvetlendirmeye çalışmıştır.⁵²⁸

Halife II. Hakem'in orduları ile İbn Kenun Tanca yakınlarında Fahısmahran bölgesinde karşılaşmıştır. 972 yılında gerçekleşen bu savaşta Endülüs askerleri beklenmedik büyük bir zayıat vermiş, hatta ordunun komutanı olan Muhammed B. Kasım öldürülmüştür. Endülüs Ordusu komutanını kaybetmiş ve bu durum askerlere büyük bir çöküntü ve moral bozukluğu yaşatmıştır. Endülüs askerleri Sebte' ye kadar geri çekilmişler ve vaziyetleri ile ilgili olarak Halifeye bir mektup yazmışlardır.⁵²⁹ İbn Kenun Endülüs Emevileri'ne karşı ciddi bir başarı elde etmiştir. Ancak Halife II. Hakem Mustansır ile yeni bir savaş gerçekleştirecek kadar da güçlü değildi. Diğer taraftan Halifenin güvendiği ve önem verdiği bir komutanın da şehit edilmesi sonucunu göz önünde bulundurarak sulh talebinde bulunmuştur.⁵³⁰

Bunun üzerine II. Hakem ise onu affettiğini bildirmiştir. Ancak bu af gerçek bir af değildir. O, İbn Kenun meselesini çözmek için zaman kazanmak istemiştir. Nitekim, II. Hakem İbn Kenun ile savaşması için yeni bir ordu hazırlamıştır.⁵³¹ Bu ordunun başına ise yetenekli ve askeri anlamda üstün meziyetleri bulunan Galib. B. Abdurrahman'ı getirmiştir.⁵³² Halife komutanını huzuruna çağırarak şu konuşmayı yapmıştır. Ya öl, ya da muzaffer ol, tahrip ve yağma edilen yerleri onar, açları doyur, çıplakları giydir.⁵³³

Sadece Siyasi ve iktisadi anlamda değil itikadi açıdan da önem taşıyan Fas bölgesinin hâkimiyet altına alınması Endülüs Emevileri'nin geleceği açısından şarttı.

⁵²⁶ Asile: Bu şehir Tanca şehrinin orta kısımlarında yer almaktadır. Asile kentinde Atlantik okyanusuna açılan bir sahil şeridi bulunmaktadır. Asile kentinin sakinleri Fas kabilelerinden olan Hevvar ile Luvana kabileleridir. Bu kabileler kapalı bir toplum yapısına sahiptir. Bkz; EL-HİMYERİ, *El- Tavn El- Miatar*, s.42.

⁵²⁷ Delül Kalesi: Menif Dağının üst kısımlarında yer alan oldukça müstahkem bir kaledir. Akdeniz sahilleri ile 30 kilometrelik bir mesafesinin olduğu bilinmektedir. Bkz; EL-HİMYERİ, *El- Tavn El- Miatar*, s.470.

⁵²⁸ İBN İZARİ, *El- Beyanü'l Mağrib*, C.2, s.246.

⁵²⁹ EL-SİLEVÎ, *El-İstiksâ*, C.1 s.200.

⁵³⁰ İBN HAYYAN, *Ahbar Beledü'l- Endelüs*, s.97.

⁵³¹ EL-SİLEVÎ, *El-İstiksâ*, C.1 s.200.

⁵³² İBN HAYYAN, *El- Müktebes*, C.5, s.97.

⁵³³ Mechul Mafahir'i Barbar, s.9, Thk, İBADÎ, *Fi Tarih El- Mağrib*, s, 206-216.

İşte bu sözler esasında Halife II. Hakemin, Fas'ı ne kadar önemseydiğini açıkça göstermektedir. Galib 972 yılında Kurtuba'dan harekete geçerek Ceziretü'l- Hadra adasını aşarak Kasr-ı Masmude'ye varmıştır.⁵³⁴ Endülüs askeri birliklerinin geldiğini öğrenen İbn Kenun ise yeniden kaçarak El- Nisir Kalesine⁵³⁵ sığınmıştır.⁵³⁶ Komutan Galib zaten İbn Kenun'u adım adım izlemekteydi. Galip fırsattan istifade ederek yolu üzerinde ele geçirebileceği kale vB. ne varsa almıştır. Diğer taraftan coğrafi olarak Fas ve Tanca şehirleri arasında yer alan Basra⁵³⁷ kentini ele geçirmiştir.⁵³⁸ Basra'nın ele geçirilmiş olması Endülüs Emevileri için yeni bir motive kaynağı olmuştur. Nihayet Galib Kenun'un bulunduğu yere ulaşmış sığındığı kaleyi de abluka altına almıştır.⁵³⁹

Bu kalenin sarp oluşu Endülüs askerlerini endişelendirmiştir. Halife II. Hakem'in emri ile Galib'e yakın bir mesafede demir atan komutan Ramahis ve II. Hakem'in hazırlattığı diğer donanma da yardım için birleştiler. İbn Kenun sadece karadan değil aynı zamanda denizden gelen bu birliklere daha fazla karşı koyamayacağını anlamıştır. İbn Kenun eman dileyerek kuşatmanın kaldırılmasını istemiştir. Galib'in bulunduğu yer donanmanın girmesi konusunda zorlu bir bölgeydi. Ancak Ramahis destek kuvvetini tam zamanında ulaştırmıştır.⁵⁴⁰

Halife II. Hakem Mustansır bu çabaları karşısında Ramahis'e teşekkür etmiştir. Bu esnada İbn Kenun Galibe II. Hakem' e itaat edeceğine dair söz vermiş ve camilerde II. Hakem adına hutbe okutmuştur.⁵⁴¹ Hatta İbn Kenun Minbere çıkarak Halife II. Hakem adına hutbe okuyup dua etmiştir. Halifenin affına mazhar olmak istediğini dile getirmiştir. Galip, 974 yılında İbn Kenun'u yanına alarak Kurtuba'ya doğru yola çıkmıştır⁵⁴². Son İdrisi kabilesi de ortadan kalkınca bölgede Endülüs hâkimiyeti istenilen düzeyde sağlanmaya başlamıştır. Fas'tan İdrisi eli çekilmiş,

⁵³⁴ Kasr-ı Masmude Kalesi: Oldukça müstahkem bir kaledir. Büyük ve geniştir. Sebte' ye 24 km uzaklıkta bulunur. Burada büyük tersanelerin olduğu bilinmektedir. Tanca ile arası 42 km civarındadır. Bkz: HİMYERİ, *Tavd El- Miatar*, s.476.

⁵³⁵ Bir dağ üzerinde bulunan ve müstahkem bir kale olan bu kale, Tatvan Şehri'nin güney kısımlarında yer almaktadır. Bkz; BEKRİ, *Coğrafya El-Endülüs*, s. 114.

⁵³⁶ BEKRİ, *Coğrafya El- Endelüs*, s. 114.

⁵³⁷ Fas'ta bulunan büyük şehirlerinden birisidir. Fas ve Tanca şehirlerinin arasında bulunmaktadır. Fas şehrine iki günlük mesafede yer almaktadır. Bkz. HİMYERİ. *Tavd El-Miatar*, s. 108.

⁵³⁸ HİMYERİ, *Tavd El- Miatar*, s.108.

⁵³⁹ İBN HAYYAN, *El- Müktebes*, C.5, s.97.

⁵⁴⁰ HİMYERİ, *Tavd El- Miatar*, s.108.

⁵⁴¹ İBN HAYYAN, *Ahbar Beledü'l- Endelüs*, s.104-105.

⁵⁴² ANAN, *Devlet El-İslam fi Endelus*, C.2, s.493.

Fatımi baskısına son verilmiş yönetim ise Endülüs Emevileri'ne geçmiştir. II. Hakem Endülüs Emevileri'ne itaat eden ve Halifeye biatını sunan İdrisilere bir takım ihsanlarda bulunup onlara tahsisat bağlamıştır. Onların Kurtuba'da oturmasını sağlayarak hayatlarını rahatlıkla sürdürecekt evler vermiştir. Halife II. Hakem, İbn Kenun'un Emrine 700 kişilik bir ekip, bol miktarda toprak ve mülk bağışlamıştır.⁵⁴³

II. Hakem'in ihsan ve ikramına rağmen İbn Kenun burada istediğini bulamamış ve Halife ile ters düşmeye başlamıştır. İbn Kenun Kurtuba'da girdiği ortamlarda II. Hakem'in siyaseti ile ilgili konuşmaya başlamıştır. İbn Kenun'un bu tavrı Halife II. Hakem'in hoşuna gitmiyordu. Diğer taraftan Halife II. Hakem her ne kadar onu bağışlasa da Kenun'un yaptıklarını unutmuş olması mümkün değildir. Bazı rivayetlere göre İbn Kenun oldukça değerli bir şeye sahipti, bunun çok kıymetli bir taş olduğu düşünülmektedir. Bu taşın Fas sahillerinde bulunduğu II. Hakem'in çok beğenmesine rağmen Kenun'un onu vermekten geri durduğu ve Halife'nin buna çok içerlediği belirtilmiştir. Bir başka rivayette ise, İbn Kenun'da çok nadir bulunan ve kıymetli bir parfüm olan amber kokusunun olduğunu Halife II. Hakem'in bu kokuyu istediği ancak Kenun'un ise vermediği belirtilmiştir. Halifenin affına ve sunduklarına karşılık Kenun'un onu reddetmesi hiç hoşuna gitmemiştir. Ayrıca II. Hakem geçmişte yaşanan olayları göz önünde bulundurmıştır.⁵⁴⁴

İbn Kenun'un Endülüs Emevileri ile gerçekleşen savaşlar sırasında ele geçirilen esirlerin ölümelerini zevkle izlediği konusunda duyumlar alan Halife bir kez daha sinirlenmiştir.⁵⁴⁵

Dolayısıyla II. Hakem, Düşman ile dost olmanın çok zor olduğunu düşünerek ona bahsettiklerini geri almaya karar vermiştir.⁵⁴⁶ Diğer taraftan emir vererek İbn Kenun'un tüm mallarına da el koydurmuştur.⁵⁴⁷ İdrisi ailesinin son fertlerinin Endülüs Emevileri'ne karşı faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda, onların Endülüs topraklarında yaşaması tehlike arz etmekteydi. Endülüs Halifesi II. Hakem bir rahatsızlık geçirmiş ve devlet işleri bir müddet II. Hakem'in Veziri Hacib Cafer

⁵⁴³ İBN İZARÎ, *El Beyanu'l- Mağrib*, C.2, s.248.

⁵⁴⁴ Ahbaru'l- Barbar, s. 10.

⁵⁴⁵ Ahbaru'l- Barbar, s. 10.

⁵⁴⁶ Ahbaru'l- Barbar, s. 10.

⁵⁴⁷ EL-SİLEVÎ, *El- İstiksa*, C.1 s.202-203.

B. Osman B. El- Mushifi tarafından idare edilmiştir.⁵⁴⁸ İdrisiler Hacib Cafer'le görüşerek Endülüs'ten ayrılmak istediklerini bildirmişlerdir. İdrisi ailesi İsyan çıkarmama sözü ile Kurtuba'dan ayrılmıştır. Kurtuba yönetimi yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen onlara bir miktar yol parası tahsis etmiştir.⁵⁴⁹ Ancak onlar verdikleri sözü tutmadılar ve Endülüs topraklarından çıkar çıkmaz Fatımi Halifesine itaat ettiklerini bildirmişlerdir. Böylece Fatımilerin eline yeni bir fırsat geçmişti. Zira onların Endülüs Emevileri'ne karşı gösterdikleri tutum Fatımi Halifesi'nin hoşuna gitmişti. Fatımiler İbn Kenun ve ailesine Endülüs Emevileri'nin onları esir edemeyeceğini söylemiştir. Ayrıca İbn Kenun'un intikam almasına yardım edeceklerine dair söz vermiştir⁵⁵⁰

7. HALİFE II. HAKEM'İN VEZİRİ HACİB CAFER B. OSMAN B. EL-MUSHİFİ'NİN İDARESİ DÖNEMİNDE FATİMİ DEVLETİ İLE İLİŞKİLER

Hacib Cafer, İbn Kenun'un Endülüs'te huzursuzluğa sebep olmasından dolayı onun ve ailesinin Endülüs dışına gitmelerine izin vermiştir. Hatta İbn Kenun'a devlet hazinesinden bir miktar bütçe ve harcırah dahi ikram etmiştir. İbn Kenun Endülüs Emevileri'ne bağlı kalacağına söz verdiği halde Fatımi Halifelerinin idaresi ve etkisi altına girmekten kaçınmamıştır. Onlar önce göç etmiş, ardından Tunus'a ulaşarak⁵⁵¹ Fatımi Halifesine biat etmişlerdir. Bazı kaynaklar İbn Kenun'un Hacib Cafer ile görüşüğünü Hacib Cafer'in Kuzey Afrika hariç nereye isterlerse gönderebileceğini nakletse de, bazı kaynaklar Hacib'in çok yanlış bir politika izleyerek, İbn Kenun'u ve beraberindekileri zorla göçe tabi tuttuğunu hatta onlarla yazılı bir anlaşma yaptığı kaydetmişlerdir. Diğer taraftan Hacib'in ise İbn Kenun'u göndermek istemesindeki amacının Halife II. Hakem'in onlara verdiği tahsisatı azaltmak istemesi de olabilir.⁵⁵²

İbn Kenun ve yanındakiler Tunus'a doğru yol alarak Meriye sahillerinden geçmişlerdir. İbn kenun ve ailesinin Endülüs topraklarına götürülmesine kadar, İdrisi hanedanlığından kalan son kişiler de Tunus'a sığınmış ve Fatımi egemenliğini kabul etmişlerdi. Bu sığınma karşısında Fatımi Halifesi Aziz Billah Nizar Endülüs

⁵⁴⁸ İBN İZARİ, *El- Beyanu'l- Mağrib*, C.2, s.248.

⁵⁴⁹ İBADÎ, *fi Tarih- El- Mağrib*, s.234.

⁵⁵⁰ EL-SİLEVÎ, *El- İstiksa*, C.I s.202-203, Bkz; Ahbaru'l Barbar, s.15.

⁵⁵¹ Meçhul: *Meğahuru'l- Berîd*, C.14, s.134.

⁵⁵² İBADÎ, *fi Tarih- El- Mağrib*, s.234.

Emevileri'ne karşı İdrisi ailesinin intikamının alınacağına dair söz vermiştir.⁵⁵³ Fatımi Halifesi Aziz Billah Nizar, İbn Kenun ve onu destekleyenlere Silah ve mühimmat yardımı sağlamıştır. Fatımi halifesi Endülüs Emevileri'ne karşı İbn Kenun ve onu destekleyenleri kendi emellerini gerçekleştirmek için kullanmak niyetindeydi. Endülüs Halifesi II. Hakem Mustansır Berberi Kabilelerine karşı oldukça cömert davranmıştır. Fatımilerin faaliyetlerine karşı eli açık bol ihsanlı bir tavır izlemiştir. Onlara sık sık hediyeler göndermiş ve Fatımileri desteklemelerine engel olmaya çalışmıştır. Berberiler ise bu durumda gerçekten saf tutarak ve Endülüs Emevileri'nin komutanlarını desteklemişlerdir.⁵⁵⁴

Diğer taraftan Endülüs Emevileri'nin Berberiler ve dağılmak üzere olan hanedanlar üzerinde uyguladığı bu politikayı Fatımiler de uygulamıştır. Fatımilerin Endülüs Emevi Devleti ile olan savaşları bazen doğrudan bazen de kabileler ve son hanedan mensuplarının intikam savaşları ile olmuştur. Bu durumu bazen Endülüs Emevi Devleti kullanırken bazen de Fatımi Devleti kullanmıştır. Fatımiler Kuzey Afrika üzerindeki faaliyetlerini gerçekleştirirken kısa bir süre içinde Fas bölgesinin neredeyse tamamına hükmetmişler hatta Endülüs içlerine kadar girebileceklerini de öngörmüşlerdir. Endülüs Emevi toprakları konusunda her zaman bir politika üreten Fatımiler bir müddet sonra yönlerini Doğuya çevirerek Mısır'ı fethetmişlerdir. Endülüs Emevileri de kurulmuş tüm devletler gibi zamanını doldurmuş ve bu Hilafet makamı sembolik bir makam niteliğinde kalmıştır.⁵⁵⁵

8. HALİFE MANSUR DÖNEMİNDE ENDÜLÜS FATİMİ İLİŞKİLERİ (981-1002) VE SONRAKİ DÖNEMLERDE MEYDANA GELEN HADİSELER

Muhammed el- Mansur B. Ebi Amir Haciblik vazifesi ile yönetimi ele aldığında Kuzey Afrika coğrafyası oldukça karışık bir döneme girmişti. Onun idaresi döneminde Kuzey Afrika'daki çekişmeler bir müddet yatışmıştır. Bu dönemde İdrisi hanedanının son mensuplarından olan İbn Kenun Endülüs Emevi hilafetini reddetmiş ve Fatımilere sığınmıştır. Mansur için Kuzey Afrika'nın tamamına hükmetmek

⁵⁵³EL-SİLEVÎ, Ahmed bi Halid, *El-İstiksâ Li-Ahbar El-Mağribu'l-aksâ*, thk, Cafer Nasrî, Daru'l-Kitab, El-daru'l-beyza, 1954, C.1, s.15; Bkz; Ahbaru'l Barbar, s.15.

⁵⁵⁴ Ahbaru'l- Barbar, s. 15-16.

⁵⁵⁵EL-KAHTANÎ, Ali Ahmed, *Ed-devle El Âmiriye Fi El Endülüs*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ummu'l Kura Üniversitesi, Mekke-1981, s.155.

önemliydi. Burası Fatımi tehdit ve tehlikesine karşı Endülüs Emevileri'nin elinde bulunmalıydı. Mansur bu bölgeyi, kuzeyde bulunan Hristiyan krallıklar ile olan mücadelelerde insan gücü ve asker kaynağı olarak avantajlı bir bölge olarak görmüştür. Mansur Endülüs'ün idaresini kendi hâkimiyetine aldıktan sonra Kuzey Afrika üzerine sefere çıkmıştır. Halife Mansur'dan önceki hükümdarlar dönemine göz gezdirildiğinde onlar iç karışıklıklar ve isyanlar sebebiyle Kuzey Afrika'nın tamamını kontrol altında tutamamışlar ve bazı önemli şehirleri ele geçirememişlerdir.⁵⁵⁶

Halife Mansur henüz II. Hakem döneminde Haciblik vazifesini yürütürken ele geçirilemeyen bu şehirleri ve bölgeleri Endülüs arazisine katmayı hayal etmiştir.⁵⁵⁷ Nitekim onun döneminde Fas bölgesinde 980 yılında Sicilmase kenti alınırken, Duda, Tilimsan ve Tahert kentleri de 991 yılında alınmıştır. İbadî ise bu olayı şöyle nakletmiştir.

“Mansur ilk olarak Sebte ve Sebte'yi takip eden diğer şehirler üzerinde Endülüs ordusunun çabalarıyla hâkimiyetini tesis etmeyi başarmıştır. Olası tehditler karşısında en güvendiği adamlarını ve komutanlarını Sebte şehrinde bırakmıştır. Endülüs Emevileri'ne destekte bulunan Zenate Emirlerine yardımcı kuvvet göndermiştir. Böylece diğer bölgelerin Halife El-Mansur'un adıyla ele geçirilmesi hızlanmıştır. Mansur, Fas bölgesinde hâkimiyeti eline almasına rağmen bu bölgede ara sıra Endülüs egemenliğine karşı isyanlar meydana gelmekteydi”.⁵⁵⁸

Mansur bu isyanları daha rahat bastırmak için Endülüs'ün, Mağribe en yakın bölgesi olan Ceziret'ül-Hadra bölgesinde askeri bir şehir ve konaklamak için birçok saray inşa ettirmiştir.⁵⁵⁹ Meydana gelen isyanlara hemen müdahale edebilmek için burayı kullanmıştır. Diğer taraftan Fatımiler Devleti ise doğuda beliren Karmati ayaklanması ve Şam'a kadar ulaşmış Bizans İmparatorluk akınları ile mücadele ediyordu⁵⁶⁰. Fatımi Devlet Bizans İmparatorluğu ve Karmatilerin⁵⁶¹ yıpratıcı

⁵⁵⁶ EL-KAHTANÎ, *Ed-devle El Âmiriye*, s. 155.

⁵⁵⁷ ANAN, *Devlet El İslam*, 2, s. 493.

⁵⁵⁸ KAHTANÎ, *Ed-devle El Âmiriye*, s. 155. Bkz; İBADÎ, *fî Tarih El-Mağrib*, s.234.

⁵⁵⁹ KAHTANÎ, *Ed-devle El Âmiriye*, s. 155.

⁵⁶¹ Fatımi Devleti'nin teşekkül sürecinde ayrılan ve Fatımileri reddeden gruplardan birisidir. Bu grubun oluşum süreci 899 yılında Fatımi Halifesi Ubeydullah Mehdi'yi, tanımayan Hamdan Karmut önderliğinde başlamıştır. Bu Karmatiler Kâbe'deki Hacerü'l Esved'i çalarak uzun yıllar Hac yapılmasını engellemiştir. Karmatiler hareketi Fatımi Halifesi Ubeydullah el- Mehdi'nin bu isyanı

saldırılarına rağmen çalışmalarını yürütmüşlerdir. Kuzey Afrika Fas bölgesinde meydana gelen her karışıklığı fırsat bilen Fatımi Devleti bölgenin hâkimiyeti konusunda propagandalarına devam etmiştir. Bu dönemde hüküm süren Fatımi Halifesi Aziz Billah, kabile liderleri ile temasa geçerek yeni politikalar yürütmüştür. İlk olarak Senhace kabilesi lideri Belkin B. Ziri'yi Mısır'a davet etmiş ve onunla Kuzey Afrika'nın geleceği hususunda görüşmüştür. 979 yılında Endülüs Emevi varlığının Fas bölgesinde ki etkinliğine son vermek amacıyla bir ordu hazırlamıştır. Bu ordunun başına Belkin B. Ziri'yi getirerek Fas üzerine sevk etmiştir.⁵⁶²

Belkin B. Ziri'nin başında bulunduğu bu ordu Fas üzerine harekete geçmiş⁵⁶³ kısa zamanda da şehrin anahtarını ele geçirmiştir.⁵⁶⁴ Belkin, komuta ettiği birlikler ile Sebte şehrinin ele geçirilmesi için taarruza geçmiştir. Diğer taraftan Endülüs ordularını destekleyecek olan Zenateliler taraf değiştirmeye başlamıştır. Devam eden bu saldırılar neticesinde Fas üzerinde Fatımi egemenliğini görülmüştür. Fatımilerin faaliyetleri karşısında Beni Hızr kabilesinden Muhammed B. Hayr, durumdan memnun değildi. Dolayısıyla Kurtuba'ya ulaşarak Halife Mansur'un huzuruna çıkmış ve Fatımilere karşı yardım talebinde bulunmuştur.⁵⁶⁵

Diğer taraftan Halife Mansur ise Hristiyan Krallıklarının faaliyetlerine karşı hazırlık yapıyordu. Ancak, Fatımilerin Fas üzerindeki yayılmacı siyaseti karşısında seferin seyrini değiştirmeye karar vermiştir. Mansur, Ceziret'ül-Hadra bölgesindeki orduların Fas bölgesine nakledilmesine karar vermiştir. Fas'a nakledilen bu ordunun komutanlığına ise Cafer B. Ali B. Hamdun'u getirmiştir. Halife Mansur, Fatımiler ile olan mücadelelerde her zaman kabile siyasetini ön planda tutmanın devletin avantajına olduğunu savunmuştur. Bu sebeple Zenate emirlerinin Endülüs Emevilerini desteklemesi için yüklü miktarda para ve kıymetli hediye göndermiştir.⁵⁶⁶ Zenateliler Endülüs ordusuna katılmış ve Endülüs saflarında yer almışlardır.⁵⁶⁷ Endülüs ordusu bu esnada Tatvan Dağı'na ulaşmış, Senhaceli Belkin Endülüs ordusunun büyüklüğünü görünce şaşkınlığına yenik düşmüş ve ” Bu ağzını

bastırmasına kadar devam etmiştir. Bkz; DAFTARÎ, Ferhat, *Hürafetü'l-Haşaşîn ve Asatîru'l-İsmailiyyin*, Çev,Seyifu'l-din Kaysar, Daru'l-Medâ, Dimaşk, 1996, s. 39-43.

⁵⁶² ANAN, *Devletü'l İslam*, C.2, s. 544-545.

⁵⁷⁰ DWAİMA, Jawad (H.300/ M.912-1002) Yıllar Arası Endülüs'ün Karşılaştığı İç ve Dış Zorluklar, s. 150-151.

⁵⁶⁴ ANAN, *Devletü'l İslam*, C.2, s. 544-545.

⁵⁶⁵ SİLEVÎ, *El-İstikâ*, C,1, s. 270.

⁵⁶⁶ KAHTANÎ, *Ed-Devle El Âmiriye*, s. 346.

⁵⁶⁷ ANAN, *Devletü'l İslam*, C.2, s. 545.

açıp üzerimize gelen bir yılandır” demiştir. Belkin, bu büyük Endülüs ordusu karşısında aciz düşerek herhangi bir savaş yapmadan geri çekilmiştir.⁵⁶⁸

8.1.Mansur'un İbn Kenun İle Mücadelesi Ve Kenun'un Öldürülmesi

Belkin tehlikesinin yanı sıra devam eden diğer bir problemde İbn Kenun meselesidir. Ancak bu sadece Endülüs Emevileri için değil aynı zamanda düşman Fatımi kuvvetleri içinde bir tehlikeydi. İbn Kenun ve ailesine ayrılan tahsisat Fatımi Hazinesi için gereksiz bir yük haline gelmiştir. Bu sebeple Fatımi Halifesi Aziz Billah veziri Yakub B. Kils ile bu konuyu görüşmüş hazine için külfet olan bu meseleyi sonlandırmak istemiştir. Diğer taraftan İbn Kenun Fas'ta İdrisi varlığını yeniden canlandırmak istiyordu. Fatımi Halifesi ise onun bu isteğini makul görmüş ve Fas'a tekrar gitmesini sağlamıştır. Mansur, Fas'ta yeni bir oluşumun meydana gelmesi karşılığında ise Fas bölgesinde etkin güç Endülüs hâkimiyetini sonlandırmasını istemiştir. Bölgede ki güç dengelerinin değişmesi için iyi bir lojistik kaynağına ihtiyaç vardı.⁵⁶⁹

Bu maksatla Fatımi Halifesi Aziz Billah Belkin'e mektup yazarak İbn Kenun'un ihtiyaç duyduğu her türlü silah ve mühimmatın ulaştırılmasını emretmiştir. İbn Kenun 983 yılında Fatımi Halifesi'nin desteği ile Mısır'dan Fas bölgesine doğru yola çıkmıştır. İbn Kenun ordusu ile Belkin'in gönderdiği ordu Fas'ta birleşmiştir.⁵⁷⁰ Fas bölgesinde halk Endülüs Emevi idaresinden memnun olduğu halde, İbn Kenun'un İdrisi Devleti'ni canlandırma fikri hızlı bir şekilde taraftar bulmuştur. Diğer taraftan Belkin ölmüştür. Fatımiler ordularının başına Belkin'in oğlu Mansur'u getirmiştir. Mansur İbn Kenun'un İdrisiler Devletini yeniden kurma girişiminden rahatsızdı. Fatımi Halifesi'nin İbn Kenun'a ayırdığı tahsisatı da gereksiz bulmuştur. Belkin'in oğlu Mansur, İbn Kenun için ayrılan tahsisatı keserek babasının tam tersi bir politika izlemiştir. Fatımi Halifesi'nin emrine uymadığı için Mansur'un emrindeki kişiler de birer birer uzaklaşmışlardır.⁵⁷¹

Diğer taraftan Endülüs Emevi Halifesi Mansur, İbn Kenun'un Fas bölgesine ayak bastığını öğrenince, amcasının oğlu olan Askalece adıyla bilinen Ömer B.

⁵⁶⁸ İBADÎ, *fî Tarih El-Mağrib*, s. 252.

⁵⁶⁹ İBADÎ, *fî Tarih El-Mağrib*, s. 252.

⁵⁷⁰ DWALMA, Jawad (H.300/ M.912-1002) Yıllar Arası Endülüs'ün Karşılaştığı İç ve Dış Zorluklar, s. 150 -151.

⁵⁷¹ Ahbaru'l Barbar, s. 19.

Abdullah'ı emrine verdiği ordu ile görevlendirmiştir. Diğer taraftan güvendiği komutanlarından birisi olan Muhammed B. Ahmet'e bir miktar para ödeyerek Askalece'ye refakat etmesini istemiştir. Endülüs Emevi Halifesi Mansur, ordusu ile birlikte Kurtuba'dan harekete geçmiş ve Ceziretü'l-Hadra'ya kadar onlarla birlikte yürümüştür. Miğvara Kabilesinin ileri gelen simalarından Ziri B. Atiye B. Hızır ise Endülüs Emevi Ordularını destekliyordu. Endülüs ordusu Fas Bölgesi'ne ulaştığında Ziri B. Atiye B. Hızır söz verdiği gibi Endülüs ordusuna katılmıştır. Halife Mansur kendisini destekleyen kabilelerin yanı sıra 12 yaşındaki oğlu Abdülmelik B. Mansur'u hazırladığı bir ordunun başında Fas bölgesine göndermiştir.⁵⁷²

Abdülmelik B. Mansur'un başında bulunduğu ordu, Fas'ta ki orduyla birleşmiştir. Ancak diğer taraftan Endülüs Emevi ordularının hem güçlü olduğunu hem de bölgedeki kabilelerin katılımı ile kalabalıklaştığını gören İbn Kenun paniğe kapılmıştır. Endülüs ordusu karşısında sayı ve güç bakımından yetersiz olduğunu görmüştür. Askalece'den eman talep etmiştir. İbn Kenun'un bu isteği reddedilmemiştir. Korunması da sağlanarak Kurtuba'ya gönderilmiştir. Ancak Mansur, İbn Kenun'un güvenilmez biri olduğunu biliyordu. Bu sebeple Kurtuba'ya varmadan karşılanmasını ve öldürülmesini emretmiştir. 985 yılında İbn Kenun'u Kurtuba'ya götüren birlik onu öldürüp kesik başını Mansur'a göndermiştir.⁵⁷³ İbn Kenun'un ortadan kaldırılmasıyla birlikte Fas Bölgesi'nde 200 yıldır tehlike arz eden İdrisiler Devleti'nin canlanması ihtimali son bulmuştur.⁵⁷⁴ Ayrıca Fatımilerin devlet kurma vaatleri ile hanedan mensuplarını kullanma siyasetide son bulmuş ve bölge Halife Mansur'un himayesine katılmıştır.⁵⁷⁵ Diğer taraftan bölgede sükûnet sağlanırken kabilelerin değişken ve kararsız siyaseti karşısında Fatımi Devleti Fas Bölgesi'nde yaşayan hiçbir kabileye destek olmamıştır. Fatımi Devleti bölgedeki etkinliğini kabileler aracılığıyla sürdürmekteydi. Fatımiler, kabilelerin tutumu ile Kuzey Afrika bölgesindeki faaliyetlerini de durdurmuştur.⁵⁷⁶

Endülüs Emevi Halifesi Mansur, Fas bölgesinin idari işlerinin yürütülmesi amacıyla veziri Hasan B. Ahmet Silmi'yi görevlendirmiştir. Ona bazı nasihatlerde bulunmuştur. Miğvara kabilesiyle iyi ilişkiler kurmasını istemiştir. Miğvara kabilesi

⁵⁷² Ahbaru'l Barbar, s. 19.

⁵⁷³ İBN İZARÎ, *El-Beyânü'l*, C.2, s.281

⁵⁷⁴ Ziya Paşa, , "Endülüs Tarihi" Mostar Yay. İstanbul-2012, s.129.

⁵⁷⁵ SİLEVÎ, *El-İstiksâ*, C.2, s. 203-204.

⁵⁷⁶ İBN İZARÎ, *El-Beyânü'l*, C.2, s. 281.

Endülüs Emevileri'ne sadakati ile bilinen bir kabiledir. Bölge hâkimiyetinin devamlı olması için kabileler ile olan iletişimin en üst seviyede olması gerekmektedir. Endülüs Emevileri her zaman bunu göz önünde bulundurmuşlardır. Vezir Hasan B. Ahmet, emredildiği gibi gerekenleri yaparak kısa süre içinde Fas şehrini başkent yapmıştır.⁵⁷⁷ 995-997 yılları arasında Endülüs Emevi otoritesi yavaş yavaş zayıflamaya başlamıştır. Fatımi tehlikesinden henüz kurtulmuşken asi bir takım kabileler Endülüs Emevileri aleyhine faaliyetlere girişmiş ve Fas toprağı kısa süre içinde Endülüs'ten ayrılma noktasına gelmiştir. O sırada, Ziri B. Atiyye B. Mağravi Fas'ı yönetmekle görevlendirilmişti.⁵⁷⁸

Ancak o ve kabilesi Endülüs'ün diğer düşmanları ile olan meşguliyetini fırsat bilerek, isyan çıkarmıştır. Endülüs Emevileri'ne karşı gerçekleşen bu başkaldırı Berberi kabilelerini de harekete geçirmiştir. Fas yeniden fitne ve fesadın merkezi haline gelmiştir. Endülüs Emevileri, hem Endülüs'ü korumak hem de hâkimiyet sağlanmışken Fas'ı kaybetmemek amacıyla Afrika ve Avrupa arasında bulunan Ceziretü'l Hadra'yı bir ordu merkezi haline getirmişlerdir.⁵⁷⁹ 997 yılında Ziri B. Atiyye, Zenate kabilesinden Zab, Tilimsan ve Sicilmase'den çok miktarda asker toplamıştır. Ancak gerçekleşen çatışmalarda Endülüs orduları karşısında Fatımi tarafını tutmuşlardır.⁵⁸⁰ 1001 yılında özellikle Ziri Senhace çöllerinde perişan bir hale düşmüştür. 1002-1023 yılları arasında da pek çok gelişme yaşandı, sık sık yönetimin değişmesi hem Fas'ın hem de Endülüs'te yaşayanların geleceği açısından endişe uyandırmaktaydı. Murabıtlar Devleti'nin kurulmasından önce de ülkedeki en önemli kabilelerden birisi olan Zenateliler Fatımilerin idaresine girmek için mücadele vermişlerdir. Bu durum Emevi Hilafetinin çöküşüne kadar da devam etmiştir.⁵⁸¹

9. 10.YY'DA ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİNİN FATİMİLERE KARŞI KULLANDIĞI YÖNTEMLER

Fatımi D

bir siyasi varlık oluşturmaları Endülüs Emevileri için büyük bir tehlike arz etmiştir. Fatımiler Dailer aracılığı ile İsmaili düşüncüyü Kuzey Afrika'ya yaymışlardır. Bu durum bölgenin dini ve sosyal yapısının değişmesine neden olmuştur. Hukuk ve

⁵⁷⁷ DWAIMA, Jawad (H.300/ M.912-1002) Yıllar Arası Endülüs'ün Karşılaştığı İç ve Dış Zorluklar, s. 152-153.

⁵⁷⁸ TAKKUŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l- Fatımiyyin*, s.307-308.

⁵⁷⁹ Ziya Paşa, "Endülüs Tarihi", Mostar Yay, s.130.

⁵⁸⁰ TAKKUŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l- Fatımiyyin*, s.308.

⁵⁸¹ CERAN, İsmail "Fas Tarihi" s.68.

ibadet kurallarında meydana gelen bazı değişimler söz konusudur. Sünni Maliki ekolünün yerini Şii İsmaili düşünce almaya başlamıştır. Kütame gibi büyük kabilelerin faaliyetleri ise hız kazanırken diğer taraftan da yeni topluluklar ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Endülüs Emevileri bazı tedbirler almıştır.⁵⁸²

9.1.Maliki Fakihlerinin Fatimiler'e Karşı Kullanılması

Kuzey Afrika'da Şii Fatimiler sadece Malikilik ile değil, genel anlamda Sünni düşünce ve Berberiler arasında kabul gören Hariciliği ortadan kaldırmak için çalışmalar yürütüyorlardı. Endülüs Emevileri'nin Mağrib üzerindeki hâkimiyetlerini pekiştirmeleri Mağrib coğrafyasında yaşayan Zenate ve Senhace kabilelerinin arasındaki asabiyet problemlerinden faydalanmaları ile gerçekleşmiştir.⁵⁸³ Fatimiler Mağrib'te siyasi bir teşekkül kurarak hâkimiyetlerini tesis ettikleri dönemde Şii düşünceyi kabul etmeyen halklara çeşitli baskı ve şiddet uygulayarak onları kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu baskı ve şiddete maruz kalanların en başında ise Şii İsmaili düşünce ile zıt olan Maliki mezhebi mensupları gelmektedir. Tarih Kaynakları sadece bölge halkının değil Maliki fakihlerinin de Mağrib'den Endülüs'e göç ettiğini kaydetmiştir. Ahmet B. Fatih Melili B. Haraz 936 yılında baskınlar karşısında daha fazla dayanamayarak bulunduğu bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Fatimi tehdidinden kaçmayı başarmış ve Halife III. Abdurrahman'a sığınma talebinde bulunmuştur⁵⁸⁴.

Ayrıca Muhammed B. Ahmed Maliki de Fatimilerin korku ve şiddet ortamı karşısında Halife II. Hakem'e sığınmıştır.⁵⁸⁵ Maliki fakihlerin bazıları Endülüs'e göç ederken bazıları da Fatimilere karşı harekete geçmeyi tercih etmiştir. Fatimilerle gerçekleştirilen Sünni-Şii çatışmalarında meydana gelen isyanlara katılmışlardır. Fakihlerin bazıları da Fatimilere karşı isyanların organize edilmesini sağlamışlardır.⁵⁸⁶ 944 yılında Harici isyanları meydana gelmiştir. İlk olarak Ebu Yezid El-Harici Fatimilere isyan etmiştir. Ardından Rabû'l Kattan, Muhammed B. Ahmed Temimî gibi isimler Fatimiler'e karşı başlatılan isyanlarda yer almışlardır.

⁵⁸² DAFTARİ, Farhad, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, (çev: Ahmet Fethi), İstanbul-2017, s.227.

⁵⁸³ DAFTARİ, Farhad, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s.227.

⁵⁸⁴ KAHTANÎ, *Ed-devle El Âmiriye*, s. 161.

⁵⁸⁵ SAMERAÎ, Tarih El-Arap, s. 19.

⁵⁸⁶ DAFTARİ, Farhad, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s.227.

Onlar, Fatımilerin gayrimüslimlerden daha tehlikeli olduğunu dile getirmişlerdir.⁵⁸⁷ II. Hakem kendi hükümdarlığı zamanında Fatımiler'in Mağrib Endülüs'ün ardından Mısır'a yöneldiğini görmüştü. Onların Mısır seferlerini dikkate alan Halife II. Hakem bazı tedbirler almıştır. Fatımilerin dini düşüncesinin Mısır'da yayılması Kuzey Afrika için tehlike yaratmaktaydı. II. Hakem, bu sebeple Mısır'daki Maliki fakihleri ile irtibata geçmiştir. Onları maddi anlamda desteklemiş ve sık sık para göndermiştir.⁵⁸⁸

9.2.Casusların Kullanılması

Endülüs Emevileri ve Fatımi Devleti arasında siyasi mücadelenin yanı sıra dini-itikadi birtakım mücadelelerinde yaşandığı görülmektedir. Her iki Devlet'de gerçekleşen faaliyetler hakkında yakından bilgi sahibi olmak için casus kullanmıştır. Endülüs Emevi Halifesi III. Abdurrahman kendisine sadık casusları aracılığı ile pek çok bilgiye ulaşmıştır.⁵⁸⁹ III. Abdurrahman'ın casusları Fatımiler'in sarayına sızmayı başarmıştır. Saray içi ve dışı olan biten her şeyi III. Abdurrahman'a bildirmişlerdir. Örnek vermek gerekirse Fatımi Halifesi El-Kaim Bi Emrillah'ın ölümü gerçekleşmiş ancak Fatımi erkânı bu durumu halktan iki yıl boyunca saklamıştır. Ancak III. Abdurrahman casusları aracılığı ile hemen haber almıştır.⁵⁹⁰

III. Abdurrahman'ın ardından oğlu II. Hakem de Fatımilerin faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmak için casuslardan faydalanmıştır. II. Hakem Fas bölgesinde faaliyetlerini sürdüren İbn Kenun hakkında önemli haberler almıştır. Casuslarının takibatı neticesinde onun her hareketini öğrenmiştir. II. Hakem Mağrib bölgesinde bulunan komutanına casuslar ile ilgili mektup göndermiş: İbn Kenun tehlikelidir, onu alt etmek için kullanacağın en iyi yol ise; casusları yetiştirmek sayılarının artmasını sağlamak, Endülüs Emevileri'nin arasına sızmalarını sağlamak olacaktır. Böylece İbn Kenun'un attığı her adımdan bizi haberdar edersin demiştir.⁵⁹¹

⁵⁸⁷ MEKÎ, Mahmud Ali, El-Teşeyu' fi El-Endelus, Kahire, Maktebe El-Sakafiyye, 2004, s. 38.

⁵⁸⁸ KADÎ İYAZ, İyaz B. Musa, Tertibu'l-Medetik ve Takriybu'l-Mesalik Lima'rifetü'l-alâmu'l-Mezheb El-imamMelik, thk, Ahmad Mahmud, Daru'l Mektabetü'l-Hayat, Beyrut, 1965, C.3, s. 330.

⁵⁸⁹ İBN ABAR, El-Hulletü'l-Siyerâ, C.1, s. 201

⁵⁹⁰ İBN SAÎD, Abdullah, El-Mağrib fi Hüli El-Mağrib. Thk, Şevki dayif, Daru'l ElMearif, Kahire, 1964, C.1,s.37.

⁵⁹¹ MAKRİZÎ, İtiazu'l-Hünüfe, C.1 s. 126.

Endülüs Emevileri Fatımiler'in yayılmacı siyasetinin karşısında casuslar aracılığı ile tedbir almışlarsa Fatımiler de aynı şekilde bir yol izlemişlerdir. Fatımiler'de Endülüs ülkesinde casuslar bulundurmıştır. Bu casusların kimliklerinin açığa çıkmaması için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Casuslar ticaret yapmak, Endülüs fıkından faydalanmak, ilim tahsil etmek ve turistik seyahatlere katılmak vb. sebeplerle Endülüs'e gelmişlerdir. Fatımi hizmetinde yer alarak yıllarca onlara sadakatle bilgi taşıyan casusların en ünlüsü Ebul Yüsr El Riyadî'dir.⁵⁹² İbn İzarî, Ebul Yüsr ile ilgili olarak, Ebu Abdullah Dai'nin en büyük propagandistlerinden biriydi. İmam Ubeydullah Mehdi'yi Sicilmase kentindeki hapis hayatından kurtarmak için harekete geçtiği bir sırada Dai'nin destekçileri arasındaydı. Ubeydullah Mehdi'ye sadakat ile bağlıydı. Ölümüne kadar Ubeydullah Mehdi'nin yanında kalmıştır. Diğer taraftan Ebu Cafer Muhammed B. Ahmed ve İbn Havkal Nisibi gibi isimler ticari faaliyetler sürdürmek üzere Endülüs'e girmiştir. Ticaret vasıtasıyla uzun yıllar Fatımiler'e Endülüs ülkesinden haberler göndermişlerdir.⁵⁹³

⁵⁹² Ahbâru Mecmû'a, s.146.

⁵⁹³ İBN İZARÎ, El-Beyânü'l, C.2, s. 209. Bkz; MEKÎ, Mahmud Ali, El-Teşeyu, s. 26, İBN HAYYAN, Ahbar Beledü'l-Endelüs, s. 97.

III. BÖLÜM

10.YY. ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİ'NİN GÜÇ KAYBETMESİ ENDÜLÜS EMEVİLERİ'NİN VE FATİMİ DEVLETİ'NİN KUZEY AFRIKA'DAN ÇEKİLMESİ

1. 11.YÜZYILDA KUZEY AFRIKA'NIN GENEL DURUMU

9 ve 10. Yüzyıl'dan itibaren Kuzey Afrika Coğrafyası Endülüs Emevileri'nin ve Fatımilerin topraklarını genişletmek ve Akdeniz'e hâkim olmak için mücadele ettikleri bir sahaya dönüşmüştür. Bölge halkı bazen Fatimi Devletini bazen de Endülüs Emevileri'ni desteklemiştir. Fatımiler, Bulukkin B. Ziri'yi, Kuzey Afrika'ya atamışlardır. Fas bölgesinin yönetiminin Bulukkin B. Ziri aracılığı ile sağlanması bölgenin geleceği için farklı bir dönüm noktası olmuştur. Kuzey Afrika halkı Araplardan daha ziyade Berberilerden oluşmaktaydı. Kuzey Afrika'nın Araplar tarafından değil de Berberiler tarafından yönetilmesi 11. Yüzyıl itibari ile bağımsızlaşmalarını kolaylaştırmıştır. Fatımiler Devleti ile iyi ilişkiler kuran Senhace kabilesi Fas'ın orta kısımlarını yönetmişler ve onlara biat etmişlerdir. Diğer taraftan Senhaceliler Fatimi Halifesi'nden Trablusgarb'ı da almak için izin istemişlerdir. Fatimi Halifesi Aziz Billah bu isteği kabul etmiştir. Fatımiler Kuzey Afrika'da kök salmayı hedeflerken esasında Senhaceliler kendi bağımsızlıklarını ilan etme yolunda ilerlemişlerdir.⁵⁹⁴

⁵⁹⁴TAKKUŞ, M. Süheyl, Tarihü'l- Fatımiyyin, s.257.

Senhaceliler Fatimilerden aldıkları destek ile harekete geçmişlerdir. Fas'ın orta kısımlarında yaşayan ve Endülüs Emevilerini destekleyen Zenate kabilesine şiddetli baskınlar gerçekleştirmişlerdir. Fatimilerin çekirdeğini oluşturan Kütame kabilesi de Senhacelilere destek olmuştur. Zenateliler ise onların yaşadığı şehirleri yağmalayarak tahrip etmiştir. Senhaceliler, Zenatelilerin Endülüs'ten yardım alması sonucunda savaşmaktan çekinmiştir.⁵⁹⁵

Fatımi halifesi Aziz Billah bu dönemde vefat etmiş yerine geçen oğlu Hâkim Biemrillah ise Kuzey Afrika siyasetini onun gibi kabileler üzerinden yürütmemiştir. Ancak Kuzey Afrika coğrafyasında hızla gelişme kaydeden Bulukkin B. Ziri ve oğlu Mansur Mısır'da oturan Fatımi Halifesi için artık bir tehdit arz etmiştir. Mansur B. Bulukkin Fas bölgesinin büyük bir kısmını ele geçirmiştir.⁵⁹⁶ Fas'ın Batı'da kalan kısımlarını Endülüs Emevilerinden güç alan Zenateliler'e bırakmıştır. Mansur'un faaliyetleri karşısında Fatimiler, Mansur'dan oğlu Badis'in veliaht olarak Kuzey Afrika'yı yönetmesine müsaade etmişlerdir. 996 yılından itibaren Fas'ın büyük bir kısmı Badis B. Mansur B. Bulukkin aracılığı ile yönetilmiştir.⁵⁹⁷ Fatimilerin ve Endülüs Emevileri'nin etkileşim kurmaları, savaşları ve misyonerlik faaliyetleri sonucunda Kuzey Afrika'da yerel siyasi varlıklar ortaya çıkmıştır. Kuzey Afrika bölgesi Fatimilerin Hilafet makamını kullanmaya başlaması ile Endülüs Emevi Devleti ve Bizans İmparatorluğu için de ciddi bir tehlike merkezi olmuştur. Endülüs Emevileri'ne karşı faaliyetlerini gizlemeyen Fatimilerin Kuzey Afrika'da hüküm sürmeye başlaması ile dini ve sosyal anlamda da pek çok değişiklik meydana gelmiştir. Maliki mezhebinin yaygınlık gösterdiği bu bölgede İsmaili düşünce de taraftar bulmuştur.⁵⁹⁸

Bu durum Kütame kabilesi gibi kabileleri güçlendirmiştir. Endülüs Emevileri'nin yönetimden uzaklaştırdığı Sakalibeler Fatimiler nezdinde değer görmüştür. Diğer taraftan 997 yılından itibaren Endülüs Emevi otoritesi gücünü kaybetmeye başlamıştır. Fatımi tehlikesinden henüz kurtulmuşken asi bir takım kabileler Endülüs Emevileri aleyhine faaliyetlere girişmiş ve Fas toprağı kısa süre

⁵⁹⁵ İBN Esir, el- Kamil fi't- tarih, C.9, s.36.

⁵⁹⁶ İBN Esir, el- Kamil fi't- tarih, C.9, s.37.

⁵⁹⁷ TAKKUŞ, M. Süheyl, Tarihû'l- Fatımiyyin, s.258.

⁵⁹⁸ ÇAVUŞOĞLU, Ali Hakan, Irak Maliki Eklü, (III.-V./ IX.-XI. YY.) Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Ana Bilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, İstanbul-2004, s.15.

içinde Endülüs'ten ayrılma noktasına gelmiştir. Ziri B. Atiyye B. Mağravi Fas'ı yönetmekle görevlendirilmişti. Ancak o ve kabilesi Endülüs'ün diğer düşmanları ile olan meşguliyetini fırsat bilerek, isyan çıkarmıştır. Bölge halkı siyasi açıdan zaman zaman devletlere destek vermiş bazen de isyan ederek kendi bağımsızlıklarını ortaya koymuştur.⁵⁹⁹ Mansur Ebi Amir'in vefatından sonra Endülüs Emevi tahtına kimin geçeceği devletin yıkılışına sebep olacak sorunlara yol açmıştır. Hanedan içi meydana gelen olaylar Kuzey Afrika'da Endülüs Emevileri'nin nüfuzu altında olan yerlerinde yönetimini etkilemiştir.⁶⁰⁰

2. 11. YÜZYILDA FATİMİLER'İN KUZEY AFRİKA POLİTİKALARI VE KABİLELERİN ENDÜLÜS EMEVİLERİNDEN AYRILMASI

Endülüs Emevi Halifesi Mansur'un döneminde, Fatımi hizmetinde bulunan Bulukkin Kuzey Afrika coğrafyasında pek çok baskın gerçekleştirmişti. Berberilerin Zenate kolu Endülüs Emevi Devletini desteklerken, Senhace kolu ise Fatimileri desteklemiştir. Endülüs Emevileri'ne başlangıçta sadakatle bağlı olan Berberi Zenate kabilesinin Mağrâve kolundan Beni Hazer ailesinden olan Ziri B. Atiyye, Fatımi ordularına karşı önemli başarılar elde etmiştir. Ziri B. Atiyye, Berberilerin Senhace kolundan olan ve Sicilmase civarında Ziriler Emirliğini kuran Bulukkin B. Ziri'yi, ardından da onun oğlu Mansur'un ordularını yenilgiye uğratmıştır. Diğer taraftan aynı zamanda Mansur B. Bulukkin'den kaçarak kendisine sığınan Tahert hâkimi Ebu'l-Behâr B. Ziri'yi desteklemiştir.⁶⁰¹

Kuzey Afrika'da 988-995 yıllarında sükûnet sağlanmış, Berberi kabileler ise itaat altına alınmıştı. Halife Mansur Ziri B. Atiyye'yi Kurtuba'ya davet etmiş kendisine kıymetli hediyeler verirken onu vezirlik payesine yükseltmiştir. Ancak Ziri B. Atiyye bu durumdan memnun olmamıştır. Mansur'u II. Hişam'ın halifelik yetkilerini elinden aldığını Endülüs Emevi tahtını zorbalık ile ele geçirdiğini dile getirmiştir. 993 yılında Vecde kentinde bağımsızlığını ilân etmiştir⁶⁰². Mansur B. Bulukkin'in oğlu Badis ise hazırladığı orduyu amcası Ziri B. Atiyye üzerine

⁵⁹⁹ İBN HAYYAN, *Ahbar Beledü'l-Endelüs*, s. 98.

⁶⁰⁰ İBN HALDÛN, *El-İber*, C. 4. s.185.

⁶⁰¹ TAKKUŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l-Fatımiyyin*, s.379.

⁶⁰² ŞEYBAN, "Lütfi "Endülüs Emevi Hanedanına Karşı Bir İktidar Denemesi: Endülüs Emevileri Hâciblerinden el-Mansûr Muhammed İbn Ebî Âmir", *İslâmî Araştırmalar*, XI/3-4, Ankara 1998, s. 260, 264.

göndermiştir. Diğer taraftan Endülüs Emevi Halifesi Mansur da Ziri'nin bağımsızlığını ilan ettiğini öğrenmiştir. O, zaman kaybetmeden Fas üzerine bir ordu göndermiştir. Her iki taraf 996 yılında Tanca yakınlarında savaşa tutuştuğunda Ziri B. Atiyye beklenmedik bir yenilgi almıştır. Yenilgisini kabul eden Ziri B. Atiyye geri çekilmiştir. Endülüs Halifesi Mansur'un oğlu Abdülmelik bölge de sükûneti sağladıktan sonra Kurtuba'ya geri dönmüştür. Ziri B. Atiyye ise, 997 yılında hazırlık yapmaya başlamıştır. Zenate kabilesinden, Zab, Tilimsan, Melviye ve Sicilmase kentlerinden kendisine taraftar toplamış ve Tahert üzerine yürümüştür. Burada hüküm süren Badis, güvendiği adamı Muhammed B. Ebu'l-Arab kumandasında bir ordu hazırlamıştır. Gönderdiği ordu Ziri B. Atiyye ile çarpışmış ve yenilmiştir.⁶⁰³

Ancak Badis ordusunu tekrar toplamış Ziri ve adamlarını takip etmiştir. Ziri B. Atiyye ise Miknase kabilesine sığınmıştır. O, bu takibat sırasında hastalanarak vefat etmiştir. Endülüs Emevi Halifesi Mansur ise Kuzey Afrika'da Fas bölgesinin idaresine oğlu Abdülmelik'i tayin etmiştir. Diğer taraftan Ziri ve ailesi Fas'ın orta kısımlarına hükmetmiş, Fatimileri ve Endülüs Emevilerini de idareden uzaklaştırmışlardı. Fatımi halifelerinin isimleri sadece hutbelerde kalmıştı. Fatımiler yeni bir politika sürdürmeye başlamış ve bölgenin temizlenmesi için kabilelerin savaşmasını sağlamıştır. Diğer taraftan Trablus bölgesinin Berberi kabilelerinden temizlenmesi için kargaşa ortamı yaratmıştır. Fatımiler Badis'in komutanlarından birisi olan Temusalt ile irtibata geçmiştir. Trablus'ta sükûnet sağlandıktan sonra şehrin Fatimilere teslim edilmesini istemiştir. Fatımi Halifesi Hakim Biemrillah Berka valisi Yanis es-Saklebi ile görüşerek ona da Trablus'u ele geçirmesini emretmiştir.⁶⁰⁴ Yanis es-Saklebi, 1000 yılında Trablus'a girmiştir. Badis ise ani bir saldırı gerçekleştirerek onu katletmiştir. Diğer taraftan Zenate komutanlarından Fulfül, durumu haber alınca Trablus'u istila etmiştir. Fatımiler ise çatışma ortamını yaratmak maksadıyla Zenatelilerin bölgeye yerleşmesine sessiz kalmıştır. Trablus uzun yıllar çatışmalara sahne olmuştur. Zenateliler Trablus'ta var olma mücadelesi vermek zorunda kalmıştır.⁶⁰⁵

Trablus'u ele geçirmek isteyen Badis 1003 yılında Zenateliler üzerine harekete geçmiştir. Zenateliler Badis'in saldırılarından çekinmiş bu sebeple ona itaat

⁶⁰³ İBN İZARÎ, El-Beyânü'l, C.2, s. 281.

⁶⁰⁴ TAKKUŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l- Fatımiyyin*, s.308.

⁶⁰⁵ EL-MAKRİZÎ, *İtiazu'l*, C.1 s.135.

etmişlerdir. Fatımilerin kabileleri birbirine kırdırmak suretiyle yaptığı bu plan karşısında Ziriler, Ebu Rakve isyanında Fatımilere destek vermemiştir. Ziriler bağımsız olmak ve Fatımi boyunduruğundan kurtulmak istiyorlardı. Fatımi Halifesi Hâkim Biemrillah, Badis'e Berka ve diğer vilayetlerin yönetimini verdiğini bildirmiştir. Ancak Badis'in veliaht olarak oğlunu bırakmasına müsaade etmemiştir.⁶⁰⁶ Badis başlangıçta bu duruma içermiş ancak Fatımiler aleyhine herhangi bir faaliyete girişmemiştir. Fatımi davasının yayılmasına katkıda bulunmaya devam etmişler ancak yavaş davranmışlardır. Fatımiler daha sonra Ziriler'in dostluğunu kazanmak istemiş ve sık sık kıymetli hediyeler göndermiştir.⁶⁰⁷ 1016 yılında Fatımiler ile ilişkilerini sürdüren Badis bu dönemde ölmüştür. Onun yerine oğlu Muiz geçmiştir. Muiz Sünni mezhebi kendi düşüncesine yakın buluyordu bu sebeple tebaasını da Sünniliğe geçmeye davet etmiştir. Ancak Fatımiler bu durumu reddetmiştir. Şii- Sünni çatışması Fatımiler ile yeniden bir gerginliğe sebep olmuştur. Muiz, ordusundan bazı kişilerin bulunduğu bir yerde Ebu Bekir ve Ömer ismini zikretmiş bunun üzerine Şii düşüncüyü benimseyen askerleri onu öldürmek istemiştir. Sünniler ve Şiiler ikiye bölünmüş ve çatışmıştır. 3000 Şii asker öldürülmüş meydana gelen bu olaya ise Birketü'd-dem (Kan göleti) denilmiştir.⁶⁰⁸

3. ENDÜLÜS EMEVİ HANEDAN ÜYESİ EBU RAKVE'NİN FATİMİ DEVLETİ İLE MÜCADELESİ

Esas ismi, Velid B. Hişam el- Endelüsi olan Ebu Rakve⁶⁰⁹ lakaplı bu kişi Endülüs Emevi hanedanının bir üyesidir. Ancak Endülüs Emevi Halifesi II. Hişam döneminde devletin yönetimini ele geçiren El- Mansur Ebi Amir'in faaliyetlerinden rahatsızlık duymuştur. Muhalif bir misyon üstlenen Ebu Rakve, El- Mansur'a karşı başarılı olamamıştır. Diğer taraftan El- Mansur ise Ebu Rakve'ye karşı harekete geçmiştir. Ebu Rakve Mansur'un takibatından kurtulmayı başarmış ve Kayravan kentine gelmiştir. Burada bir müddet kaldıktan sonra kendisini eğitime ve hayır işlerine

⁶⁰⁶ İNAN, Muhammed, Abdullah, “ *Hâkim Biemrillah*” ,s.180.

⁶⁰⁷ EL-MAKRİZÎ, *İtiazu'l*, C.1 s.135. Bkz; TAKKUŞ, M. Süheyl, *Tarihü'l- Fatımiyyin*, s.308.

⁶⁰⁸ İBN ZÂFİR, *Ahbâr ed- Duvel*, s.58-59. Bkz; İBN ESİR, *El-Kâmil Fi't Târih*, C.4, s. 561.

İBN HALLİKÂN, *Vefeyât*, C.5, 233-235;

AVCI, Casim, “ *Muiz B. Badis*”, DİA, İstanbul-2006, C.31, s. 95-96.

İBN EBİ DÎNÂR, Muhammed b. Kasim, el-Mü'nis fi ahbâri İfrîkiyye, ve Tûnis, (thk. Muhammed Hişam) s. 102-106.

⁶⁰⁹ Bağlı olduğu tarikat mensuplarının ibadet zamanı abdest almak için tulum (Rakve) ile su taşımalarından dolayı Rakve lakabını kullanmıştır. Bkz; ÇELİK, Aydın, *Fatımi Devleti Tarihi*, s.283.

adamıştır. Hicaz, Yemen ve Suriye gibi pek çok yer gezmiş pek çok kişi ile tanışmıştır.⁶¹⁰ Son olarak Berka'ya gelerek buraya yerleşmiş ve nüfuzlu bir kabile olan Kurreoğulları ile temas kurmuştur. Kurreoğulları kabilesinin çocuklarına hadis, fıkıh vb. dersler vermek üzere medrese kurmuştur. Fatımi Devleti bu dönemde kabileleri zayıflatmak konusundaki faaliyetlerine devam ediyordu. Fatımiler, Kurreoğullarından pek çok kişiyi katletmiştir. Ebu Rakve bu dönemde Kurreoğullarını bir görüşmeye davet etmiş ve Fatımiler'den intikam alınabileceğini söylemiştir.⁶¹¹

Fatımilerin baskınlarından sıkılan Kuzey Afrika halk ve liderleri, Ebu Rakve'yi Sünni bir hanedanın mensubu olmasından ötürü güvenilir bularak ve onun etrafında toplanmıştır. Kurreoğulları, Fatımilere ve onları destekleyen Senhace kabilesine karşı Sünni olan Zenate kabilesi ile birleşmiştir. Daha sonra bu ittifaka, Levate kabilesi de katılmıştır⁶¹². Ebu Rakve, bir hanedan mensubu olduğu için kısa zamanda hızla taraftar ile toplamıştır. Zaman kaybetmeden harekete geçmiştir. Kendisini halife ilan etmek için şartların uygun olduğunu görmüştür. Ona inananlar gizli bir ilime sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Ebu Rakve kendisine katılan Zenate kabilesine Kuzey Afrika ele geçirilirse ganimet vereceğini bildirmiştir. Ancak bu dönemde Kuzey Afrika elverişsiz iklim şartlarından dolayı kıtlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Ebu Rakve zaman kaybetmeden Berka kentine saldırmıştır. Fatımi Halifesi Hâkim Biemrillah adına okunan hutbe artık kaldırılmıştır. Ebu Rakve'nin Fatımilere karşı başkaldırması dini bilgi ve ilme sahip olması, yumuşak mizaçlı olması halkın onu sevmesini sağlamıştır. Diğer bölgelerde yaşayan halk liderleri Fatımilere karşı beliren bu yeni otoriteyi desteklediklerini bildirmişler bu amaçla elçiler göndermişlerdir.⁶¹³

Fatımi orduları İnal et-Tavil-et-Türkî komutasında Barka'nın yeniden alınması için yola çıkmıştır. Ebu Rakve onların gelişini öğrenince bazı tedbirler almıştır.

⁶¹⁰ İBN ESİR, *el Kâmil Fi't Tarih* C.9 s.162.

⁶¹¹ İNAN, Muhammed, Abdullah, " Hâkim Biemrillah ve Esraru'd- Da'veti'l Fâtımiyye", Riyad 1983, s.187.

⁶¹² NÜVEYRÎ, Nihayetü'l- Ereb fi Fünûni'l-Edeb, C.28-29, s.114. Bkz; ÇELİK, Aydın, Fatımi Devleti Tarihi, s.283.

⁶¹³ EL-ANTAKÎ, Ebû'l-Ferec Yahya b. Said b. Yahya, *Târîhu'l-Antakî, el-Ma'rûf bi-Sılati't-Târîhi'l-Utîhâ*, thk. Ömer Abdusselam Tedmürî, Trablus 1990, s.188; Bkz; İBNÜ'L CEVZÎ, Ebû'l-Ferec, Cemalüddin Abdurrahman B. Ali, *el-Muntazam Fi tarihi'l- Mülûk ve'l-Ümem* (thk: Muhammed Abdulkadir 'Atâ, Mustafa Abdulkadir 'Atâ), s.53, C. I- XVIII, Beyrut-1992; EL-MAKRİZÎ, İttî'az, C.1, s.93; ÇELİK, Aydın, Fatımi Devleti Tarihi, s.283.

Akıllıca hareket ederek Fatımilerin bölgede ki su kaynaklarına ulaşmasını engellemiştir. Kuyuları kapattırmıştır. Bu esnada Fatımi askerleri kendi içinde anlaşmazlığa düşmüştür. Fatımi ordusundaki Kuzey Afrika kökenli askerler İnal et-Tavil- et-Türkî'nin komutan olmasına karşı çıkmıştır. Bazı askerlerin isyanı üzerine Fatımi ordusundaki askerler Ebu Rakve'nin tarafına geçmiştir.⁶¹⁴ Fatımi ordusu büyük bir savaş meydana gelmeden dağılmıştır. Fatımilerin bu hezimet, Karmatiler gibi kendine has grupların Ebu Rakve'yi desteklemesine neden olmuştur.⁶¹⁵ Ebu Rakve'nin ordusu kalabalıklaşmış Fatımileri Mısır'da tehdit edecek duruma gelmiştir. 1006 yılında bu ordu İskenderiye'yi kuşatma altına almıştır. Nitekim Ebu Rakve'nin ordusu İskenderiye'de Fatımiler ile savaşmış ve onları yenmiştir. Fatımiler bu yenilgi sonucunda Ebu Rakve ve adamlarının faaliyetlerini uzun bir süre izlemiştir. 1007 yılında Fatımiler ile Ebu Rakve'nin orduları arasında Fey'yum⁶¹⁶ şehrinde bir savaş daha gerçekleşmiştir. Savaşı Fatımiler kazanmıştır. Savaşın gerçekleştiği dönemde ciddi bir kıtlık ve pahalılık söz konusuydu. Ancak Fatımilerin savaşı kazanmış olması şehir halkının açlık kıtlık ve hastalık ile mücadele etmesine engel olamamıştır. Fatımiler Ebu Rakve'yi yakalayarak idam etmiştir. Bu savaş esnasında Fatımi ordusunda pek çok asker yaralanmış pek çok asker ise öldürülmüştür.⁶¹⁷

4. ENDÜLÜS EMEVİ HİLAFAFETİNİN GÜÇ KAYBETMESİ TAVAİF-İ MÜLÜK DÖNEMİ

⁶¹⁴ İBN TEĞEÎ BERDÎ, *El-Nucumu'l Zehire*, Thk, Muhammed, Şemsü'l-Din, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut, 1992, C.4, s.218. Bkz; İBN ZÂFİR, Cemâl ed-Dîn Ali, *Ahbâr ed- Duvel el-Munkat'a* Thk: Andre Ferre, Kahire-1972, s.45; EL-ANTAKÎ, *Târihu'l-Antakî*, s.189.

⁶¹⁵ İNAN, Muhammed, Abdullah, “ *Hâkim Biemriillah* ” ,s.190.

⁶¹⁶ Fey'yum: Kahire'nin 100 km güneybatısında yer almaktadır. Eski Mısır dilinde göl anlamına gelen Pa-Yom kelimesinden türemiştir. Amr B. As Mısır'ı fethettiğinde şehir halk ile barış antlaşması yapmıştı diğer taraftan ve İslâm'ı kabul etmeyenler ise cizye ödemeyi kabul etmiştir. Fetihden sonra Mısır'a iskân edilen Araplar'ın bir kısmı Fustat'ı (eski Kahire) inşa ederken Lahm, Murad, Beni Kilab ve Beni Aclan kabileleri meralık araziye ihtiyaç duydukları için Fey'yum bölgesine gitmişlerdir. Abbasiler'le yaptığı savaşta yenilen Şam Emevileri'nin son halifesi Mervan B. Muhammed Abbasiler tarafından Fey'yum bölgesinde öldürülünce, 750 yılında Şam Emevi Devleti yıkılmıştır. Bu bölge daha sonra Mısır'a hâkim olan Fatımilerin idare merkezlerinden birisi olmuştur. Fatımiler Fey'yum kentini Mısır'ın dört eyaletinden biri olan Kus'a bağlı bir bölge (küre) haline getirmişlerdir. Fey'yum kenti Şia düşüncesinin yayılması için önemli bir yere sahiptir. Burası Mısır'ın Şiilik merkezi olmuştur. Bkz; ES-SEYYİD, Muhammed, Seyyid, “Fey'yum”, DİA, İstanbul-1995, C.12, s.514-51.

⁶¹⁷ İBNÜ'L- KALÂNİSÎ, Ebu Ya'la Hamza, *Zeylû Tarihi Dimaşk*, (neşr: H.F. Amedroz), Beyrut-1908, s.65. EL-ANTAKÎ, *Târihu'l-Antakî*, s.189; Bkz; NÜVEYRÎ, Nihayetü'l- Erebi fi Fünûni'l-Edeb, C.28, s.115.

Endülüs Emevi Halifesi Mansur vefat ettiğinde Emevi Hanedanının esas üyesi II. Hişam'ın annesi Subh hayatta idi. Subh, II. Hişam'ın devlet yönetiminden uzaklaştırılmasını ve akli olarak devleti yönetecek potansiyele sahip olmamasını göz önünde bulundurmıştır. Bu sebeple Mansur'un oğlu Abdülmelik'e devletin yönetimini teslim etmiştir. Abdülmelik babasının yönetimi döneminde Kuzey Afrika'da sükûneti sağlamaya gayret göstermiştir. Fas bölgesini Ziri B. Atiyye'nin yönetimine bırakmıştır. Diğer taraftan kuzeydeki Hıristiyan Krallıklar ile de savaşmıştır. Abdülmelik 1008 yılında vefat etmiştir. Mansur'dan sonra oğlu Abdülmelik'in yönetime geçmesi devletin ömrünü uzatmıştır. Yönetim Amiriler hanedanından devam ederken Abdülmelik'in ölümü ile yönetime kimin geleceği ise tartışmalara sebep olmuştur. Abdülmelik'in kardeşi Abdurrahman II. Hişam hayatta olmasına rağmen kendisini veliaht göstermiştir. II. Hişam'ın çocuğu yoktu diğer taraftan akli dengesinin olmayışını da çevresinde ki devlet adamlarına onaylatmıştı. Onun bu hareketi Endülüs Emevi hanedanına çok büyük bir zarar vermiştir. Ayrıca Abdurrahman'ın adil olmayışı, sert ve zorba tavırları onun hükümdarlık vasıflarına sahip olmadığını göstermiştir. Halk bu olaylar karşısında Endülüs Emevi Halifesi III. Abdurrahman'ın torunu olan Muhammed B. Abdülcebbar'ın saltanat makamına gelmesini uygun buluyordu. O, halktan ve askerden aldığı destek ile Endülüs Emevi tahtını geri almak üzere harekete geçmiştir.⁶¹⁸

Muhammed ordusunu ikiye ayırmıştır. Ordunun sağ kanadını kendi yanına alırken sol kanadını ise Abdurrahman üzerine göndermiştir. Kurtuba'ya varan Muhammed, sarayı kuşatmış ve halka Abdurrahman'ın yönetimden çekildiğini ilan etmiştir. Ancak Abdurrahman Kurtuba halkına güveniyordu. Ancak Kurtuba Halkı Muhammed'i desteklemiştir. 1009 yılında iki taraf arasında gerçekleşen savaşta Abdurrahman yenilmiştir. Muhammed saltanatı ele geçirirken pek çok kişiyi yönetimden uzaklaştırmıştır. Endülüs Emevilerini destekleyen Zenate askerlerini ordudan çıkarmıştır. Muhammed, II. Hişam'ın taraftarlarının tahtta hak talep

⁶¹⁸ HUMAYDÎ, *Cezvetü'l-Müktebis*, s.75. Bkz; İBN HALLİKÂN, *Vefeyât*, C.2, 450. İBN İZARÎ, *El-Beyânü'l*, C.2, s. 281. Bkz; ŞEYBAN, Lütfi, “*Endülüs Emevî Hanedanına Karşı Bir İktidâr Denemesi: Endülüs Emevî Hâciblerinden el-Mansûr Muhammed İbn Ebî Âmir*”, *İslâmî Araştırmalar*, Ankara 1998, XI/3-4.; ÖZAYDIN, Abdülkerim, “*Âmirîler*”, *DİA*, C.3, s.72-73.

etmemesi için onun öldürülmesine karar vermiştir. Ancak EL-Mansur Ebi Amir'in vezirlerinden Vaziül Âmiri'nin ısrarları sonucunda II. Hişam tecrit edilmiştir.⁶¹⁹

Diğer taraftan ordudan kovulan Zenateli askerler kendi içinde Reşid B. Süleyman'ı komutan belirleyerek Muhammed'e karşı isyan başlatmıştır. Abdurrahman ise isyanı bastırarak Reşid B. Süleyman'ı idam ettirmiştir. Zenateliler Reşid B. Süleyman'ın kardeşinin oğlu olan Süleyman ile temasa geçmişlerdir. Süleyman ise, Kastilya Kralı Sancho ile ittifak kurmuş ve Muhammed'e karşı harekete geçmiştir. Berberiler ve Hristiyan kuvvetlerin saldırıları sonucunda Muhammed yenilmiştir. Oğlu Abdurrahman'ın valisi olduğu Tuleytula kentine kaçmıştır. Süleyman ise Kurtuba'ya giderek kendi hâkimiyetini ilan etmiştir.⁶²⁰

Muhammed B. Abdülcebbar'ın faaliyetleri Endülüs halkı ile Kuzey Afrika kabilelerinin arasına nifak sokmuştur. Kuzey Afrika kentleri Endülüs'ten ayrılma noktasına gelirken, diğer taraftan da kabileler arasında da çözünme başlamıştır. Süleyman'a karşı kardeşinin oğlu Mervan'ı destekleyenler olmuştur. Muhammed bu durumu fırsat bilerek Kastilya Krallığı ile işbirliği yapmış ve Süleyman üzerine harekete geçmiştir. Her iki taraf arasında meydana gelen savaşta Süleyman yenilmiş ve Endülüs hazinesini alarak Kuzey Afrika'ya kaçmıştır. Muhammed onu takibata uğratmış ve Cezayir bölgesinde Endülüs hazinesini geri almaya muvaffak olmuştur. Ancak Muhammed'in askerleri çok fazla zayıat vermiştir.⁶²¹

Muhammed Kurtuba'ya döndüğünde Tuleytula, Meride, Saragossa valilerinden umduğu saygıyı görememiştir. Askeri üzerindeki nüfuzunu da yitirmiştir. El- Mansur İbn Ebi Amir döneminin vezirlerinden olan Vazi'ul Amiri ise II. Hişam'ı yeniden tahta çıkarmıştır. II. Hişam Muhammed'in idamını emretmiş ve Berberi Süleyman'a kesik başını göndermiştir. Süleyman ise kısa bir hazırlık yaparak 1013 yılında valileri kendi tarafına çekmiş ve Kurtuba üzerine yürümüştür. 1016 yılında Süleyman askerlerine Kurtuba'yı yağmalamalarını emretmiştir. II. Hişam ise bu karışıklıkta kaybolmuştur. Kurtuba yönetimi yeniden Süleyman'ın eline geçmiştir. Ancak Süleyman Berberilerin yönetimde etkin olmasını sağlamıştır bu

⁶¹⁹ İBN HALLİKAN, Vefeyât, C.2, 450

⁶²⁰ Ziya Paşa, s.162. Bkz; İBN HALLİKAN, Vefeyât, C.2, 450; Bkz; İBN İZARÎ, El-Beyânü'l, C.2, s. 281.

⁶²¹ İBN SAÎD, Abdullah, *El-Mağrib fi Hüli El-Mağrib*, C.1, s.54.

durum ise Arapları gücendirmiştir.⁶²² Hacıblik vazifesinde bulunan Hayrân EL-Amiri valisi olduğu Meriye kentini zapt etmiştir. Diğer taraftan Kuzey Afrika kökenli Tanca ve Sebte'yi yöneten Ali B. Hammud ile görüşmüş Süleyman'ın faaliyetlerini anlatmıştır. 1016 yılında Malaga kentine geçerek Süleyman'a karşı asker toplamış ve harekete geçmişlerdir. Süleyman bu durumu haber alınca ordusunu hazırlamış ve İşbiliye civarında bir savaş gerçekleşmiştir. Süleyman ve erkek kardeşleri Ali B. Hammud tarafından idam edilmiştir. Ali B. Hammud Endülüs saltanatını ele geçirmiş ancak Halkın Beni Ümeyye sevgisinin önüne geçememiştir. Saltanat Emevi soyundan olmayan Hz. Ali'nin soyundan gelen birinin eline geçmiştir.⁶²³

Ali B. Hammud Nasır Lidinillah sıfatı ile iki yıl kadar devleti yönetmiştir.⁶²⁴ Bir müddet hükümeti idare ettikten sonra o da katledilmiştir. Ali B. Hammud'un ölümüyle Zenate kabilesine mensup Berberiler onun kardeşi Kasım'ı Halife ilan etmiştir. Halk ise Endülüs Emevi Halifesi III. Abdurrahman EL- Nâsır'ın torununun oğlu olan Abdurrahman EL- Murtaza'nın Endülüs tahtına geçmesini istemiştir. Ancak o, Ali B. Hammud'un kardeşi Kasım ile savaşmış ve aldığı bir ok darbesi ile vefat etmiştir. Halk Emevi idaresinden memnun idi. Endülüs ve Kuzey Afrika toprakları hiçbir zaman onların döneminde olduğu kadar huzur ve sükûnet ile tanışmamıştı.⁶²⁵ Bu sebeple Endülüs halkı, III. Abdurrahman EL- Nâsır'ın torunlarından birisi ve Muhammed B. Abdülcebbar'ın kardeşi olan III. Hişam'ın tahta çıkmasını istemiştir. 1023 yılında başa geçen bu hükümdar, kırgın Zenate askerlerinden yeni bir birlik oluşturmuştur. Ancak Zenateliler'den oluşan askeri birlik çok uzun zamandan beri dağınık ve başıboştu. Sık sık yağma yaparak halkı bunaltıyorlardı. III. Hişam'ın onları cezalandırması üzerine Zenate askerleri bir darbe gerçekleştirmiş ve Halife III. Hişam'ı 1024 yılında katletmişlerdir.⁶²⁶

Zenate kabilesi Endülüs Emevileri'nin Kuzey Afrika'da ki diğer eli olmuştur. Fatımilere karşı her zaman Endülüs'ü destekleyen Zenate kabilesinden teşekkül olan

⁶²² Ziya Paşa, s.163.

⁶²³ İBNÜ'L HATİB, *Âlamu'l Alâm*, C.3, s. 521; Bkz; İBN İZARİ, *El- Beyanu'l Mağrib*, C. 1, s.138; İBN- SAÎD, Abdullah, *El-Mağrib fi Hüli El-Mağrib*, C.1, s.53; MERAKAŞİ, *El- Muceb Fi telhis Ahbar El- Mağrib*, s.75.

⁶²⁴ ZİRİKLİ, *el - Âlam Kamusu Terâcim*, C.4, s.283.

⁶²⁵ İBN HALDÛN, *El- İbar*, C. 4. s.152.

⁶²⁶ İBN- SAÎD, Abdullah, *El-Mağrib fi Hüli El-Mağrib*, C.1, s.54. Bkz; DABÎ, *El-Mültemis fi Tarih Rical Ehil El-Endülüs*, C.1, s.40; HUMAYDÎ, *Cezvetü'l-Müktebis*, s.25-26.

ordu mensupları bir halifenin kanına girmiştir. Kuzey Afrika'da güç dengeleri kabileler aracılığı ile değişirken artık kabileler Endülüs Emevi tahtına kimin çıkacağını da belirlemeye başlamıştır. Zenateler, Muhammed B. Abdurrahman B. El- Müstekfi Billah'ın tahta çıkmasını sağlamıştır. Muhammed B. Abdurrahman B. El- Müstekfi Zenateler'e yüksek harcamalar yapmıştır. Zenateler istediklerini göremedikleri zaman Hükümdar ile ilgili propaganda yapmışlardır.⁶²⁷ Endülüs halkı bu dönemde kıtlık ve açlıkla karşı karşıya kalmış ve isyan etmiştir. Bunun üzerine Halife 1025 yılında kaçmış ancak yolda vefat etmiştir. Endülüs Emevileri sık sık hükümdar değiştirmiş yönetimde ki bu boşluk Hristiyan Krallıkların saldırılarına neden olmuştur. Hişam B. Muhammed B. Abdülcebbar 1029 yılında tahta çıkmış ve Hristiyanlar ile savaşa tutuşmuştur. Ancak Endülüs Emevileri yenilmiş halk bu yenilgi karşısında hükümdar ve yakın adamlarını sorumlu tutmuştur. Halk iç karışıklıklar sebebiyle isyan etmiştir. 1031-1032 yılında meydana gelen bu hadiseler ile hükümdar Kurtuba'dan çıkarılmıştır. Böylece 284 yıl hüküm süren Beni Ümeyye soyunun yönetimi son bulmuştur.⁶²⁸

Endülüs Emevileri, kargaşa ortamına maruz kalmış, Kuzey Afrika'da Fas bölgesi orada yaşayan Berberi halkların inisiyatifine kalmıştır. Kuzey Afrika'nın doğusuna yerleşen Fatımiler ilerleyişlerini sürdürmüş Sünni davanın savunucusu Endülüslüler kendi iç meseleleri ile meşgul olmuştur⁶²⁹. Endülüs Emevileri saltanat kavgaları sebebiyle iç ve dış saldırılara maruz kalmış ve Tavaif-i Mülûk adıyla yeni hanedanlar kurulmuştur. Bazen zorbalıkla yönetimi ele geçiren bazen ise halkın desteklediği kişiler devleti yönetmiştir. Endülüs'te meydana gelen bu olaylar Kuzey Afrika coğrafyasını da etkilemiştir. Özellikle Murabıtlar bu durumdan faydalanarak Fas'ın Batı kısmına hâkim olmuştur.⁶³⁰

5. 1032-1056 YILLARI ARASINDA KUZHEY AFRİKANIN GENEL DURUMU

Endülüs Emevileri kendi iç meseleleri ve Hristiyan Krallıkların istilasına ile meşguldü. Endülüs Emevileri'nin Kuzey Afrika'daki nüfuz alanlarında yaşayan Berberi kabileler otorite boşluğundan faydalanmıştır. Özellikle Hammudiler Hz.

⁶²⁷ DABÎ, El-Mültemis fi Tarih Rical Ehil El-Endülüs, C.1, s.41.

⁶²⁸ Ziya Paşa, s.163.

⁶²⁹ LUGAN, Bernard, *Historie du Maroc*, Paris-2000, s.65.

⁶³⁰ İBN HALDÛN, El- İbar, C. 4. s.185.

Ali'nin soyundan gelen Berberileşmiş Araplardır. Kuzey Afrika kökenli bu topluluk Berberilerin hâkimiyetinde büyük bir Endülüs hayal etmişlerdir.⁶³¹ Onlar Kuzey Afrika üzerinden gelerek Güney Endülüs'ü yönetmişlerdir. Endülüs coğrafyasında Beni Ümeyye soyundan olmayan hanedanların bazen Kuzey Afrika'daki kabilelerin desteğiyle bazen de hanedanların Kabilelere kıymetli hediyeler ve ödemeler ile yönetime geçtiği görülmektedir. Endülüs Emevileri kargaşa ortamında sınırlarını korumaya gayret göstermiştir. Fatımi Devleti ise yönünü Doğu'ya çevirmiştir. Kuzey Afrika ve Endülüs topraklarında olduğu gibi Suriye ve Irak'ta Şii görüşün taraftar bulması için faaliyete girişmiştir. Bu esnada Abbasiler Devleti'nin de otorite boşluğu yaşayan Kuzey Afrika ile ilgilendiği görülmektedir.⁶³²

Şii davanın savunucusu olan Fatımiler'in misyonerlik faaliyetleri karşısında Abbasi Devleti de Ziri B. Muiz B. Badis ile görüşme sağlamıştır. Ziriler Fatımiler'in yayılcı siyasetinden bunalmış Fatımi emir ve boyunduruğundan kurtulmak istemişlerdir. Diğer taraftan Endülüs Emevileri'nin de Fas bölgesinde etkin olamayışını göz önünde bulundurmuşlar ve Abbasiler aracılığı ile bölgede hâkim güç olmak istemişlerdir. Abbasi Halifesi'nin sıcak yaklaşımı karşısında Ziri, 1043 yılında hutbelerin onların adına okunmasını teklif etmiştir. Abbasi Halifesi ise Ziri'ye gönderdiği elçileri aracılığı ile Hilat ve sancak göndermiştir. Diğer taraftan Abbasi Devleti'nin elçisi Bizans arazisinden geçmek istemiş ancak Bizans İmparatorluğu buna müsaade etmediği gibi elçiyi Fatımi Halifesine göndermişlerdir.⁶³³

Ancak Ziri kararlı bir tavır göstermiş ve Fatımi Halifesi Mustansır Billah'a olan bağlılığını sonlandırmıştır. 1048 yılından itibaren Hutbelerden Fatımilerin adlarını kaldırmıştır.⁶³⁴ Ayrıca paraların üzerinde bulunan Fatımi adlarını yasaklamış ve yeni paralar dökülmesini emretmiştir. Yeni sikkeleri kendi adına bastırmıştır. Devlet erkânının yeni bir düzenlemeye gitmiştir. Devlet erkânının toplantılarda Abbasileri temsil eden siyah "Abaya'yı"⁶³⁵ giymesini emretmiştir.⁶³⁶

⁶³¹ ÖZDEMİR, Mehmet, "Hamudiler", DİA, İstanbul-1997, C.15, s.497.

⁶³² EI-MAKRİZİ, İtti'az, C.2, s.214.

⁶³³ EI-MAKRİZİ, İtti'az, C.2, s.215.

⁶³⁴ İBN EBİ DİNAR, *El-Mü'nis fi Ahbar İfrıkyā ve Tunus*, s.102.

⁶³⁵ ABAYA: Siyah renkli, omuzdan bol dökümlü, bileğe kadar uzun bir feracedir. Çoğunlukla Kuzey Afrika, Mısır ve Arap Yarımadasının yöneticileri tarafından kendilerini temsil etmesi için himaye edilen kişilere gönderilirdi. Abbasiler himayesine aldıkları kişilere Abaya gönderirlerdi. İslam Kaynaklarına göre bu kültür Sufiler'in, Şiilik'teki Ehl-i aba anlayışından etkilenmesi ile ortaya

Fatımilerin Kuzey Afrika topraklarındaki kültür ve eğitim merkezlerini kapatarak Şii akidenin yayılmasını durdurmuştur. Fatımi Halifesi bu durumu haber alınca çok sinirlenmiş bir mektup göndermiştir. Ordularının hazır beklediğini ve Kuzey Afrika'yı tahrip edeceğini bildirmiştir. Ancak Ziri bu mektuba sert bir yanıt vermiştir. Fas arazisinin Fatımilerin değil Ziriler'in atalarına ait olduğunu gerekirse uğruna savaşılabileceğini bildirmiştir. Ziri'nin Fatımi yönetiminden ayrılmış olması diğer kent yöneticilerinin de dikkatini çekmiştir. Başta Berka olmak üzere pek çok vali Abbasilerden destek almıştır. Berka valisi Cebare B. Muhtar el- Arabi, hutbelerde Abbasi Halifesi Kaim Biemrillah'ın için dualar ettirmiştir. Kendi meseleleri ile meşgul olan Fatımiler Kuzey Afrika coğrafyası ile ilgilenememiştir. Bölgenin Fatımi kontrolünden çıkmaması için ise yeni bir siyaset izlemiştir. Fatımiler Mısır'da dağlık kesimde yaşayan Hilaloğullarının Kuzey Afrika coğrafyasına iskân edilmesini planlamışlardır.⁶³⁷

Fatımi Halifesi Mustansır Billah, Hilaloğullarının Kuzey Afrika'ya yerleşmesi konusunda ikna edilmesi için çalışmalara başlamıştır.⁶³⁸ Bu iş için Mekinuddevle Ebu Ali Hasan B. Mülhem ile görüşmüş ve onun aracı olmasını istemiştir. Mekinuddevle Ebu Ali Hasan B. Mülhem, Hilaloğullarına, Halifenin vaatlerinden bahsetmiş ve Fas bölgesinin tüm gelirlerinin onlara bırakılacağını belirtmiştir. Fas stratejik olduğu kadar ekonomik anlamda da zenginliğe sahipti. Hilaloğulları bu teklifi değerlendirmiş ve Halifenin istediği gibi Kuzey Afrika'ya göç etmişlerdir. Berka ve Trablus, kentlerini de ele geçirmişlerdir. Diğer taraftan 1052 yılında Fas bölgesinde etkin güç olmak isteyen Ziriler ile ciddi çatışmalar yaşanmıştır. Göz savaşı adı verilen bu savaşta Ziriler kalabalık ordulara sahipti. 40.000 askeri bulunan Ziriler büyük bir zayıat vermiştir. Gerilla taktiği uygulayan bedeviler başarılı olmuştur. Yüklü miktarda ganimet elde etmişler ve Kayravan

çıktığını kaydetmiştir. Onlar Abaya'ya manevî bir değer vererek onu bir zühd ve fakr sembolü haline getirmişlerdir. Bkz; ULUDAĞ, Süleyman, "Abaya", DİA, İstanbul-1988, C.1, s.4-5.

⁶³⁶ NÜVEYRÎ, Nihayetü'l- Ereğ fi Fünûni'l-Edeb, C.28, s.115. Bkz; SEYYÎD, Eymen, Fuad, ed-Devletü'l-Fatımiyye Fi Mısır, Tefsir'ü Cedid Kahire-1413/ 1992, s.127; TAMİR, Arif, "el- Mustansır Billah" s.55.

⁶³⁷ El-MAKRİZÎ, İtti'az, C.2, s.216.

⁶³⁸ AVCI, CASİM, "Muiz B. Badis", DİA, İstanbul-2006, C.31, s.95-96.

kentini de ele geçirmişlerdir.⁶³⁹ Kayravan kentinin ele geçirilmesiyle Fas'ın büyük bir kısmı Hilaloğulları aracılığı ile Fatımilerin eline geçmiştir.⁶⁴⁰

Fatımiler, Kuzey Afrika'yı kontrol altında tutabilmek için, bedevi Arapların bölgeye yerleşimini hızlandırmıştır. Bedeviler Trablus ve Berka başta olmak üzere kentlerde yerleşim sağlamıştır. Fatımiler'in nüfus politikası sayesinde Ziriler sindirilmiştir. Bölge nüfusundaki artış Fatımiler'in beklediği gibi sonuçlanmıştır. Hutbelerde Fatımi Halifelerinin isimleri okunarak dualar edilmiştir. Ancak Kuzey Afrika'da Fatımiler her ne kadar bölgeyi kendi himayelerinde bulundurmak istemişlerse de kabilelerin bağımsız hareket etmesi buna engel olmuştur. Ziriler Hanedanının son bulması ile Kuzey Afrika'da yeni bir dönem başlamıştır.⁶⁴¹ Bu yeni döneme Tavaif-i Mülûk dönemi adı verilmiştir.⁶⁴²

6. MURABITLAR DEVLETİNİN KURULUŞU (1056-1147)

Kuzey Afrika toprakları 11. Yüzyılda Zenate kabilesine bağlı Emirler aracılığı ile yönetilmiştir. Murabıtlar ise, Fatımileri destekleyen Senhace kabilesinin lemtune koluna mensuptur. Senhace kabilesi ise iki önemli kola ayrılmıştı. Kuzeyde yaşayanlar XI. Yüzyılda Ziriler'i, Afrika'nın Güneyinde yaşayan Lemtuneliler ise Murabıtlar Devletinin kurulmasında etkili olmuşlardır. Murabıtlar Devletinin kuruluşunda Fas bölgesinde ikamet eden Gefecum kabilesine mensup Ebu İmran El-Musa B. Fasi'nin etkisi büyüktür. O, Bağdat'ta Cüneydi tarikatının görüşlerinin Fas bölgesinde yayılmasına katkı sağlamıştır. İtikadi açıdan Fatımi Devleti'nin Şii görüşlerini destekleyen Senhacelilerin aksine Maliki ekolünü benimsemişlerdir.⁶⁴³

Görüldüğü üzere Murabıtlar Devleti dini akideler üzerine kurulmuştur Devlet en parlak dönemini Yusuf B. Taşfin döneminde yaşamıştır. O, sistemli bir ordu kurmak üzere faaliyetlere başlamıştır. 1069 yılında Berberilerin ve siyahilerin bulunduğu bir ordu kurmuştur. Zamanla bu orduya katılım artmış ve Kuzey Afrika bölgesinin büyük bir kısmı ele geçirilmiştir. 1077 yılında Tanca, 1080 yılında ise Tilimsan ve Vecde kentleri ele geçirilmiştir. Devlet kurulmadan önce Kuzey Afrika'nın büyük bir

⁶³⁹ El-MAKRİZÎ, İtti'az, C.2, s.216. Bkz; TAKKUŞ, M. Süheyl, *Tarihû'l- Fatımiyyin*, s.380;

⁶⁴⁰ AVCI, CASİM, “*Muiz B. Badis*”, DİA, C.31, s.95-96.

⁶⁴¹ ÇELİK, Aydın, Fatımi Devleti Tarihi, s.283. Bkz; İBN ESİR, *el Kâmil Fi't Tarih* C.9 s.32.

⁶⁴² İBN ESİR, *el Kâmil Fi't Tarih* C.9 s.32. Bkz; ED-DÛRÎ *Sıkkiliye 'Alâkâtuhâ bi-Düveli'l-Bahri'l-Mutasavviti'l-İslâmiyye mine'l-Fethi'l-Arabî hatta Gazvi'n-Normandî*, s.132.

⁶⁴³ ATEŞ, Süleyman, “Cüneyd-i Bağdadi” DİA C.8, İstanbul-1993, s.120.

kısmı Senhace kabilesinin egemenliği altındaydı. Senhace kabilesi kadar büyük ve kalabalık olan Zenate kabilesini de etkileri altına almışlardı. Berberi kabileler Murabıtların düzenli birliklerini ve yönetimlerini beğeniyorlardı. Ancak Zenateliler bu topluma katılmak istememişler ve her fırsatta Murabıtlar ile mücadele etmişlerdir.⁶⁴⁴

Zenateliler uzun yıllar Endülüs Emevileri'nin himayesinde kalmış Endülüs Emevileri'nin oluşturduğu şehir kültürüne alışmışlardı. Murabıtları ise şehir kültüründen yoksun, bedevi görüyorlardı. Miknase kabilesi Murabıtların yükselen gücü karşısında itaat etmiştir. Diğer taraftan Rif bölgesi halkı Murabıtlara katılmıştır. Murabıtlar civardaki kabilelerin katılımı ile kısa süre içinde büyümüş ve gelişmiştir. Kuzey Afrika, Murabıt hükümdarı Yusuf B. Taşfin döneminde, yeniden güçlü günlerine dönmüştür. Fatımiler Devleti zayıflamaya ve Kuzey Afrika'dan el çekmeye başlamıştır. Diğer taraftan Fatımiler'in yerini Senhaceliler almıştır.⁶⁴⁵ Bu dönemde Endülüs Emevileri zayıflamaya başlamış ve hanedanlar arasında çatışmalar yaşanmıştır. Ayrıca Kuzeyde bulunan Hristiyan Krallıklar da bu durumu fırsat bilmiştir. Endülüs Emevileri'nin hükmettiği topraklarda İslam birliği tehlikeye düşmüştür. 1085 yılında Kastilya Kralı VI. Alfonso Tuleytula kentini işgal etmiştir. Tuleytula'nın Hristiyan bir devletin eline geçmesi üzerine Yusuf B. Taşfin Ceziretü'l- Hadra bölgesinin kendisine verilmesi karşılığında yardım edeceğinin bildirmiştir.⁶⁴⁶

⁶⁴⁴ ED-DÛRÎ *Sıkilliye 'Alâkâtuhâ bi-Düveli'l-Bahri'l-Mutasavviti'l-İslâmiyye mine'l-Fethi'l-Arabî hatta Gazvi'n-Normandî*, s.132.

⁶⁴⁵BEKRÎ, *El- Muğrib fi zikri bilâdi Ifrikayye ve'l- Mağrib min Kitabi'l- Mesalik ve'l-memalik (neşr:Fuat Sezgin),Frankfurt- 1993*, s.858-865.YİĞİT, İsmail, "Murabıtlar", DİA, C.31, s.152, İstanbul-2006. ALTUNDAĞ, Şinasi "Murabıtlar", İA, VIII, 580-586.

⁶⁴⁶ LUGAN, Bernard, *Historie du Moroc*, s.77.

SONUÇ

Abbasiler, Ümeyye oğullarını takibata uğratıp kılıçtan geçirmişlerdi. Ümeyyoğullarından kalan son hanedan mensubu olan Abdurrahman B. Muaviye Abbasilerden kaçmayı başarmıştır. Abdurrahman B. Muaviye Berberilerden Zenate kabilesi ile görüşmüş ancak Abbasilerin kendisinin peşine düştüğünü bildiğinden Zenate topraklarından ayrılmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Abdurrahman B. Muaviye İspanya'ya geçerek orada yeni bir hayat kurmaya karar vermiştir. Onun bu düşüncesinin temelini oluşturan ise Endülüs topraklarının Şam arazisinden bir hayli uzak olması ve dolayısıyla kendisini burada tehdit edecek bir unsurun olmamasıdır. Diğer taraftan kendisinden önce Emevi ailesinden olup oraya göç edenler de bulunmaktadır. Ayrıca Abdurrahman orada yeni bir saltanat kurmayı hedeflemiştir. Kendisine destek olabilecek akrabaları Kuzey Afrika'da Fas bölgesinde ikamet etmekteydi. Büyük kabileler ile görüştüktan sonra Nefzave kabilesine gitmiştir.

Nitekim onun dayıları da Nefzave kabilesine mensup idi. Abdurrahman Emevi'lerin önde gelen isimlerine mektuplar göndererek onları kendi etrafında

toplamak üzere harekete geçmiştir. Onlara vaatlerde bulunmuştur. Kabilelerin desteği sağlanırsa sistematik bir otoritenin olmadığı siyasi anlamda boşluk yaşayan İber Yarımadası'nda yeni bir devletin kurulabileceğinden bahsetmiştir. 756 yılında devletin kuruluş aşamaları tamamlanmış ve Şam Emevi Devletinin bir devamı olarak görülen Endülüs Emevi Devleti kurulmuştur. Diğer taraftan Endülüs Emevileri, ülke içinde baş gösteren karışıklıkları nihayete erdirmek ve iktidarı tehdit eden isyanların çıkmasını ve tekrarlanmasını engellemek için harekete geçmiştir. İçeride ve dışarıdaki düşmanlarına karşı güçlü bir duruş sergileyebilmek için Halifelik makamını kullanmayı tercih etmişlerdir. Halifelik makamının hem siyasi hem de dini nüfuzundan faydalanmışlardır. Bu makamın gücünün kullanılması III. Abdurrahman Dönemi ve II. Hakem Dönemi'ne tekabül etmektedir. Endülüs Emevileri kuruluş ve altın çağ dönemlerinde pek çok problem ile karşılaşmıştır. İslam dünyası bu dönemde Fatımiler'den dolayı ikiye ayrılmıştır. Fatımi Devleti'nin Kuzey Afrika ve Endülüs toprakları üzerinde genişleme planları vardı. Diğer taraftan Kuzey'deki Hristiyan krallıklar da Endülüs toprakları üzerinde baskınlar gerçekleştiriyordu. Endülüs Emevi idaresinde Araplar oldukça etkindi. Endülüs'te devlet idaresinde ve özellikle de ordunun içerisinde yer edinmişlerdi. Ancak bir müddet sonra Araplar rehavete kapılmıştır. Endülüs'e dışarıdan getirilmiş olan Sakalibeler yönetimden uzaklaştırılmıştır. Bu durum Endülüs Emevileri'nin düşmanı olan Fatımiler için bulunmaz bir fırsattı. Zira onlar, İspanya'dan çıkarılan Sakalibeler'i kendi himayelerine almışlardır. Diğer taraftan siyasi anlamda olduğu kadar itikadi anlamda da boşluklar söz konusuydu. Dini anlamda mezhep birliğinin sağlanması Endülüs halkı için önem arz etmekteydi. Bu sebeple III. Abdurrahman, 928 yılında Halifeliği ilan etmiştir.

Ancak Fatımiler'in kuruluş merhaleleri göz önünde bulundurulduğunda farklı metotlar uygulandığı görülmektedir. Fatımiler, Abbasiler ve Endülüs Emevileri ile kıyaslandığında onlar da Kureyş kabilesinden geliyordu. Hz. Muhammed'in (S.A.V) kızı Fatıma'nın soyundan geldiği için Halifelik makamını en çok kendilerinin hak ettiğini dile getirmişlerdir. Fatımi davasının yayılması ve etkinlik kazanması için pek çok Dai yetiştirmişler ve bu Dailer aracılığı ile propagandalarını sürdürmüşlerdir. Bu yalnızca İsmaililer için değil tüm Şia için büyük bir başarıyı temsil etmekteydi. Abbasiler Sünni Dünyası'nın sözcüsü olduğu gibi, Fatımiler'de Şii İslam'ın ruhani sözcüsü olarak hareket etmiştir. Fatımi Halifeleri devlet kurulduktan sonra bile

davette bulunmayı bırakmamıştır. Kendi egemenliklerinin ulus içi ve ötesi, her tarafa yayılması için kararlılık göstermişlerdir. Fatımiler, Abbasiler ve Endülüs Emevilerinden farklı olarak Mehdilik anlayışını da kullanmıştır. Fatımilerin en önemli misyoneri olan Ebu Abdullah Eş-Şii'nin Faaliyetleri ile pek çok yer ele geçirilmiştir. Büyük kabileler Fatımiler'in yaklaşımını samimi bulmuş ve kısa zamanda onlara destek vermiştir. Endülüs Emevileri, dağlık kesimlerde yaşayan ve Şia'ya hizmet veren halklar ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Fatımiler görüldüğü gibi dini açıdan, Endülüs Emevi Devleti için tehlike arz eden pek çok durum yaratmışlardır. Fatımiler Mehdilik anlayışına önem verdikleri gibi Halifelik makamının da tüm avantajını kullanmışlardır. Bu durum Kuzey Afrika'nın Bağdat ile olan ilişkisi kopma noktasına getirmiştir. Doğu'nun Sünni düşüncesi yerine Fatımilerin yerel Şii anlayışı bölge halkları için daha kabul edilebilir görülmüştür. Kuzey Afrika'nın yerel halkları belirgin bir siyasi ve dini birliğin olmaması sebebiyle her zaman kararsızdı. Bölge her türlü kargaşanın zuhur edeceği bir yapıya sahipti.

Kuzey Afrika'da meydana gelen fitne ve isyan Endülüs Emevilerini de doğrudan etkiliyordu. Endülüs Emevileri mevcut güvenliğini korumak için Sebte ve Tanca limanları önem vermiştir. Stratejik önemi sebebiyle Fatımiler Sebte kentine saldırılar düzenlemiştir. Ancak Fatımiler askeri saldırıların yanı sıra Kuzey Afrika'da kök saldıkları ve güvenliğini sağladıkları bölgelerde ilim adamları yetiştirmeye karar vererek ve medreseler açmıştır. Bu âlimler batını ve zahiri konularda yorumlar oluşturarak önemli çalışmaları ortaya koymuşlardır. Böylece Fatımiler, davetlerin amacına ulaşmasını sağlarken, bir yandan da Endülüs Emevileri üzerine askeri harekâtlar düzenlemişlerdir. Endülüs Emevileri ise Kuzey Afrika'da Fatımilere katılan topluluklara ve Endülüs'ün hâkim olduğu bölgeleri korumak için başta Mısır'da bulunan Maliki fakihlerine maddi destek sağlayarak ve kıymetli hediyeler göndererek Fatımileri yavaşlatmıştır. Fatımiler sadece itikadi ve düşünce alanında değil, Mısır'a taşınma döneminde, idari ve siyasi teşkilatlanmaların yanında mali sistemler de oluşturmuştur. Yeni bir ticaret ağı oluşturan Fatımiler, dinsel anlamda da bu ticareten kârlı çıkmışlardır. Batı Hindistan ile sürdürülen ticaretlerde Yemenli Suleyhîliler'in aracılığıyla Fatımilerin Şii düşüncesi benimsenmiştir. Fatımiler, Gücerat'a kadar neredeyse tüm bölgelerde kendilerine taraftar bulmuştur. Yerli tarım sektörü ile birlikte, güçlü bir ekonomi sahibi olmuşlardır. Fatımiler, Özellikle 10 ve 11. Yüzyıl'da, Akdeniz'in büyük deniz gücü olma özelliğine sahip olarak, sadece

Sünni Endülüs ile değil Bizans İmparatorluğu ile de rekabet etmiştir. Fatımiler'in kuruluşuyla ve katkılarından dolayı Mısır ve İslam tarihi'nde 10. Yüzyıl "İsmaili Yüzyılı" olarak anılmıştır. 10. Yüzyıl'ın ikinci yarısı Endülüs Emevileri'nin Fatımi Mücadeleleri ile geçmiştir.

Diğer taraftan Endülüs Emevi Halifesi II. Hakem'in ölümüyle beraber tahta küçük yaştaki oğlu II. Hişam geçmiştir. Ancak II. Hişam devleti tek başına idare edebilecek bir durumda değildi. Yönetim Haciblerin vesayeti altında idi. Bu nedenle de devleti yönetmek isteyenler arasında bir iktidar mücadelesi baş göstermiştir. Bu durum Fatımi Devleti için Kuzey Afrika'nın tek sahibi olmasını sağlayacak bulunmaz bir fırsattı. Bu iktidar mücadelesinde galip gelen ve devlet mekanizmasının işlerliği konusunda yeteneğini ispatlamış olan Muhammed B. Ebi Amir Mansur hâkimiyetini tesis etmiş ve tüm yönetimi tek çatı altında toplamıştır. Endülüs altın çağını Emevi hanedanı ile yakalamışken Mansur'un yönetimi ile Emevi soyu yönetimden el çektirilmiştir. Nitekim Kurtuba halkı Emevi soyuna saygı duyuyordu. Bu sebeple muhtemel tepkilere karşı II. Hişam'ı idam ettirmek yerine tecrit altında bırakmıştır. Mansur'un bu girişimi Berberi Ziriler'in tepkisine neden olmuştur. Endülüs Emevileri'ne bağlı bazı kabileler de Mansur'un Halifelik makamını işgal ettiğinden yakınmıştır. Ancak Mansur karşılaştığı tepkilere rağmen siyaseten büyük başarılar göstermiştir.

Mansur'dan sonra ki hükümdarlar dönemine bakıldığında, Devlet eski istikrar ve gücünü yitirmeye başlamıştır. Endülüs Emevileri bu kargaşa ortamında sınırlarını korumak için çabalarken, Fatımi Devleti ise yönünü Doğu'ya çevirmiştir. Fatımiler, Kuzey Afrika ve Endülüs topraklarında olduğu gibi Suriye ve Irak'ta da Şii görüşün taraftar bulması için faaliyete girişmiştir. Bu esnada Endülüs Emevi Devleti'ne sadakat ile bağlı olan bazı kabileler kendi bağımsız varlıklarını kurmaya başlamıştır. 10. Yüzyıl sonlarında Endülüs Emevileri ve Fatımiler arasında paylaşılmaz bir stratejik öneme sahip olan Kuzey Afrika bir boşluğa düşmüştür. Her zaman Fatımileri destekleyen Kütameliler ve Senhaceliler onlardan aldıkları destek ile harekete geçmişlerdir. Fas'ın orta kısımlarında yaşayan ve Endülüs Emevilerini destekleyen Zenate kabilesine şiddetli baskınlar gerçekleştirmişlerdir. Nitekim Zenate kabilesi, Endülüs eski gücüne sahip olmasa da bölgenin Şii Fatımiler'in egemenliğinde olmasını istemiyordu. Endülüs Emevileri'nin gönderdiği yardım

neticesinde Zenateliiler Senhacelileri etkisiz hale getirmiştir. Fatımiler, Kuzey Afrika'nın Sünnilik'den ayrılmasını istiyordu bu sebeple yeni bir siyaset izlemiştir. Fatımiler Mısır'da dağlık kesimde yaşayan Berberilerin Kuzey Afrika coğrafyasına iskân edilmesini planlamışlardır.

Nitekim Fatımiler'in nüfus politikası sayesinde Ziri'ler sindirilmiştir. Bölge nüfusu Fatımiler'in beklediği gibi kendi taraftarlarının çoğunluğu ile sonuçlanmıştır. Hutbelerde Fatımi Halifelerinin isimleri okunarak dualar edilmiştir. Diğer taraftan kabilelerin koalisyonu ile sürdürülen mücadeleler artık Berberiler için içinden çıkılmaz bir hal almıştır. 11.Yüzyıl başlarında Endülüs Emevileri ve Fatımiler Kuzey Afrika üzerindeki otoritelerini yitirmeye başlamıştır. Kuzey Afrika için yeni bir dönem başlamış ve bu yeni döneme Tavaif-i Mülûk dönemi adı verilmiştir. Bölge özellikle Zenateli Emirler aracılığı ile yönetilmiştir. Bu dönemde Endülüs Emevi Devleti hanedan mensupları ve iç meseleler ile meşguldü. Endülüs ordusunda önemli bir yeri olan Zenate askerlerinin rehavete kapılmış olması Endülüs Emevileri'nin askeri anlamda durakladığı bir döneme girmesine neden olmuştur.

Diğer taraftan Fatımiler ise 11. Yüzyıl'da Haçlı seferleri ile mücadele etmek zorunda kaldıkları için Kuzey Afrika ile istedikleri gibi ilgilenememişlerdir. Tavaif-i Mülûk dönemi ile birlikte Kuzey Afrika artık Endülüs ve Fatımi çekişmelerinin belirlediği doğrultuda değil, Berberi halkların isteklerine göre şekillenmiştir. Bu süreç 1056 yılında Murabıtlar Devleti'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir. Murabıtlar Devleti de dini akideler üzerine kurulmuştur. Kuzey Afrika'da hatta Endülüs'te dahi güç dengelerinin değişmesine neden olan bu devletin kuruluşu, Fatımiler'in kuruluş aşamaları ile benzer özellikler taşımaktadır. Askeri sistemin düzeltilmesi, düzenli ordunun kuruluşu Berberiler için Güney Endülüs'ü yeniden vazgeçilmez kılmıştır. Murabıtlar Devleti Fatımiler ve Endülüs Emevileri gibi cihat anlayışı doğrultusunda hareket etmişlerdir. Hristiyan Krallıklara karşı Endülüs'ün kalan sınırları da yine cihat anlayışı ile korunmuştur.

Endülüs Emevileri'nin siyasi tarihinde meydana gelen sosyal, dini ve ekonomik değişimler, İslam dünyasını farklılaşmaya iten Fatımi Devletini de etkilemiştir. Fatımi Devleti, Endülüs Emevileri'nin hakim olduğu Kuzey Afrika coğrafyası ve bereketli İber Yarımadasına hakim olmak için çeşitli mücadeleler vermiştir. Orta Çağ'da devletlerin kurulması ve yıkılmasına, hanedanların

değişmesine oldukça alışılmıştır. Ancak bilhassa İslam dünyasını etkileyen hatta günümüzü de şekillendiren Şii- Sünni çatışması, bugün dahi büyük bir bölünmüşlük ortaya koymaktadır.

Ek no:1 Endülüs'ün Fetih haritası

(ÖZDEMİR, Mehmet, sayfa numarası yok.)

Ek no: 2 Sicilya Haritası

(<http://www.lonelyplanet.com/maps/europe/italy/sicily/>)

Ek no:3 Halife Mansur Dönemi Endülüs Haritası

(DWAIMA, JAWAD, Endülüs'ün karşılaştığı İç ve Dış Zorluklar, s.149.)

Ek no: 4 Murabıtlar Dönemi Endülüs ve Kuzey Afrika Haritası

(CERAN, İsmail, “ Fas Tarihi”, s.1001.)

Ek no: 5 Kuzey Afrika Haritasi

(CERAN, İsmail, Fas Tarihi, s.999.)

KAYNAKÇA

AHMED FİKRÎ, *Kurtuba fî'l-Asri'l-İslâmî: Târîh ve Hadâre*, İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, 1983.

ALTUNDAĞ, ŞİNASİ, “*MURABITLAR*”, MEB İslam Ansiklopedisi, C.8. İstanbul, 1979.

AMARÎ, Micheal, “*Sicilya*” Sicilya Kütüphanesi, İslam Maarif Dairesi, İslam Halkının Tarihi

APAK, Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, İstanbul, Ensar Yay., 2014.

ABPALLAH, Laroui, *The History of Maghrib*, New Jersey-1977.

ANAN, Muhammed, *Teracim İslamiyye Şerkiyye ve Endülüsiyye*, Kahire, Mektebatu'l-Hancî, 1970.

ANAN, Muhammed, *Devlet El-İslam fî Endelus*, El-medenî Yay., Kahire, 1988.

ANAN, Muhammed, *Teracim İslamiyye Şerkiyye ve Endülüsiyye*, Mektebatu'l-Hancî, Kahire-1970

ALGÜL, Hüseyin, “*Hasan B. Ali el-Kelbî*”, DİA, C. 16, İstanbul-1997.

ALTAN, İbrahim, “*Kelbîler*”, DİA, C.25, Ankara-2002.

Ahmad, Aziz, A. *History Of İslamic Sicily*, Edinburgh-1975.

ATÇEKEN, İsmail Hakkı, “*Tarık B. Ziyad*” DİA, C.40, Ankara-2011.

ATEŞ, Süleyman, “*Cüneyd-i Bağdadi*” DİA C.8, İstanbul-1993.

AVCI, Casim, “*Muiz B. Badis*”, DİA, C.31, İstanbul-2006.

AVNİ, İlhan, “*Batıniye*”, DİA, C.5, İstanbul-1992.

BEKRÎ, Abu Abdulallah B. Abdulaziz, *Coğrafya El-Endülüs ve Avrupa*. Thk, Abdulrahman Hacı, Dar'ül-Raşad. Beyrut, 1937.

BEKRÎ, Abu Abdulallah B. Abdulaziz, *El- Muğrib fî zikri bilâdi Ifrikıyye ve'l- Mağrib min Kitabi'l- Mesalik ve'l-memalik (neşr:Fuat Sezgin)*,Frankfurt- 1993.

BEKSAC, Engin ' 'Emeviler' ' , DİA, C. 11, Ankara-1995.

BRET, Michael, *The Rise Of Fatımids, the Mediavel Mediternean*, Brill- 2001.

BULUT, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yay., Ankara-2016

CERAN, İsmail, *Fas Tarihi*, TTK, Ankara-2012.

ÇAĞATAY, Neşet, *İslam Tarihi*, Ankara-1993.

ÇELİK, Aydın, *Kuruluş Döneminde Fatımi Devleti*, Fırat Üniversitesi Yay., Ankara-2007.

ÇELİK, Aydın, *Fatımi Devleti Tarihi (909- 1171)*, TTK, 2018

DABÎ, Ahmad B. Yahya, *Bûğya El-Mültemis fî Tarih Rical Ehil El-Endülüs*, Rûhis Matbaası, Madrid-1884.

DAFTARÎ, Farhad, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, (çev: Ahmet Fethi), Alfa Yay., İstanbul-2017

DAFTARÎ, Farhad, *Hürafetü'l-Haşaşîn ve Asatîru'l-İsmailiyyin*, Çev, Seyifu'l-Din Kaysar, Daru'l-Medâ, Dimaşk.

DAFTARÎ, Farhad, *Muhalif İslam'ın 1400 yılı, İsmaililer ve Kuram*, (Çev. Ercüment Özkaya), Ankara-2001.

DEMİRCAN, Adnan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, Beyan Yay. İstanbul-1996.

DEMİRCİOĞLU, Halil, *Roma Tarihi*, Ankara-1998.

DURSUN, Davud, ' ' Afrika' ' , DİA, C.1, Ankara-1988.

EBÛ'L-FİDÂ, *el-Müsemma el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, thk. Mahmud Deyyûb, Dâru'l-Kutubi'İlmiyye Beyrut- 1997.

ED-DEVÂDARÎ, Ebu Bekr, ' ' Abd Allah B. Aybek, *Kenz Ed- dürer ve Cami' el-Gurer/ ed- Durre el- Muiziyye Fî Ahbâr, ed-Devle el-Fâtımiyye*, (Tah. Selâh ed-Dîn el- Muneccid), Kahire-1961.

ED-DÛRÎ TAKIYYÜDDÎN, Arif, Sıkilliye ‘*Alâkâtuhâ bi-Düveli’l-Bahri’l-Mutasavviti’l-İslâmiyye mine’l-Fethi’l-Arabî hatta Gazvi’n-Normandî*, (212-484/827-1091), Beyrut 1980.

EL-ANTAKÎ, Ebû’l-Ferec Yahya B. Said B. Yahya, *Târîhu’l-Antakî, el-Ma’rûf bi-Sılati’t-Târîhi’l-Utîhâ*, thk. Ömer Abdusselam Tedmürî, Trablus 1990.

EL-BELAZURÎ, *Fütuhu’l-Büldan*, çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara- 2002.

EL- DEŞRÂVÎ, Ferhat, *El- Hilafe El –Fatımiyye Bi El- Mağrib* (Fransızcadan Arapçaya terc: Hammadi el- Sâhilî) Beyrut-1994.

EL-HEYSEMÎ, Ebu’l Hasan Nüreddin el-Heysemi, *Mecma-uz Zevaid ve Menba’u’l Fevâid*, L-X, Beyrut-1967.

EL-HİMYERÎ, Abu Abdulallah B. Muhammad, *El-Ravd El-Miatar fî Habari’l Aktar*. Talif ve Tercame, Kahire, 1937.

EL-HACÎ, Abdulrahman Ali, *Endelüsiyet*, Daru’l El-irşad, Beyrut, 1969.

EL-HACÎ, *Tarih El-Endülüs Min El-Fethül-İslamî Hatte Sukut Gırnata*, Darü’l Kalem 2.Baskı, 1987.

EL-KAYRAVANÎ, İbrahim B. Kasim, *Tarih İfrikya ve El-Mağrib*, Thk, Kaabi El-menci. Darü’l Fir’canî, Tunus1968.

EL-IBADÎ. Ahmad Muhtar, *Fi Tarih El-Mağrib ve El-Endelus*, Daru’l Hürriyet, Bağdat-1977.

EL-IBADÎ, *Fi’t-Târîhi’l- Abbasi ve’l Fatımi*, Beyrut.

EL-MERAKİŞÎ, Muhammad B. Ali, *El-Muceb fî Telhîs Ahbar El-Mağrib*, Thk, Salah Havarî, Mekteba El-Asriya Kahire, 2006.

EL-MAKRİZÎ, Ahmed B. Ali, *İtiazu’l-Hünüfe Bi-Ahbaru’l-Eimmetü’l-Fatımiyyin El-Hanefe*, Daru’l-Kutub El-İmiyye, Beyrut, 2001.

EL-SİLEVÎ, Ahmed bi Halid, *El-İstiksâ Li-Ahbar El-Mağribu’l-aksâ*, C. I, thk, Cafer Nasırî, Daru’l-Kitab, El-daru’l-bayza, 1954.

EL-ZEHABÎ, Muhammed B.Ahmed, *Tarihu'l İslâm*, Thk, Omer Tedmirî, Daru'l Kutubu'l Arabî, Kahire 1990.

ES-SEYYÎD, Muhammed, Seyyid, “Fey’yum”, DİA, C.12, İstanbul-1995.

ET-TALÎBÎ, Muhammed, *ed- Devletü'l- Ağlebiyye: et- Tarihu's Siyasi* (Arp. Çevr.Münci es-seyyadî), Beyrut-1985.

Emîn Tevfik et-Tîbî, Dirâsât ve buhûş fî târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs, Trablus - 1984.

ERİNÇ, Sırrı, “Fas- Fiziki ve Beşeri Coğrafya” DİA, C.12, -İstanbul-1995.

DABÎ, Ahmad B. Yahya, *Bûğya El-Mültemis fî Tarih Rical Ehil El-Endülüs*, Rûhis Matbaası, Madrid, 1884.

FAYDA, Mustafa, *İslâm Tarihi*, Ankara, Grafiker Yay., 2014.

FAYDA, “Abdullah B. Sa'd B. Ebu Serh”, DİA, C.1, Ankara-1988.

FERRÛH, Ömer, *Tarihu- Sadri'l- İslam ve'd- Devletü'l-Emeviyye*, Beyrut- 1976.

HALİFE B. HAYYAT, *Tarihu Halife B. Hayyat* (Thk. Ekrem Ziya el-Ömeri), i. Riyad. 1985.

HALİFE B. HAYYAT, *Tarihu Halife B. Hayyat*, (Çev: Abdulhalık Bakır), s.390-415, Ankara-2001.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Günümüzde İslam Mezhepleri* , İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir-2011.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, “*Haricilik*”, DİA, İstanbul-1997, C.16, s.169-475.

HAMEVÎ, Şihab El-din Yakut B. Abdulallah, *Mocem El-Buldân.*, Darü'l-Sâdir, Beyrut 1977.

HUMAYDÎ, Ebî Abdulallah Muhammad, *Cezvetü'l Muktebes fî Zikir Vulatu'l Endelus*, Daru'l Mısıryya, Kahire,1966.

HAREKÂT, İbrahim, “*el- Mağrib abre't- Tarih*”, C.I-III, Darülbeyza-1984.

HAREKÂT, İbrahim, “*Fas*”, DİA, C. 12, İstanbul-1995.

HÂLİD ES-SÛFÎ, *Târîhu'l-Arab fî'l-Endelüs (el-Feth ve asrû'l-vülât)*, Bingazi 1980.

HASAN, İbrahim Hasan, *Tarih ed- Devlet el- Fâtımiyye: Fi el- Mağrib ve Mısr, ve Suriye ve Bilâd el- Ârab*, Kâhire-1981.

HASAN, İbrahim Hasan, “*Fâtımiler*”, D.G.B.İ.T, İstanbul- 1986-1990,

HASAN, İbrahim, Hasan, *Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, (terc:İsmail Yiğit ve dğr.) C.1-4, İstanbul-1985-1986.

HURGRONJE- Snouck, vd, “*Fah*”, İA, MEB, İstanbul-1940-1988, C.4.

HİTTİ, Philip, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, C.1-3.

HİTTİ, Philip, *Capital Cities of Arab İslâm*, Minneapolis 1973.

HİTTİ, Philip, *Târîhu Suriye ve Lübnan ve Filistin* (trc. Kemâl Yâzîcî), Kahire 1959.

HİZMETLİ, Sabri, “*Abdurrahman B. Rüstem*”, DİA, C.I

İŞILTAN, Fikret “*Sicilya*” ,İA, MEB, C.10, İstanbul-1988.

İBN ABAR, Muhammad B. Abdulallah, *El-Hulletü'l-Siyerâ*, Thk, Hüseyin Mü'nes. El-Şirke El-Arabiye, Kahire 1963.

İBN ABDÜLHAKEM, Ebu'l Kasım Abdurrahman B. Abdillan, *Fututh'u- Mısr ve Ahbarûha*, s.220, (thk: Charkes Torrey), Kahire-1991.

İBN ABDİRABBİH, *el-İkdü'L-Ferid* (Thk. Müfit Muhammed Gamiha ve ark.) I-IX, Beyrut, 1987.

İBN BATUTA, Seyahatname, Çev: A. Sait Aykut, Yapı kredi Yay., İstanbul-2004

İBN BESAM, Abi Hasen Ali, *El-Zahîra fî Mehâsin Ahlu'l-Cezîra*, Thk, Abbas İhsan, Daru'l-Sekafe, Beyrut, 1997.

İBNÜ'L CEVZİ, Ebü'l-Ferec, Cemalüddin Abdurrahman B. Ali, *el-Muntazam Fi tarihi'l- Mülûk ve'l-Ümem* (thk: Muhammed Abdulkadir ‘Atâ, Mustafa Abdulkadir ‘Atâ), C. I- XVIII, Beyrut-1992.

İBN ESÎR, Muhammad El- Şibanî, *El-Kâmil fî El- Tarih.* , *Darü'l-Sâdir*, Beyrut, 1965.

İBN EBİ DİNAR, Muhammed B. Kasim, *El-Mü'nis fî Ahbar İfrikya ve Tunus*, thk, Muhammed Hişam, Tunus, 1997.

İBN FERAZÎ, Abdulallah B. Muhammed, *Tarih Ulema El-Endelus*, Thk, Beşşar Marûf, Daru'l Garb, Tunus, 2008.

İBNÜ'L-HATÎB, Muhammed B. Abdillâh Lisânüddîn, (ö. 776/1374-75), *Târîh-u İsbâniyyeti'l İslâmiyye*, thk., E. Levî-Provençal, Dâru'l-Mekşûf, Beyrut, 1956.

İBN HAYYAN, Abu Marvan Hayyan B. Halef El-Kurtubî. *El-Müktebes Min Enba'u'l Endelus*, Thk, Mahmûd Ali Mekki, *Daru'l El-Kitap*, Beyrut, 1973.

İBN HAYYAN, *El-Müktebes Min Ahbar Beledü'l-Endelüs*, thk, Abdurrahman El-Hacci, Darü'l-Kitab, Beyrut, 1965.

İBN İZARÎ, *El-Beyânü'l-Muğrib fî Ahbar El-Mağrib ve Endülüs.*, Thk. G, Kolan. L, Provença, Darü'l Sekafe, Beyrut 1980.

İBNÜ'L- KALÂNİSÎ, Ebu Ya'la Hamza, *Zeylû Tarihi Dımaşk*, (neşr: H.F. Amedroz), Beyrut-1908.

İBN KESÎR, İsmail B. Ömer, el- Bidâye ve'n- Nihaye Büyük İslam Tarihi, (Çev: Mehmet Keskin), C.10-15, İstanbul-1994-1995.

İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah B. Müslim, el- İmame ve's Siyase, Biblioteca Arbo- Siculo, M. Amari, Lipsia- 1857.

İBN KARDABUS, *Tarihü'l Endülüs*. Thk, Ahmed El-ibadî. Meahed El-dirasât, Madrid 1971.

İBN HABİB, Abdülmelik, “*İftitahu'l Endülüs*”, Tahkik Mahmud Ali Mekki, ‘‘Mecelletu'l Mahed’’, Mısri Et- Deraset İslamiyye, El-Aded, 1957.

İBN HALDÛN, Abdulrahman B. Muhammad, *El-İbar ve Divan El-Mübtete ve El-Haber*, Müasese Cemal, Beyrut, 1979.

İBN HALDÛN, *Mükadima İbn-i Haldûn*, Daru'l Avda, Beyrut-1981.

İBN HALDÛN, *Tarihi İbn Haldûn*, thk: Halil Şehade Beyrut-1988.

İBN HALKAN, Şems El-din Ahmed B. Abî Bekir, *Vafet El-Ayân Enba' El-Zaman*, Thk, Muhammad El-hümejd. .Seadet Matbaası, Kahire, 1948.

İBN HAZM, Abu Muhammed Ali B. Ahmed, *Cemharatu'l-Ansâb*, Daru'l-Kutub El-Alemiyye, Beyrut, 1983.

İBN HAZM, Tühfetü'l-Arus fî Tarihu'l-Hulafe', Thk, İhsan Abbas, El-Müessese El-Arabiyya Liltibaa, Beyrut, 1987.

İBN-SAİD, Abdullah, *El-Mağrib fî Hüli El-Mağrib*, Thk, Şevki dayif, Daru'l ElMearif, Kahire, 1964.

İBN TEĞEÎ BERDÎ, El-Nucumu'l Zehire, Thk, Muhemmad, Şemsü'l-Din, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,1992

İBN ZÂFİR, Cemâl ed-Dîn Ali, *Ahbâr ed- Duvel el-Munkat'a* Thk: Andre Ferre, Kahire-1972.

İDRİSÎ, Muhammed B. Abdullah B. İdris *Nezhetü'l-Müştak fî İhtiraki'l-Afâk, Mektebe El-Sekafetü'l-Diniyye*, Kahire,1994.

İDRİSÎ, ''Sıfatü'l- Mağribve arzû's Sudan ve Mısır ve'L Endelüs'': Description de'l Afrique et de'l Espagne (neşr: ve Terc: R, Dozy- M.J, de Goeje), C.I-II, Leiden-1968.

İMAMÜDDİN, S. Muhammed, *Endülüs Siyasi Tarihi*, çev, Yusuf Yazar, Rehber Yayıncılık, Ankara-1990.

İNAN, Muhammed, Abdullah, "*Hakim Biemriillah ve Esraru'd- Da'veti'l Fâtımiyye*", Riyad 1983.

İSFAHÂNÎ, Hüseyin B. Muhammed B.Ragıb Ebu'l-Kâsım, (ö.502/1108), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Dârülmarife, Beyrut

KADÎ İYAZ, İyaz B. Musa, "*Tertibu'l-Medetik ve Takriybu'l-Mesalik Lima'rifetü'l-alâmu'l-Mezheb El-imam Melik*", thk, Ahmad Mahmud, Daru'l Mektabetü'l-Hayat, Beyrut, 1965.

KADÎ NUMÂN, *Risale İftah El-Dave*, Thk, Vidad El-Kadî, Daru'l-Kutub, Beyrut, 1970.

KALLEK, Cengiz “ Miskal” DİA, C.30, İstanbul-2005.

KAYA, Eyyüp Sabri, “Mâliki Mezhebi”, DİA, C.27, Ankara-2003.

KENNEDY, Hugh Muslim Spain and Portugal: A Political History of alAndalus, London: Longman Press, 1996.

KUTLU, Sönmez, *İslam Düşünce Ekolleri*, Ankuzem Yay., Ankara-2007.

KÜÇÜKSİPAHIOĞLU, BİRSEL, “ *Münzir B. Muhammed* ”, DİA, EK-C.2, İstanbul-2016.

KÜÇÜKSİPAHIOĞLU, BİRSEL, “*Medinetüzzehra*”, DİA, C.28, Ankara-2003.

LEVTCHENKO, M. V., “*Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*”, çev. Maide Selen, Özne Yayınları, İstanbul-1999.

LUGAN, Bernard, *Historie du Moroc*, Paris-2000.

MACDONALD, D.B, “ Fakih”, İA, MEB, C.4, İstanbul- 1940-1988.

MEKÎ, Mahmud Ali, El-Teşeyu' fi El-Endelus, Kahire, Maktebe El-Sakafiyye, 2004.

MUHAMMED EL-MENÛNÎ “*Sekâfetü’ş-Sağâlîbe bi’l-Endelüs*”, Evrâk, Madrid 1982-1983.

MÜ'NİS, Hüsain, *Fecir El-Endülüs*, Cidde-1985.

MÜ'NİS, Hüsain, *Fethu’l- Endelüs*, Cidde-1985.

MÜ'NİS, Hüsain, *Mealim Tarih El-mağrib ve El-Endelus*, Matbaa El-müstakbal, Kahire, 1980.

NÜVEYRÎ, Şihabuddin Ahmed, *Nihayetü’l- Ereb fi Fünûni’l-Edeb*, (thk: Necib M. Fevvaz, K. Hikmet Fevvaz) Beyrut-2004, C.28-29.

OSTROGORSKY, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara-1999.

ÖZ, Mustafa, Muhammed, eş-şek’a, ‘ ‘ *İsmailiyye* ’ ’ DİA, C.23, Ankara-2001.

ÖZ, Mustafa “*İsti’raz*”, DİA, C.23, Ankara-2001.

ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2013.

ÖZDEMİR, Mehmet, “*Endülüs*”, TDV yayınları, Ankara, 2016.

ÖZDEMİR, Mehmet, “*Endülüs Müslümanları Medeniyet Tarihi*”, TDV yayınları, 2012-İstanbul.

ÖZDEMİR, Mehmet, “*Moriskolar*”, DİA, C.30, s.289 Ankara-2005.

ÖZDEMİR, Mehmet, “*Tuleytula*”, DİA, C. 41, Ankara-2012.

ÖZDEMİR, Mehmet, “*Mansur İbn Ebi Amîr*”, DİA, C.18, Ankara-1997.

ÖZDEMİR, Mehmet, “*II. Hakem*”, DİA C.15, İstanbul-1997.

ÖZDEMİR, Mehmet, “*Hammudiler*”, DİA, C.15, İstanbul-1997.

ÖZKUYUMCU, Nadir, “*Ukbe B. Nafi*”, DİA, , C.42, İstanbul-2012.

ÖZKUYUMCU, Nadir “*Kayravan*”, DİA, C.25, Ankara-2002.

ÖZTUNA, Yılmaz, *İslam Devletleri Tarihi*, C.1, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1996.

PALANTHIA, Angel., *Tarih El-fikir El-Endülüsi*, Çev.Arp. Hüsein Mü'nis, Bûr Said, Mektebetü'l Sakâfe, 2008.

PRYOR, John H. *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji, ve Savaş*, (Çev: Füsün Tayanç-Tunç Tayanç), Kitap Yay., İstanbul-2004.

RAZÛK, Muhammed, “*İdris I*”, DİA, C. 21, Ankara-2000.

RİYÂD, Muhammed, *Usûlü'l-fetvâ ve'l-kadâ fi'lmezhebi'l- Mâlikî*, Merakiş, 1998.

SELİM, El-seyyid abdulaziz, *Tarih El-Müslimîn ve Esarahüm fi El-Mağrib ve Endelus*, Daru'l Maarif, Kahire, 1962.

SELİM, El-seyyid abdulaziz *Târîhu'l-Magrib fi'l-asri'l-İslâmî*, İskenderiye 1982, s. 222-232.

SEYYİD, Eymen, Fuad, ed- *Devletü'l-Fatımiyye Fi Mısır*, Tefsir'ü Cedid Kahire-1413/ 1992.

SÜRÛR, Muhammed Cemaleddin, *Târîhu'l- Devleti'l-Fâtımîyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire- 2006

ŞAHİN, Seyhun, *Sicilya'da Normanlar Ve Müslümanlar*, Arkeoloji Ve Sanat Yay., İstanbul- 2016.

ŞAKİROĞLU, Mahmut, ‘ ‘ *Sicilya* ’ ’ İA, TDV, C.37, İstanbul-2009.

ŞEYBAN, Lütfi, *Reconquista Endülü's'te Mülüman-Hristiyan İlişkileri*, İstanbul, Umut Matbaa Yay., 2003.

ŞEYBANİ, Ebu Abdullah Muhammed B. Hasan, *el-Hucce alâ ehli'l Medine*, (neşr: es-Seyyid Hasan el- kilani el- kâdiri) Alemü'l Kütüp, Beyrut.

ŞEVKÎ, Abu Halîl, *Belatü'l-Şuhadâ Bikiyede Abdurrahman El-Gafikî*, Beyrut, Daru'l-Fikir Yay., 1998.

TABERÎ, Muhammad B. Carîr, *Tarih El-Rûsul ve El-Muluk*, Thk, Muhammad Abu El-fedi, Darü'l Mearif, Beyrut, 1971.

TAKKÛŞ, M. Süheyl, *Tarihû'l- Fatımiyyin Fi- Şimali Ifrıkıyye ve Mısır ve Biladi's-Şam*, Beyrut-2001.

TAMİR, Arif, *Ubeydullah El- Mehdi*, Beyrut-1990.

TAMİR, Arif, *Tarihu'l- İsmâ'liyye*, , C.1-4, London-1991.

ÜNLÜ, Nuri, *İslam Tarihi*, İstanbul, İFAV Yay., İstanbul- 2014.

ULUÇAM, Abdüsselâm, ‘ ‘ *MUSA B. NUSAYR* ’ ’, DİA, C.31, Ankara- 2006.

ULUDAĞ, Süleyman, “ *Abaya* ”, DİA, C.1, İstanbul-1988.

VENŞERÎSÎ, Ebu'l-Abbâs Ahmed B. Yahyâ B. Muhammed B. Abdülvâhid B. Ali, *el-Mi'yâru'l-mu'rib ve'l-câmi'u'l muğrib 'an fetâvâ ehli İfrıkıyye ve'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, Beyrut, 1981.

YAŞAROĞLU, Kâmil, ‘ ‘ *İsa B. Dinar* ’ ’, DİA, C.22, İstanbul-1997.

YAZILITAŞ, Nihat, *Fâtımi Devletinde Türkler*, TTK, Ankara-2009.

YILDIZ, Hakkı, Dursun ‘ ‘ *Berberiler* ’ ’, DİA, C. 5, Ankara-1992.

YILDIZ, Hakkı Dursun ,” *Abdurrahman-I*”,DİA, C.1, İstanbul-1988.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “ *Abdurrahman El- Gafiki*”, DİA, C.1, İstanbul-1988.

YILMAZ, Hasan, *Fatımiler ve Fatımi Halifeleri*, Elips Yayınları Ankara-2016.

YİĞİT, İsmail, “*Nasriler*”, DİA, C.32, Ankara-2006.

YONGE, Charlotte M., *Christians and Moors of Spain*, Macmillan and Co. London 1878, *Zikr’u Bilâdi’l-Endelüs*, (müellifi meçhul), thk. ve trc., Luis Molina, Consejo Superior de Investigaciones Científicas Instituto Miguel Asin, Madrid 1983.

YVER, G, “ *Berberiler*”, İA, MEB, C.2, İstanbul-1979.

ZÜNÛN, Taha, *El-Feth ve El-İstikrar El-Arabî El- İslamî fî Şemel Afrikyâ ve Endülüs*, Darü'l El-Raşîd, Bağdat, 1982.

ZÜNÛN, Taha Abdulvahib, *Musa B. Nusayr*, Daruşşu’un El Sakafiye, Bağdat 1989.

ZİYA PAŞA, Abdülhamid, *Endülüs İslam Devleti*, Çev. Yasemin Ödük, Kazım Musumi, Fatma Şahin, İstanbul, Selis Yay., 5. B., 2012.

MAKALELER

AKYÜREK, Yunus. “*Emevi Dönemi Fetih politikası ve Maverâünnehirin Fethi*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa 2013. S. 22. ss. 80-94.

ATÇEKEN, İsmail Hakkı, “*Berberîler ve Hicri I. Yüzyıl İslam Fetihlerindeki Rolü*”, İSTEM, yıl: 1, sayı: 2, Konya, 2003, s. 82.

AYAR, Kenan, ”*Haricilerin Hz. Ali’den Ayrılış Süreci*”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII, (2008) sy.1, s.45-49

ÇAPAN, Fatma. DWAİMA, Jawad., “*III. Abdurraman ve oğlu Hakem El Mustansır Dönemleri’nde Endülüs’te İlim*” (H. 300-366/M. 911-977)”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016 , S.31 ss. 145-159.

ÇELİK, Ahmet, “*Eş’arî Kelam’ın Mağrib’teki Merkezlerinden Tilimsan*”, s.3-6, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ÖS- I: 1-14, 2015.

ÇELİK, Aydın, “*Kuruluş Döneminde Fatımi Devleti*,” Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 15, Sayı: 2, Sayfa: 433-453, ELAZIĞ-2005.

ÇÖKMEZ, Fatma Gül, Bask Bölgesi: Etnik Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi Ve İspanya’daki Devlet Politikalarının Etkisi, Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review 8 (1) 2008: 355 – 371, s.356.

DALKILIÇ, Mehmet, “ *Haricilerin İtidal Arayışı ve Sufriyye*” İstanbul-2005, İÜİFD, C.12,s.19-47.

KAPLAN, Sena, *Endülüs Emevi Halifelerinden Hişam B. Abdurrahman Dönemi*, s.275-276, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD), s. 273 – 292, C. XIX, 2 (15 Aralık 2015).

MORENO, Martino Mario “ Sicilya’da Müslümanlar “ (Çev: Abdulhalık Bakır-Aydın Çelik), Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, C. V, s,179, S. 1 Ocak 2007, Elazığ-2007.

ÖZ, Mustafa ”İsmailiye Mezhebi”, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, s. 610-611, İstanbul- 1993

ÖZDEMİR, Mehmet, “*Endülüs’ün Yıkılış Sürecinde Öne Çıkan Bazı Hususlar*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1997 S. 36 ss. 230-252.

ŞEYBAN, Lütfi, Derin Tarih Dergisi Özel Sayı 4, ” *Ah Endülüs*” s.91, Küre yayınları, 2015.

ŞEYBAN, “ Lütfi “Endülüs Emevi Hanedanına Karşı Bir İktidar Denemesi: Endülüs Emevileri Hâciblerinden el-Mansûr Muhammed İbn Ebî Âmir”, *İslâmî Araştırmalar*, XI/3-4, Ankara-1998.

EL- ZÂKRÛT, Halil, “ Fatih El- Arap El- Müslimin Libiad El-Endülüs”, *Dirasat El- Tarihiya ve El- Hadariya Dergisi*, Tekrit 2012, s.4 s.7

TOKUŞ, Ömer, Fatımiler ile Sicilya ve Güney İtalya Arasındaki Münasebetler, s.39, Tarih Dergisi, Sayı.59 (2014/1), s.27-55, İstanbul-2014.

TEZLER

ÇAVUŞOĞLU, Ali Hakan, Irak Maliki Ekolü, (III.-V./ IX.-XI. YY.) Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Ana Bilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, İstanbul-2004.

DWAİMA , Jawad (H.300/ M.912-1002) Yıllar Arası Endülüs'ün Karşılaştığı İç ve Dış Zorluklar, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep-2017.

EL-KAHTANÎ, Ali Ahmed, Eddevle El Âmiriye Fi El Endülüs, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ummu'l Kura Üniversitesi, Mekke, 1981.

ÖZEN, Şükrü, İslam Hukuku Düşüncesinin Aklileşme Süreci, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, İstanbul-1995.

ÖZDEMİR, MEHMET, Endülüs'te Muvelledun Hareketleri (180-320 /799-932), Ankara Üniversitesi, İslam Medeniyeti Ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara-1989, s.30.

YAYLALI,Ahmet Nasır, Endülüs Emevi Emiri Hakem B. Hişam B. Abdurrahman, (Siyasi ve Askeri Faaliyetleri) , Yüksek Lisans Tezi, Konya-2004.

YAZARI BELLİ OLMAYAN KAYNAKLAR

Ahbâru Mecnû'a, (müellifi meçhul), (Thk: İbrahim el-Ebyârî), Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, 1989, s. 109.

Zikr'u Bilâdi'l-Endelüs, (müellifi meçhul), thk. ve trc., Luis Molina, c.1, s. 121, Consejo Superior de Investigaciones Científicas Instituto Miguel Asin, Madrid 1983

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://www.lonelyplanet.com/maps/europe/italy/sicily/>

ÖZGEÇMİŞ

19 Mayıs 1994 yılında Gaziantep’te doğdum. İlköğrenimimi Karataş İMKB ilköğretim Okulu, ortaöğrenimimi ise Gaziantep lisesinde tamamladım. 2012 yılında girdiğim Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden lisans birincisi olarak 2016 yılında mezun oldum. 2016 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans eğitime hak kazandım.

VITAE

I was born in 19 May 1994 in Gaziantep. I completed my primary education at Karataş ISE Elementary School and my secondary education at Gaziantep High School. In 2012, I entered Gaziantep University Faculty of Science and Letters, Department of History and graduated in 2016 with the first degree. In 2016, I got my masters degree from Gaziantep University, Institute of Social Sciences, Department of History.